Mircea Eliade

SALAZAR
ŞI REVOLUŢIA ÎN PORTUGALIA

PREFAŢĂ

Cartea aceasta de istorie politică este scrisă de un om care nu se îndeletniceşte nici cu istoria propriu-zisă, nici cu politica. Ea s-a născut dintr-o nedumerire şi a fost scrisă pentru a răspunde la o întrebare, pe care autorul nu oboseşte să şi-o pună de zece ani: este posibilă o revoluţie spirituală? Este realizabilă istoriceşte o revoluţie făcută de oameni care cred, înainte de toate, în primatul spiritualului? Portugalia de astăzi, Portugalia lui Salazar, este poate singura ţară din lume care a încercat să răspundă la asemenea întrebări. Studiul istoriei sale moderne este cu atât mai instructiv cu cât experienţa politică portugheză – inaugurată cu primele Constituţii liberale şi războaiele civile de la începutul secolului XIX – este astăzi încheiată. Salazar, reintegrând Portugalia pe linia destinului ei istoric, încheie un ciclu dramatic, care a fost nutrit de toate influenţele şi toate conflictele ideologice ale secolului XIX, a cunoscut pregătirea latentă a revoluţiei şi proclamarea republicii, luptele între partide, anarhia politică şi, în sfârşit, contra-revoluţia de la 28 Mai 1926; încheie acest ciclu şi începe un ciclu nou, orientat de cu totul alte principii şi validat de o altă tradiţie. Revoluţia morală şi politică a lui Salazar a reuşit; dovada cea mai bună este seninătatea şi rodnicia Portugaliei de astăzi, comparată cu haosul regimului trecut. Cine nu-şi aminteşte refrenul *Encore une révolution en Portugal!*, cu care se încheia acum vreo douăzeci de ani, un celebru cuplet parizian?…

Mi s-a părut interesantă istoria modernă a Portugaliei şi din alt punct de vedere. Cum s-a putut ajunge la o formă creştină a totalitarismului, în care Statul nu confiscă viaţa celor care-l alcătuiesc, şi persoana umană (persoana – nu individul) îşi păstrează toate drepturile sale fireşti? S-a vorbit şi s-a scris atât de mult despre funcţia şi limitele libertăţii – dar mi se pare că tot străvechea formulă creştină e cea mai aproape de adevăr: „iubeşte – şi apoi fă ce vrei”, a spus Fericitul Augustin. Dar, iubeşte întâi. Iubirea asigură omului o stare de har, în care cel puţin instinctele fiarei sunt adormite. Caritatea purifică, iar un asemenea om, purificat, îşi poate exercita în voie toate libertăţile; ele nu vor primejdui liniştea semenului său şi nu vor păgubi colectivităţii. Libertatea precedată şi nutrită de caritate este climatul optim îngăduit desăvârşirii omului. Dar cât de departe este această libertate creştină în dragoste, de maxima rabelaisiană, „fais ce que tu voudras!”, care a obsedat atâţia din visătorii doctrinari ai secolului XVIII!…

Statul salazarian, stat creştin şi totalitar, se întemeiază, înainte de toate, pe dragoste. Afirmaţia aceasta poate părea, în ochii competenţilor, o iresponsabilă exclamaţie de diletant. Dar ea nu e decât o reducere la elementele ei ultime a revoluţiei şi reformelor întreprinse de Salazar. Căci ce înseamnă înlocuirea individului (a „cetăţeanului”) prin familie, nucleu ireductibil al naţiunii, şi reîntoarcerea la corporaţii, considerate drept colectiv social organic; şi ce înseamnă: „nu discutăm naţiunea… Niciodată un fiu nu doreşte să fie copilul altei mame”?… Toate acestea nu sunt altceva decât varietăţi ale aceleiaşi comunităţi organice de dragoste: iubirea, care creează, uneşte şi valorifică familia. Această unitate organică şi ireductibilă – iar, ca atare, singura care poate exercita drepturi politice – nu ia fiinţă decât printr-un act de dragoste, cu tot ce aduce el după sine: umilire, jertfă, renunţare, creaţie. Întreaga concepţie socială şi statală a lui Salazar se întemeiază pe familie şi, ca atare, pe dragoste. Corporaţiile, municipiile şi naţiunea nu sunt decât forme elaborate ale aceleiaşi familii portugheze. „Naţiune unitară” înseamnă, pentru dictatorul Portugaliei, comunitate de dragoste şi comunitate de destin – termeni care definesc întocmai familia.

La lumina acestor precizări, se poate înţelege miracolul pe care l-a realizat

Salazar: un stat totalitar şi creştin, construit nu pe abstracţiuni, ci pe realităţile vii ale neamului şi tradiţiei sale. Este cu atât mai extraordinară această creaţie, cu cât ea se împlineşte la capătul unei evoluţii politice violent antitradiţionale, anticreştine şi pasionat „europenizante". Generaţii întregi de tineri portughezi – unii din ei de bună credinţă, alţii pur şi simplu din snobism sau secetă sufletească – au dorit să scoată Portugalia din matca ei tradiţională şi s-o transforme într-o „ţară europeană". Cartea de faţă istoriseşte eforturile acestor oameni şi rezultatele lor. Când Portugalia republicană şi democratică a voit să „intre" în Europa, mizeria morală şi haosul administrativ atinseseră proporţii nebănuite – şi prezenţa lusitanismului în capitalele europene se făcea remarcată prin cuplete. O sută de ani s-a zbătut Portugalia să devină o ţară europeană, împrumutând din dreapta şi din stânga, imitând îndeosebi modelele pariziene, şi mult sânge a curs ca să se pună capăt „spectrului reacţiunii", care însemna tradiţie, monarhie, creştinism. Iar când ideile generoase triumfaseră şi Portugalia devenise o ţară, cel puţin prin Constituţie, întocmai ca celelalte ţări europene – singura recompensă a fost refrenul *Encore une révolution en Portugal!*...

Europa n-a început să ţină seama de Portugalia decât în clipa când aceasta a redevenit ea însăşi. Prestigiul de care se bucură astăzi în Europa această ţărişoară atlantică este pur şi simplu uluitor, dacă ne gândim la situaţia Portugaliei de acum 20 de ani. Se pare că „Europa" nu poate fi convenabil asimilată decât de elite: mai precis, numai câteva personalităţi îşi pot îngădui să asimileze geniul uneia sau mai multor culturi europene, rămânând ele însele şi continuând să creeze în spiritul neamului lor. (Ce a însemnat geniul spaniol pentru Corneille, cel italian pentru Ronsard sau Sa de Miranda, cel englez pentru Voltaire şi romantici, cel greco-latin pentru Goethe, cel german pentru romanticii anglo-saxoni – sunt lucruri bine ştiute.) Dar când naţiunile în întregul lor încearcă (sau sunt silite) să imite una sau alta din ţările europene, împrumutând sisteme de gândire şi de guvernământ – atunci ori naufragiază ori ajung la creaţii hibride, debile, forme standard, care înseamnă, în afară de propria lor sterilizare, şi moartea „Europei".

Cred, astfel, că nu m-am depărtat prea mult de problemele neamului nostru şi ale timpului nostru, dând la iveală această carte în care e vorba de istoria recentă a unei ţări din cealaltă extremitate a latinităţii. Adresându-se, cu opt ani în urmă, tinerilor portughezi, Salazar le spunea: „Timpurile devin din ce în ce mai aspre... Vă spun că sunteţi generaţia sacrificată, generaţia care trebuie să răscumpere..." Marea încleştare de astăzi, în care mai ales tineretul se jertfeşte, răscumpărând greşelile atâtor generaţii bine intenţionate, se reduce însă tot la problema restaurării sau dispariţiei Europei; a acestei Europe care nu ţine seama decât de acele ţări care nu-şi trădează destinul şi nu-şi suprimă istoria. Salazar a încercat să salveze Portugalia printr-o revoluţie creştină, adică o revoluţie care pleacă întotdeauna de la lucruri mici şi bine făcute – dar care ajunge, firesc, la o reintegrare a omului în unităţile organice şi în ritmurile cosmice. A încercat – şi a reuşit. Experienţa aceasta istorică ne sileşte – ca creştini, ca Latini şi Europeni – să revizuim o serie întreagă de concepte: tradiţie, naţiune, libertate etc.

Cartea de faţă se întemeiază pe o cinstită şi, pe cât e omeneşte posibil, completă informaţie. Am lăsat să vorbească mai ales faptele; dar nu numai faptele care mi se păreau mie semnificative (deşi astfel se petrec lucrurile, chiar când nu o mărturisesc, cu majoritatea istoricilor). Pentru a face totuşi o carte accesibilă, am renunţat la aparatul ştiinţific, mulţumindu-mă să tipăresc la sfârşitul lucrării o bibliografie a fiecărui capitol în parte. Poate mai târziu, dacă va fi nevoie , voi da la iveală şi o ediţie ştiinţifică, amplificată.

Cartea ar fi avut, fără îndoială, mai puţine lipsuri dacă aş fi putut profita la timp de admirabila La Revoluciòn Portuguesa a profesorului Jesùs Pabòn (Madrid, 1941). Din nenorocire, primele capitole erau redactate când a apărut monografia lui Pabòn.

Aduc mulţumirile mele conducerii Secretariatului Propagandei Naţionale din Lisabona, care mi-a pus la dispoziţie un mare număr de lucrări inaccesibile, precum şi

domnilor Antonio Ferro, Dr. Tavares d’Almeida, Dr. Manuel Mùrias, Dr. Silva Dias, Pedro Correia Marques, João Ameal şi Eduardo Freitas da Costa, care mi-au înlesnit – prin publicaţii, documente sau informaţii personale – redactarea acestei lucrări.

*
* *

Mulţumesc şi pe această cale domnului Ministru Victor Cădere, care a citit lucrarea de faţă în manuscris şi mi-a sugerat mai multe îmbunătăţiri ale textului.

M.E.
Lisabona, Mai 1942.

I.

Portugalia în secolul XIX

De la invazia napoleoniană, Portugalia n-a mai cunoscut liniştea. Un lung război civil – uneori răbufnind în campanii sălbatice şi istovitoare, care durau ani întregi, alteori manifestându-se prin asasinate, persecuţii şi emigrări în masă – a însângerat istoria politică a acestei ţări, vreme de un secol. Portugalia veacului XIX părea că pierduse pentru totdeauna vigoarea, eroismul şi forţa creatoare, care, pe timpul lui Henric Navigatorul, Don Manuel şi Don João III o înălţaseră la rangul de regină a oceanelor şi îi dăduseră stăpânirea unei bune părţi a lumilor nou descoperite. S-ar fi spus că efortul uriaş, cheltuit de portughezi în secolele XV-XVI, secătuise până la măduvă substanţa vitală şi energiile creatoare ale naţiunii. Portugalia descoperirilor maritime şi a colonizărilor, Portugalia eroică, imperială, orgolioasă, civilizatoare şi bogată, a lui Vasco da Gama şi Albuquera, a lui João III şi a lui Camoens – nu mai trăia decât în amintire. Aventura de la Alcàcer-Quibir (1580), în care şi-a pierdut viaţa ultimul rege al dinastiei de Aviz, Don Sebastião, a fost o sincopă din care Portugalia niciodată nu şi-a mai putut reveni.

Într-adevăr, moartea tragică a lui Don Sebastião a adus după sine pierderea independenţei. Timp de 60 de ani, regii Spaniei au domnit în Portugalia, căci Don Sebastião neavând urmaşi, moştenirea Tronului se cuvenea rudei sale celei mai apropiate, Filip II. Restaurarea din 1640, când Ducele de Brangança se încoronează rege sub numele de João IV, întemeind o nouă dinastie, n-a mai putut înălţa Portugalia la rangul de mare putere. Epoca de aur a Peninsulei Iberice se încheiase. Hegemonia Europei şi stăpânirea imenselor teritorii de dincolo de mare – teritorii descoperite în bună parte de Portughezi şi Spanioli – erau râvnite de alte puteri. Departe de a mai avea un cuvânt de spus în această luptă, Portugalia, ca şi Spania, îşi pierdea pe nesimţite neatârnarea în politica externă.

Dictatura Marchizului de Pombal (1750-1777) a fost începutul sfârşitului. Pombal a încercat să modernizeze Portugalia, încurajând „luminile” secolului XVIII şi lovind cu cruzime în instituţiile tradiţionale. Genial adept al teoriei „regelui absolut” şi al tiraniei iluminate, el a instaurat monarhia de drept divin, distrugând aristocraţia, expulzând pe iezuiţi, atacând catolicismul. În timpul său au pătruns în Portugalia doctrinele anticatolice şi tot el a promovat pretutindeni lojile masonice. Credinţa lui în absolutismul regal era atât de aprigă încât a visat până şi ruperea legăturilor cu Vaticanul, numai pentru a face din Regele său un monarh pe de-a-ntregul liber. Cu sau fără voinţa sa, Pombal a inaugurat unul din cele mai crâncene războaie ideologice pe care le cunoaşte istoria modernă. Când dictatura pombaliană a luat sfârşit, cu moartea Regelui D. Jose I (1777), iar Regina Dona Maria I a încercat o normalizare a echilibrului dintre monarhie şi clasele sociale, era prea târziu; unitatea naţională fusese fărâmată. Revoluţia franceză şi idealurile demo-liberale pătrunseseră în peninsulă, cultivate şi răspândite îndeosebi de lojile masonice.

Poate că nicăieri n-a avut masoneria un rol atât de însemnat şi o activitate atât de continuă. Documentarea, în această privinţă, este imensă. „Istoria masoneriei în Portugalia a fost legată, de la originile ei, de istoria naţiunii”, scrie Borges Grainha. Lojile masonice sunt prezente în orice încercare de critică şi de înlăturare a instituţiilor tradiţionale. Şi, firește, o serie de oameni convertiţi la idealurile Revoluţiei Franceze, convinşi de necesitatea abolirii monarhiei şi a religiei catolice, orbiţi de mirajul unei libertăţi absolute şi al unui individualism abstract, au colaborat în permanenţă, conştient sau inconştient, la opera aceasta de surpare a instituţiilor şi de preschimbare

spirituală a naţiunii. Fapt este că, în Portugalia, masoneria a fost de la început alături de revoluţie şi împotriva tradiţiei, alături de uzurpator şi împotriva regelui legitim, alături de străini şi împotriva naţionaliştilor, alături de Franţa sau Anglia şi împotriva Portugaliei. Napoleon s-a folosit de masonerie, prin Lannes şi Junot, ambasadorii săi la Lisabona, ca să pregătească ocuparea fără luptă a ţării. Iar când generalul Junot ajunge la porţile Lisabonei, în fruntea armatelor franceze, este salutat de o reprezentanţă a lojilor masonice. „Această comisie declară că primirea făcută de ţara întreagă şi lipsa oricărei rezistenţe, la intrarea armatei franceze în Portugalia, se explică datorită bunelor oficii ale masoneriei portugheze”, scrie un cronicar contemporan, Fonseca Benevides. Ceea ce confirmă chiar Junot, în scrisoarea către Napoleon: „...j´avais reçu dans la journée beaucoup de monde, dont la plupart francmaçons, m´ont beaucoup servi pour faire rentrer le peuple dans la tranquillité” (30 Nov. 1807).

În preziua invaziei armatelor franceze, politica internă a Portugaliei se reducea la un „partid englez” şi un „partid francez”. Cel dintâi voia rezistenţa armată; celălalt, închinarea în faţa lui Napoleon. Masoneria ajută, de data aceasta, „partidul francez” pentru că îi convenea prezenţa armatelor napoleoniene în ţară, ştiind că o asemenea invazie înseamnă surparea prestigiului monarhiei. Într-adevăr, Regele Don João VI e silit să se îmbarce şi să se retragă, împreună cu toată suita, la Rio de Janeiro (1807). Dar asta nu înseamnă că masoneria a ajutat întotdeauna Franţa împotriva Angliei. Lojile colaborau cu acele dintre puterile străine care încurajau revoluţia şi democraţia, împotriva regalităţii şi tradiţiei.

La „partidul englez” şi la „partidul francez” se reducea, deci, în timpul războaielor napoleoniene, conştiinţa politică a Portugaliei. Cât de departe erau zilele când armatele portugheze îşi vărsau sângele în cruciada neîntreruptă din nordul Africii şi în opera de colonizare a imenselor teritorii de dincolo de mare! Începe acum o serie lungă de episoade umilitoare. Nu mai poate fi vorba de un amestec al puterilor străine în politica externă sau internă a ţării, ci pur şi simplu de o ocupaţie militară şi de o administraţie vasală. Junot şi generalii francezi o exploatează după nevoile Imperiului. Englezii profită de poziţia geografică a Portugaliei, ca s-o transforme în cap de pod pentru campania lor împotriva lui Napoleon. Cele două armate se hrănesc şi se luptă pe teritoriul portughez. Iar când, după şapte ani, armatele lui Wellesley şi Beresford izbutesc să alunge pe năvălitor până dincolo de Pirinei, Portugalia nu-şi recapătă independenţa absolută. Beresford continuă să stea în Portugalia, cu o parte din corpul expediţionar britanic, şi capătă chiar de la João VI, care nu se mai îndură să părăsească Rio de Janeiro, drepturi absolute de guvernare şi administrare a ţării.

Primejdia franceză a luat sfârşit în 1814. „Am scăpat de armata franceză, care a semănat printre noi ruine, sânge, mizerii, orori şi idei perverse. De armată am scăpat. De idei, nu”, scrie Alfredo Pimenta. Într-adevăr, de abia acum încep să se vadă rezultatele prezenţei trupelor revoluţionare în peninsulă. În 1817, când Regele se afla încă la Rio, se descoperă conspiraţia unui fost general în armata franceză, Gomes Freire de Andrade, care vorbea prost portugheza şi „se înconjura exclusiv de masoni” (Raul Brandão). Unul din agitatorii lui Gomes mărturiseşte că mişcarea se îndrepta „contra Regelui, contra lui Beresford şi contra funcţionarilor publici”. În 1820 izbucneşte o insurecţie militară la Porto, care cere înlocuirea Guvernului numit de Rege şi izgonirea lui Beresford. Este cel dintâi semnal al unei nesfârşite serii de insurecţii, pronunciamente, revoluţii, contrarevoluţii – cele mai multe făcute de armată sau împotriva armatei. Regele João VI e silit să se întoarcă în patrie în 1821, după o absenţă de 14 ani.

În Brazilia, lasă regent pe fiul său mai mare, D. Pedro, tânăr ce se adăpase la izvoarele ideologiei revoluţionare, care visa să aibă rolul unui Bolivar şi să impună cu sila supuşilor săi ideile liberale. Puţin timp după plecarea Regelui D. João spre patrie, Regentul D. Pedro declară independenţa Braziliei şi e aclamat Împărat (12 Octombrie 1822). Primul ordin pe care-l semnează Împăratul Braziliei este redeschiderea Lojii

Marelui Orient. „Don Pedro nu putea să uite că, după expresia lui Mareschal, actul de la 12 Octombrie a fost entierèment leur ouvrage” (Oliveira Lima). Cu pierderea Braziliei, imperiul colonial portughez suferă cea mai grea lovitură din istoria sa. Şi este cel puţin ciudat că această lovitură i-a fost dată chiar de către Prinţul moştenitor…

Câteva luni după insurecţia de la Porto, garnizoana militară a Lisabonei aderă la revoluţie. Se alcătuieşte o Juntă a Guvernului provizoriu, care administrează în numele Regelui şi elaborează, în acelaşi timp, o Constituţie după modelul francez şi spaniol. Puţin timp înainte de îmbarcarea sa, cedând stăruinţelor Principelui moştenitor, João VI jurase credinţă acestei Constituţii, în curs de alcătuire la Lisabona. Suveranitatea monarhului încetează din acest moment, trecând de drept asupra reprezentanţilor naţiunii. D. Pedro a jucat şi aici rolul de căpetenie, fraternizând cu manifestanţii, care-l aclamau ca pe un tribun al lor în piaţa Rossio din Rio de Janeiro, şi convingând pe Rege să cedeze.

Ajungând la Lisabona, João VI e nevoit să primească ordinele juntei, care fixează în amănunt cum va decurge debarcarea; fără solemnitate, fără manifestaţii, cu un anumit număr de urale pentru Congres, Constituţie, Regele constituţional şi familia regală. João VI era prizonierul Congresului provizoriu, alcătuit dintr-o seamă de ambiţioşi şi de iluminaţi ai masoneriei, care vorbeau în plină Adunare de „Supremul arhitect”. Câteva luni în urmă, la 1 Octombrie 1822, Regele e silit din nou să jure pe Constituţie…

Şi, cu toate acestea, o bună parte din populaţie e împotriva Constituţiei. Sunt, în primul rând, nobilii, care nu văd cu ochi buni ascensiunea politică a unor elemente cu trecut dubios (cei mai mulţi pactizaseră cu armatele franceze) şi astfel reacţionează împotriva unei uzurpări în care presimt ghilotina. Sunt, apoi, preoţii şi catolicii înverşunaţi, care se tem de persecuţii religioase sau se simt chemaţi de o misiune „apostolică”, pentru restaurarea creştinismului romano-catolic persecutat şi zdruncinat de revoluţia franceză. De asemenea, reacţionează împotriva constituţionalismului acei puţini Portughezi conştienţi, în care instinctul politic a rămas viu şi care înţeleg că Regele renunţând la suveranitate, ţara se va împărţi în două partide, demo-liberali şi regalişti. În sfârşit, marea masă a poporului, legată încă de instituţiile tradiţionale, se păstra impermeabilă faţă de toate aceste înnoiri; amorfă şi mută, masa aceasta portugheză – care se împăcase de bine de rău cu şapte veacuri de regalitate tradiţională – nu reacţiona faţă de uneltirile şi reformele întocmite la centru, dar nici nu participa la ele şi nu se solidariza cu crimele şi intoleranţa pe care se întemeiau. Marea masă populară însă, era greu de dezrădăcinat într-o generaţie, iar orice şef de insurecţie antirevoluţionară, orice iluminat sau orice erou o câştiga cu uşurinţă.

Asemenea şefi ai antirevoluţiei n-au întârziat să apară. La 23 Februarie 1823, câteva luni după ce Regele João VI jurase din nou credinţă Constituţiei la Lisabona, izbucneşte, în nordul ţării, revolta Contelui de Amarante. Mulţimea strigă: „Trăiască Regele absolut! Moarte Constituţiei!” De abia se potolise mişcarea Contelui de Amarante, când un regiment de infanterie se revoltă la ieşirea din Lisabona. La Vila-Franca, garnizoana încearcă o mişcare asemănătoare. Al doilea fiu al Regelui, Infantele Don Miguel, ia comanda trupelor, jurând că va „dezrobi pe Suveran din ghearele masoneriei”. Don João VI rezistă câtva timp, dar în cele din urmă făgăduieşte să dea ţării o „rânduială nouă”. Făgăduială însă, care n-a potolit curentul antirevoluţionar. Astfel că, la 30 Aprilie 1824, Infantele Don Miguel încearcă din nou o lovitură de stat, ca şef al insurecţiei regimentelor din capitală. În manifestul adresat trupelor, el spune că trebuie să „triumfe opera începută, dându-i o stabilitate sigură şi nimicind odată pentru totdeauna banda pestilenţială a masonilor”. În aceeaşi zi, Infantele dă o proclamaţie către Portughezi: „Sau murim în glorioasa luptă în care ne aflăm angajaţi, sau tăiem din rădăcină răul care ne doboară, nimicind odată pentru totdeauna infernala rasă masonică, înainte ca ea să ne nimicească pe noi”.

Dar „infernala rasă masonică”, de care vorbeşte Infantele Don Miguel, e mai tare. Corpul diplomatic din Lisabona, printr-o „intervenţie ruşinoasă” (Pimenta), desparte pe

Rege de forţele lui Don Miguel, îl izolează pe un vas englez şi-l sileşte să-şi demită fiul din funcţia de comandant suprem al armatei. „Revolta din Aprilie” (Abrilada) a eşuat prin intervenţia marilor puteri, dar Infantele Don Miguel se îmbarcă, la 13 Mai, pentru o lungă călătorie în străinătate. Odată cu plecarea lui Don Miguel – şeful necontestat al antirevoluţiei tradiţionale, monarhice şi catolice – mişcarea de rezistenţă împotriva „înnoirilor” păleşte.

Este însă mai greu de înţeles gestul Regelui João VI, care, în preziua morţii sale, lasă regenţa uneia din fiicele lui, Dona Isabel Maria, „deoarece moştenitorul legitim şi succesorul acestei Coroane nu şi-a făcut dovada, în această privinţă”. La 10 Martie 1826, Regele moare – moarte întru totul suspectă, pe care unii istorici moderni o atribuie societăţilor secrete. Fapt este că Don João VI a deschis, prin mazilirea Infantelui şi, mai ales, prin testamentul său obscur, o problemă care a contribuit în bună parte la ruina Portugaliei; căci testamentul a fost cauza războiului civil. Epoca de adevărată glorie a lui Don João VI a fost perioada sa braziliană, în care se poate spune că a întemeiat statul modern al Braziliei. Întors în Metropolă, Regele a dat mereu dovadă de slăbiciune şi nehotărâre. A jurat credinţă Constituţiei, deşi a plâns când, cu acest prilej, mulţimea îl aclama frenetic, la Rio de Janeiro. A asistat pasiv la uneltirile fiului său mai mare, Don Pedro, datorită căruia Brazilia s-a despărţit de patria-mamă. Era întru totul de acord cu credinţele şi mişcarea lui Don Miguel, dar n-a avut curajul să-l apere întotdeauna. Poate că e la mijloc şi o obscură dramă psihologică, pentru că Regina, Dona Carlota Joaquima, era cu trup şi suflet alături de Don Miguel, iar Regele, devenit cu timpul pasiv şi abulic, voia să se răzbune împotriva vitalităţii şi energiei soţiei sale, lovind în moştenitorul Tronului…

Pentru că, fără îndoială, adevăratul moştenitor al Tronului era Don Miguel. Dar Don Pedro era acum Împărat al Braziliei, iar legile Monarhiei portugheze excludeau de la Tron un cetăţean străin. Don Pedro declarase chiar război Portugaliei şi săvârşise acte de inamiciţie faţă de fosta sa patrie. Ceva mai mult, un capitol din vechile rânduieli cerea ca Suveranul să locuiască în Portugalia, iar Don Pedro se afla de 19 ani în Brazilia. De asemenea, prin numeroase documente, Don Pedro renunţase categoric la drepturile primogeniturii.

Cu toate acestea, consiliul de regenţă recunoaşte în Împăratul Braziliei, Don Pedro, pe Regele legitim al Portugaliei – „şi aceasta a deschis porţile războiului civil” (Pimenta). Don Pedro abdică în favoarea fiicei sale, Dona Maria da Gloria, pe care hotărăşte s-o dea de soţie fratelui său, Don Miguel. Este o situaţie tulbure, absurdă, pe care nimeni n-o acceptă. Şi curând după ce Infantele Don Miguel se întoarce în ţară, ca regent, e silit de popor să se proclame rege (1828). Manifestaţiile care au dus la încoronarea lui au un vehement caracter antimasonic şi xenofob. „Moarte tuturor Englezilor care au prădat Portugalia! Moarte ambasadorului (Lamb) care protejează pe masoni! Trăiască Don Miguel I!…” scria o proclamaţie incendiară. Iar îndată după urcarea pe Tron a lui Don Miguel au început în ţară rugăciuni, pentru ca „augustul şi iubitul Suveran” să fie apărat de „infernala contaminare a sectei masonice”. Un predicator strigă în prezenţa Regelui: „Eu văd masoni în toate părţile! Majestatea Voastră e înconjurată de masoni şi chiar acum vorbeşte unuia dintre ei!” Cineva propune, ca program de guvernământ, „expulzarea masoneriei din toate funcţiile”. Toată ura acumulată în ultimii ani ai domniei lui João VI împotriva masonilor, a străinilor, a revoluţionarilor şi inovatorilor de orice specie – de la constituţionalişti şi liberali, până la conspiratori şi republicani – izbucneşte cu vehemenţă. Începe o domnie „apostolică”, după cum scrie ironic istoricul socialist, Oliveira Martins. Mistica miguelistă e însufleţită de recrudescenţa misticii populare, catolice. Şi cum catolicismul iberic a avut întotdeauna un caracter concret, mistica miguelistă se manifestă în conformitate cu structura seculară a spiritualităţii portugheze: prin apoteoze şi imnuri, prin procesiuni idolatre, printr-o devoţiune fără margini faţă de tânărul rege, considerat trimisul Arhanghelului Mihail în lume, pentru mântuirea catolicismului.

Când Don Miguel trece pe stradă, lumea îngenunchează, femeile plâng, preoţii îl binecuvântează. Nu este numai un rege popular; este adorat, este divinizat. Parcă neamul ar fi simţit instinctiv că Don Miguel e ultimul său rege legitim şi că domnia îi va fi tragică şi de scurtă durată.

Într-adevăr, câţiva ani în urmă, Împăratul Braziliei, Don Pedro, îşi pierde Tronul şi se hotărăşte să se întoarcă în Europa, să izgonească pe „uzurpator" şi să proclame regină pe fiica lui, Dona Maria. Încercare îndrăzneaţă, şi, în aparenţă, fără sorţi de izbândă – pentru că Don Miguel era regele legitim şi domnea liniştit de câţiva ani, adorat de marea majoritate a poporului. Dar Don Pedro se bizuia pe un grup de emigraţi politici şi, mai ales, pe ajutorul Angliei – care, firește, nu vedea cu ochi buni domnia catolică şi anticonstituţională a lui Don Miguel. Centrul emigranţilor politici se afla în Anglia. Acolo se adunaseră toţi cei care, din convingere sau din interes, din spirit de aventură, din pasiune sau pur şi simplu din întâmplare, se aflau de partea cealaltă a baricadei; erau, adică, „liberali", constituţionalişti şi revoluţionari. Printre ei, câţiva oameni politici care au jucat mai târziu roluri importante în ţară: Palmela, Saldanha, Terceira. Adevăraţi dictatori ai liberalismului, ei se detestau reciproc şi încercau, de câte ori aveau prilejul, să ajungă, fiecare din ei, stăpânul absolut al mişcării.

Palmela, nobil, sceptic, inteligent, orgolios – înţelegea prea bine puţinătatea celorlalţi ca să nu se simtă silit să păstreze exclusiv în mâinile sale conducerea rebeliunii antimigueliste. Saldanha era un bun militar, care învăţase în Brazilia vocabularul liberalismului; sărac, avea un anumit complex de inferioritate faţă de aristocratul Palmela şi faţă de întreaga lui clasă socială. Ducele de Terceira – mediocru, dârz, ambiţios, adunase, în insulele Azore, o armată de aproape trei mii de oameni, pentru izbânda revoluţiei.

La sosirea lui Don Pedro în Europa, se începe cu febrilitate pregătirea războiului civil. Anglia şi Franţa îi dau tot ajutorul. Sub un pretext oarecare, escadra franceză apare pe neaşteptate la gura Tagelui şi confiscă o bună parte din flota portugheză. Prin lovitura aceasta, D. Miguel nu se mai putea încumeta să mai încerce o expediţie împotriva rebelilor lui Terceira, fortificaţi în insulele Azore. În Anglia, se improvizează armata dezrobitoare – din câţiva emigranţi, din demobilizaţii războaielor napoleoniene, din aventurieri şi mercenari. Sunt fel de fel de oameni, cea mai mare parte englezi. Unul din aceştia, Doyle, excentric şi fanfaron (O. Martins) proclamă că trebuie să se facă ceva pentru eliberarea „acelor nenorociţi de indigeni" (those damn'd natives). Indigenii erau portughezii terorizaţi de D. Miguel. În Londra apăreau afişe cu următorul text: „Se caută, de către o companie comercială şi colonială, bărbaţi activi şi inteligenţi, pentru a lucra ca fermieri în Brazilia sau aiurea". Oamenii se înrolează fără să ştie unde vor fi trimişi. Se angajează marinari englezi, cu căpitanii lor – toţi cu salarii excelente şi contracte în regulă. Bani se găsesc din belşug. Guvernul englez pune la dispoziţia lui D. Pedro un împrumut de 10.000 de lire. Şi, firește, intervine şi un bancher evreu, Mendizabal. „Un bancher care era în acelaşi timp un om politic şi un fanatic liberal. Ca un bun evreu, totuşi, ştia să împace entuziasmul cu calculul, fără să-şi rişte averea prin ideile sale", scrie istoricul socialist, Oliveira Martins.

Cu banii englezi se cumpără câteva vase şi, în ziua de 7 Iulie 1832, armata lui D. Pedro – cam 6000 de oameni – debarcă şi ocupă oraşul Porto. Nordul Portugaliei, şi îndeosebi Porto, a jucat un rol de frunte în istoria naţională. Toate revoluţiile – şi bune şi rele – au început aici. Porto a fost un centru de insurecţie permanentă. Generalii lui D. Pedro îşi aleseseră bine punctul de plecare. Dar ocuparea oraşului Porto nu aduce după sine revoluţia pe care o aşteptaseră D. Pedro şi partizanii săi. Nimeni nu se mişcă. În toată ţara domneşte liniştea, iar D. Miguel îşi poate organiza în libertate armata sa regulată, de 60.000 de oameni.

Mai mult ca oricând, Portugalia e alături de el. Rebelii se fortifică în Porto şi aşteaptă. Sunt alimentaţi pe mare, de escadra engleză. Lunile se scurg monotone, fără nici o luptă hotărâtoare. Generalii lui D. Pedro nu se înţeleg între ei şi, mai ales, nu se

înţeleg cu ofiţerii englezi. Dar generalii lui D. Miguel sunt şi mai incapabili. Nu folosesc superioritatea lor numerică strivitoare, nu profită de solidaritatea întregii ţări; şi sunt apatici, confuzi, invidioşi unul pe altul.

Exasperat de inactivitate, comandantul escadrei rebele, englezul Napier, pleacă din Porto, în ziua de 2 Iulie 1833 – un an de la începerea războiului civil – şi întâlneşte escadra lui D. Miguel la capul S. Vicente. Două ceasuri îi sunt de-ajuns ca s-o atace, s-o scufunde în parte şi să captureze restul, pentru că Napier era englez, dinamic şi însufleţit de un mare spirit de aventură. Câteva zile înaintea bătăliei navale, o parte din forţele rebele asediate în Porto plecaseră în sudul ţării şi ocupaseră Algarve. Începuse seria de lovituri curajoase, în puncte mult depărtate între ele, ceea ce dezorganiza apărarea armatei guvernamentale – destul de deprimată de reaua conducere a războiului, de asediul ineficient de la Porto, de neînţelegerea dintre generali. La 24 Iulie, armata lui Terceira intră în Lisabona, evacuată de armatele lui D. Miguel. Trupele guvernamentale se retrag neîncetat, deşi au efective superioare armatei lui D. Miguel. Iar atunci când atacă, o fac fără pricepere, săvârşind cele mai grave greşeli de tactică şi strategie. La începutul lui Octombrie, D. Miguel încearcă să recucerească Lisabona – şi e înfrânt. E înfrânt de asemenea la Leiria, în Ianuarie 1834, la Almoster în Februarie, la Viana în Martie, şi înfrângerile se ţin lanţ, deşi ţara e alături de el, deşi trupele sale sunt curajoase, deşi aproape nimeni nu-l trădează şi nu-l părăseşte. Dar, printr-o serie lungă de greşeli, cu nenorocul întotdeauna în preajmă, având nefericirea să izbucnească în Franţa şi Spania mişcări liberale care ajută pe faţă pe D. Pedro – D. Miguel pierde, în faţa năvălitorului, aproape întreaga ţară. Rareori s-a mai întâlnit o campanie în care nenorocul să fie întotdeauna de partea unei singure părţi. Şi, cu toate acestea, poporul nu aclama pe D. Pedro. Pe unde trecea oastea „liberatoare”, ard mânăstirile, sunt alungaţi preoţii.

Cu câteva mii de oameni, atâţi câţi îi mai rămăseseră, D. Miguel capitulează, la 26 Mai 1834, la Evora-Monte, dând o proclamaţie armatei sale, în care explică de ce a fost silit să pună capăt unui război fratricid, care durase aproape doi ani. În condiţiunile capitulării se menţiona şi dreptul pe care-l aveau „migueliştii” de a se întoarce nevătămaţi la casele lor. Dar amănuntul acesta a indignat grupul de revoluţionari de la Lisabona. Şi când, în seara de 27 Mai, D. Pedro se afla la Teatrul San Carlos, în loja regală – în sfârşit victorios! – izbucneşte o manifestaţie ostilă. Se aud strigăte: „Moarte uzurpatorului! Jos tiranul care apără pe uzurpator!” Tiranul era Regentul D. Pedro, iar uzurpatorul era fratele lui, D. Miguel. Palid, D. Pedro se ridică şi strigă: „Afară, canalii!” Tumultul se înteţeşte necontenit şi publicul începe să atace loja regală. Sunt chemate trupele în ajutor. Furia cu care îşi manifestase D. Pedro indignarea l-a costat scump, pentru că o gravă hemoptizie i-a înroşit batista de sânge. E silit să fugă pe un coridor de serviciu, împreună cu soţia şi fiica sa, Regina, urmărit de manifestanţi, sub o ploaie de pietre. Iar la 24 Septembrie moare, fără să fie plâns de nimeni.

Încă de când ajunsese stăpân în Lisabona, D. Pedro pusese în aplicare principiile lui demo-liberale. Expulzase pe iezuiţi şi pe nunţiul apostolic, rupsese legăturile cu Sf. Scaun. Medizabal ajunsese dictator şi factotum; numea şi schimba miniştri, crea legi, făcea împrumuturi în numele Statului. Cu moartea lui D. Pedro, însă, se dezlănţuiesc în întreaga ţară masacre organizate împotriva „migueliştilor”. În fiecare zi, sute de oameni sunt asasinaţi, iar casele lor incendiate, fără ca cineva să intervină. Un liberal care luptase în rândurile antimigueliste, Marques Gomes, scrie: „E trist s-o spunem, dar e adevărat: învingătorii n-au fost generoşi cu învinşii. Mulţi dintre învinşii de la Evora-Monte, care, în virtutea decretului de amnistie din 27 Mai, s-au reîntors la vetrele lor, au fost asasinaţi în chip barbar în numele libertăţii… La nimic n-au folosit măsurile Guvernului pentru stăvilirea acestor excese; crimele au continuat, şi, din nenorocire, pentru mult timp încă”. După statistica lui Franzini, într-un singur an de regim demo-liberal au avut loc trei mii cinci sute cincizeci de asasinate şi patru mii nouă sute de tâlhării. Passos Manuel, pe când era ministru, în 1836, a declarat în faţa

Camerei: „După informaţiile autorităţilor din întreaga ţară, se constată că, până astăzi, s-au comis 16.000 de asasinate iar mai mult de 7000 de case au fost jefuite”. Şi adaugă că „datele sunt incomplete”. Iar Oliveira Martins, socialistul scrie în *Portugal Contemporaneo*: „Miguelistul era o victimă, un inamic învins. Îl vânau cum se vânează lupii şi orice ofensă anterioară, orice crimă, era pedepsită cu o moarte fără judecată. Învingătorii, socotindu-se exponenţii unei suveranităţi absolute, au plătit însutit tot ceea ce primiseră”.

Războiul civil, în loc să se curme prin capitularea de la Evora-Monte, se continuă mulţi ani. Portugalia rămâne, de atunci, zdruncinată, lipsită de unitate, pradă uşoară societăţilor secrete. Înfrângerea lui D. Miguel n-a însemnat numai abolirea monarhiei legitime, ci îndeosebi, orientarea Portugaliei pe o cale antitradiţională, în care masoneria a jucat un rol de frunte.

Dona Maria II a domnit destul de mult, din 1834 până în 1853, deşi a murit tânără (născută în 1819, avea în 1853 doar treizeci şi patru de ani). A domnit chemând pe rând la guvernare pe şefii liberalismului: Pamela, Saldahna, Terceira, Costa Cabral. Dar insurecţiile şi rebeliunile se ţin lanţ. Sunt mişcări revoluţionare ale căror cauze şi motive nu sunt întotdeauna uşor de descifrat. „Revoluţia din Septembrie”, bunăoară, avea ca scop înlocuirea Cartei Constituţionale din 1826 cu Constituţia din 1828. „Benemzada” a dus la putere pe Vicontele Sa de Bandeira. Altă revoltă, „Revolta Mareşalilor”, a avut acelaşi scop şi acelaşi rezultat. „Revoluţia Mariei da Fonte”, începută într-un sat din nordul ţării şi ajunsă până la Lisabona, se numeşte astfel din cauza unei ţărănci – reale sau legendare, e greu de spus – care însufleţeşte o răzmeriţă religioasă şi tradiţionalistă. Un nou război civil stă gata să izbucnească şi, ca să-l evite, Regina cere intervenţia Angliei, Spaniei şi a Franţei. Trupele străine şi escadra engleză reintră în activitate. Prin Convenţia de la Gramido (29 Iunie 1847), cele două partide în luptă se împacă. Dar în 1851 izbucneşte o nouă revoluţie, de astădată sub şefia lui Saldahna.

Toate aceste insurecţii, rebeliuni şi lovituri de stat urmăreau fie înlocuirea Constituţiei, fie modificarea, fie abrogarea ei. Constituţia, dăruită de João VI, a rămas mărul discordiei. Unii o voiau sub forma ei iniţială, alţii sub forma de la 1828, alţii cereau să se adaoge noi articole (varianta 1832), alţii, în sfârşit, voiau s-o îndepărteze, pur şi simplu. Textul Constituţiei portugheze s-a modificat, de altfel, cu generozitate. Fiecare nou guvern revoluţionar, fiecare insurecţie, fiecare lovitură de stat aducea cu sine şi o modificare a Constituţiei. Unii oameni politici cer, în 1852, să se modifice Constituţia, pentru „a pacifica familia portugheză”. Iar istoricul Alfredo Pimenta scrie: „Niciodată, până la 1820, familia portugheză n-a avut nevoie să fie pacificată. De la această dată însă şi până în zilele noastre (1934), marea preocupare a oamenilor politici este concordia portughezilor. De ce a izbucnit neînţelegerea? De ce au făcut dintr-o singură naţiune, două naţiuni, care în decursul timpului s-au multiplicat într-un asemenea chip încât în prezent e greu de spus câte naţiuni portugheze trăiesc înăuntrul Statului Portughez?”

Fapt este că o seamă de oameni, adăpaţi la luminile secolului XVIII, la Revoluţia Franceză, la masonerie, sau liberalismul lui Guizot – voiau cu tot dinadinsul să transforme Portugalia într-o republică europeană sau, în cel mai rău caz, într-o monarhie ultrademocratică. Sinceri sau nu, aceşti oameni credeau că viaţa devine mai vrednică de a fi trăită într-o Portugalie europenizată, într-o Portugalie care-şi caută izvorul spiritual la Paris sau la Londra, iar nu în tradiţia ei multiseculară şi glorioasă. Oamenii aceştia erau în permanent neastâmpăr, căci voiau necontenit să se apropie mai mult de Paris; într-o permanentă luptă, căci trebuiau să se apere de reacţiunea celorlalte clase sociale; într-o permanentă dizidenţă unii faţă de alţii, pentru că se întreceau în radicalism şi se supralicitau în demagogie. Cu toţii trăiau într-o frenezie a schimbărilor cu orice preţ. Astfel se explică ameţitoarea răsturnare a guvernelor. Ca să poată guverna patru ani şi să poată face într-adevăr ceva pozitiv, Costa Cabral a trebuit

să instaureze dictatura. Este straniu că liberalismul, ca să poată dăinui, se simte nevoit să se transforme în dictatură…

La moartea Donei Maria II se urcă pe Tron D. Pedro V, care domneşte numai opt ani (1853-1861). E un suveran timid, melancolic şi nefericit. Un istoric portughez observă că seamănă mult lui Ludovic II al Bavariei, cu excepţia nebuniei. Tânărul Rege e bun prieten al scriitorului romantic şi istoricului Alexandro Herculano, cea mai desăvârşită şi mai onestă figură a liberalismului portughez. Ca şi Alexandro Herculano, D. Pedro V este un intelectual care înţelege istoria prin dialectica profetismului demo-liberal; pentru el, istoria se reduce la conflictul dintre „poporul" dornic de libertatea cântată de Victor Hugo şi „tirania" reacţionarilor (iezuiţi, regi, nobili). Herculano a jucat şi el un însemnat rol politic, dar pe neaşteptate s-a retras din viaţa politică, a părăsit cu totul îndeletnicirile cărturăreşti, a întrerupt redactarea marii istorii a Portugaliei pe care o începuse – şi s-a ascuns la o fermă, singuratic, fără să mai pună vreodată mâna pe condei şi ocupându-se exclusiv cu agricultura, vreme de zece ani, până la moarte. Este impresionată şi vorbitoare această totală întoarcere la pământ a lui Herculano. Am putea descifra în ea nu numai dezgustul omului cinstit faţă de viaţa publică detestabilă, dar mai ales melancolica deşteptare din paradisul artificial al teoriilor sale politice. Poate că Herculano a înţeles că istoria Portugaliei, ca orice istorie a unei naţiuni vii şi creatoare, este altceva decât conflictul între abstracţiuni; că viaţa şi măreţia naţiunilor îşi au rădăcinile altundeva decât în „Contractul Social" şi morala kantiană. Este, în orice caz, un exemplu bogat în înţelesuri ascunse, retragerea acestui mare istoric şi om politic la o fermă, unde îşi va petrece restul vieţii îndeletnicindu-se cu lucruri vii şi roditoare, silindu-se să regăsească şi să se reintegreze în străvechea comunitate portugheză.

Scurta domnie a lui D. Pedro V a fost plină de nenorociri; holera şi febra galbenă au secerat zeci de mii de vieţi; un ultimatum al lui Napoleon III, precedat de două vase de război franceze la gura Tagelui, umileşte încă odată demnitatea Portugaliei; masoneria şi jacobinismul dezlănţuie, aproape, un război civil în jurul grupului de călugăriţe, Surorile de Caritate pe care Guvernul e silit, în cele din urmă, să le expulzeze; în sfârşit, în 1861, întorcându-se dintr-o călătorie prin ţară, întovărăşit de fraţii săi, Monarhul vede pe unul din ei, D. Fernando, murind de febră tifoidă. El însuşi moare câteva zile în urmă, iar după o lună cade victimă aceleiaşi boli al doilea frate, D. João. Regina, Dona Stefania de Hohenzollern Sigmaringen, cu care se căsătorise în 1858, murise un an după nuntă, fără moştenitori.

Seria aceasta de nenorociri, care încercase pe tânărul D. Pedro şi care sfârşise curând prin a-l doborî, a creat în jurul lui o atmosferă de mistică iubire populară. I se spune „cel mult iubit", iar la moartea lui mulţimea e cuprinsă de o furie oarbă împotriva sfetnicilor şi a inovatorilor, care sunt învinuiţi că au abătut asupra ţării pedeapsa dumnezeiască. „Fără logică, fără raţiune, poporul acuză. Durere pentru pierderea pe care o suferă? Fără îndoială. Dar, mai ales, protest al subconştientului naţional împotriva unui regim catastrofic – în care până şi principii mor tineri, infectaţi de fermentaţia mocirlei" (João Ameal). Iar celălalt mare istoric, socialistul Oliveira Martins, comentează zvonurile populare că Regele ar fi murit otrăvit de politicieni. „Au otrăvit pe Rege! Au otrăvit totul! Au furat, au vândut, au sfârtecat poporul, Regatul, bogăţia – iar mizeria noastră era consecinţa crimelor lor… Strigătul provocat de moartea Regelui martir era o condamnare totală, absolută, spontană!"

Tronul revine fratelui Regelui, D. Luiz, care se reîntoarce din Franţa, unde se afla în călătorie. D. Luiz are parte de o foarte lungă domnie (1861-1889), în care timp, sub aparenţa de stabilitate a regimului demo-liberal, se desăvârşeşte acţiunea de dezagregare a societăţii portugheze. D. Luiz e un rege artist; cântă din vioară, traduce pe Shakespeare. „Cam atâta îi îngăduia Constituţia", adnotează amar un istoric. Mişcările subversive şi insurecţiile se continuă şi sub el, în acelaşi ritm. E foarte greu de înţeles întotdeauna cauza acestor mişcări. Sunt oameni care protestează împotriva

stării de lucruri şi protestează folosindu-se uneori de pretexte ridicole. Totul dovedeşte însă, că echilibrul e numai aparent. Guvernele se schimbă cu o repeziciune care uluieşte. Apar şi dispar aceiaşi oameni. Plus ça change, plus c'est la même chose. În aparenţă, partidele de guvernământ – după infinite sciziuni, disensiuni şi coaliţii pasagere – s-au regrupat în două mari partide: la dreapta, regeneratorii, la stânga, progresiştii. În realitate, unitatea lor e precară şi se clatină la orice criză. Cu timpul, aceste glorioase partide de guvernământ îşi pierd aproape contactul cu masele. Ca să supravieţuiască, aceste partide monarhiste şi constituţionale, pactizează cu republicanii. Deocamdată, sub D. Luiz, sunt cele două partide care alcătuiesc rotativa. Regele e indiferent, visător, apatic. Lasă, în 1876, să ia fiinţă partidul republican, care luptă pe faţă, şi prin toate mijloacele, împotriva monarhiei. Lasă să ia fiinţă Marele Orient Lusitan Unit şi să se deschidă loji masonice pretutindeni. Aproape toţi marii oameni politici, toţi preşedinţii de guvern, toţi miniştrii, sunt masoni. La 1880, când se sărbătoresc trei sute de ani de la moartea poetului naţional Camoens, cortegiul se transformă în paradă masonică. D. Luiz crede în libertate, în egalitate, în fraternitate. Fie că e lipsit de geniu politic, fie că nu are curajul să reacţioneze, fie că e el însuşi convins de veracitatea ideilor masonice şi revoluţionare şi de necesitatea totalei preschimbări a Portugaliei – fapt este că sub lunga şi, în aparenţă, calma lui domnie, forţele dezordinii s-au manifestat în deplină libertate. În acest răstimp de 28 de ani, societatea portugheză este atacată sistematic până la măduvă. Legăturile cu trecutul sunt aproape total tăiate. Portugalia nu se află numai în pragul catastrofei finale; se află în etapa preliminară dispariţiei ei ca neam creator de instituţii autonome. Două sau trei generaţii sub un asemenea climat spiritual, trecute fără reacţiune, şi Portugalia ar fi încetat de a mai exista ca naţiune independentă, transformându-se pe nesimţite într-o hibridă provincie „franco-europeană"…

II

Cărturarii şi Revoluţia

Poate nicăieri ca în Portugalia, scriitorii şi cărturarii n-au avut rol politic atât de important, fie direct, prin activitatea lor politică, fie indirect, prin cărţile lor. Republica portugheză e, în parte, opera literatorilor. Şi nu e lipsit de semnificaţie amănuntul că în fruntea primului guvern provizoriu republican se găseşte un poligraf, Teofilo Braga, care a fost şi al doilea preşedinte al Republicii; iar din cei opt preşedinţi pe care i-a avut până acum Republica portugheză, patru au fost profesori şi doi au fost scriitori.

Intervenţia artiştilor şi cărturarilor în viaţa publică portugheză are loc prin aşa numita „generaţie de la Coimbra". Semnalul îl dă seria de conferinţe organizate la Casinoul din Lisabona, în 1871, de către un grup de intelectuali democrato-revoluţionari, în fruntea căruia se aflau patru tineri scriitori: poetul Antero de Quental, romancierul Eça de Queiroz, istoricul şi economistul Oliveira Martins şi poligraful Teofilo Braga. Patru nume care, douăzeci de ani în urmă, vor fi luceferii culturii portugheze. Patru scriitori care au avut nu numai un extraordinar răsunet prin operele lor, dar au modificat chiar conştiinţa a două generaţii şi au făcut posibilă, cu sau fără voia lor, instaurarea Republicii. Prin seria de „conferinţe democratice" de la Casino, grupul îşi propunea, între altele, „să lege Portugalia de mişcarea modernă (europeană), făcând-o astfel să folosească elementele vitale din care trăieşte umanitatea civilizată; să încerce a lua cunoştinţă de faptele care ne înconjoară, în Europa; să agite în opinia publică marile chestiuni ale filosofiei şi ştiinţei moderne; să studieze condiţiile transformării politice, economice şi religioase ale societăţii portugheze" (Programul Conferinţelor democratice).

Prima conferinţă a ţinut-o Antero de Quental şi e intitulată: „Cauzele decadenţei popoarelor peninsulare în ultimele trei secole". Augusto Soromenha a vorbit despre „Literatura portugheză contemporană", Eça de Queiroz despre „Realismul în Artă", iar Adolfo Coelho – profesor, poligraf şi etnolog – despre „Chestiuni de învăţământ". A cincea conferinţă a ţinut-o evreul Salamão Saraga, despre „Istoricii critici ai vieţii lui Iisus", şi a provocat un scandal atât de mare încât guvernul, cu toată apatia sa obişnuită, a fost silit să interzică celelalte conferinţe democratice. Membrii grupului însă continuă să acţioneze prin alte mijloace: cărţi, pamflete, conferinţe universitare, societăţi secrete. Conferinţele de la Casino dăduseră semnalul atacului masiv împotriva stării de lucruri în prezent.

Ce se ataca? Totul. Pentru „generaţia de la Coimbra", Portugalia se afla atunci în ultima fază a decadenţei. „Decadenţa naţională e marele fapt inexorabil al istoriei noastre, de trei secole încoace", scria Antero de Quental. Tinerii intelectuali formaţi la Coimbra se zbat între un exasperant complex de inferioritate – care-i face să privească scârbiţi şi cu ură moravurile, instituţiile şi cultura tradiţională – şi un profetism revoluţionar plin de candoare. Cincizeci de ani de pseudo-liberalism transformaseră Portugalia într-o caricatură; nu mai exista monarhia tradiţională de odinioară – dar Portugalia nu devenise încă o ţară europeană, asemenea Franţei. În comparaţie cu Parisul, pentru „generaţia de la Coimbra" nu este nimic bun în Portugalia. Acei puţini cărturari care au acces la luminile Europei se îngrozesc de ce văd în jurul lor; se împrumutaseră constituţii, legi, moravuri şi cultură dar se împrumutase prost, numai pe jumătate. Totul era hibrid, fals, steril. De aici furia şi dezgustul lor, de aici critica de iconoclaşti care nu iartă nimic: nici rege, nici religie, nici familie, nici stat. „Generaţia de la Coimbra" vrea să transforme Portugalia semifranceză într-o ţară aidoma Franţei.

Se simt ruşinaţi că părinţii lor imitaseră prost modelele pariziene, sau le imitaseră numai în parte. Prezentul li se pare abominabil, iar trecutul plin de „spectre retrograde”. Tradiţia portugheză, o ruşine naţională care se cerea batjocorită în văzul lumii. De aceea, în loc să-şi găsească îndreptar în Camoens, şi-l găsesc în Victor Hugo, idolul tinerei generaţii. Hugo este francez, este modern, este revoluţionar. A vorbit despre umanitate. A suferit din pricina tiraniei. Modelul perfect al generoşilor de la Coimbra, care visează să transforme patria lusitană într-o Franţă progresistă, e o Franţă de belşug şi libertate, cu o nobilime şi Biserică îngenuncheate. Adevărul este că tinerii aceştia îşi iubesc, în felul lor, ţara; o vor însă aidoma modelului lor parizian. Cred, sincer, că Portugalia nu-şi va recăpăta locul meritat în Europa decât după o transformare radicală, care să lichideze odată pentru totdeauna „spectrele trecutului”. Critica lor necruţătoare a grăbit căderea monarhiei şi instaurarea haosului revoluţionar. Dar, pe de altă parte, fiecare din ei a contribuit la apropierea revoluţiei naţionaliste şi a „Statului Nou” căci naţionaliştii de astăzi văd societatea portugheză din a doua jumătate a veacului trecut cu aceiaşi ochi cu care au văzut-o şi înaintaşii lor. Parazitismul burgheziei, indiferenţa nobilimii, decadenţa clerului, apatia maselor, mediocritatea culturii sunt vicii reale, împotriva cărora s-a ridicat cu vehemenţă generaţia de la Coimbra, dar împotriva cărora luptă şi făuritorii „Statului Nou”.

Antero de Quental e prin excelenţă poetul filosof şi revoluţionar. Bogat, catolic practicant – îşi pierde credinţa la Coimbra, în timpul studenţiei şi se converteşte la noua religie a umanităţii, socialismul. Antero „iubeşte umanitatea mai mult ca pe o femeie”. Îşi ia în serios apostolatul: se adresează mulţimii, pe străzi, în versuri profetice; face parte dintr-o societate secretă studenţească, „Fulgerul”; deşi foarte bogat, refuză să trăiască din veniturile lui – pe care le împarte altora – şi se duce să-şi câştige viaţa la Paris, ca muncitor tipograf. Este un bărbat frumos, cu o superbă barbă de mag, care fascinează o generaţie întreagă. Scrie destul de puţin şi publică şi mai puţin. E însă, întotdeauna, gata să apere pe cei umili, să protesteze, să atace – întotdeauna pe propria lui răspundere. Indiferent faţă de glorie, lasă să-i publice alţii cărţile. Consecvent cu sine până la absurd, distruge un manuscris voluminos pentru că îşi modificase anumite idei formulate acolo. De o extraordinară bunătate, e neînduplecat în pamfletele lui revoluţionare. Învaţă limba germană ca să citească pe filosofi şi se trudeşte o viaţă întreagă să-şi găsească echilibrul zdruncinat prin pierderea credinţei. Amână mereu expunerea sistemului lui de filosofie. „Sunt un filosof inedit”, mărturiseşte cuiva.

Dar este nefericit, neliniştit şi abulic. Geniul lui îşi dă toată măsura în admirabile, obsedante poeme. Antero de Quental este poate cel mai genial poet pe care l-a creat pesimismul, alături de Leopardi şi Eminescu. Nimeni n-a cântat mai frumos ca el neantul cosmic

„noaptea neagră, sora deznădejdii,
noaptea solitară, nemişcată, densă,
vidul mut, unde astrul nu respiră
nici pasărea nu cântă, nici vântul nu tresare
Şi adoarme până şi gândul...”

Nihilismul său filosofic îl face să-şi sfârşească astfel marea sa poemă „Imnul dimineţii”:

Symbolo da existencia, sê maldito!

Simbolul existenţei, blestemat de Antero, era lumina. Nu era numai o simplă expresie poetică. Neurastenia, care-l rodea încă din vremea studenţiei la Coimbra, îl biruie şi într-o bună zi, la 11 Februarie 1891, în vârstă de 49 de ani, se sinucide.

Antero de Quental a contribuit enorm la lichidarea monarhiei constituţionale şi a liberalismului. Socotea „bietul popor portughez slăbit moralmente şi dezorientat intelectualiceşte, după 50 de ani de mizerii partidiste şi iluzii liberale”. Era antiparlamentar, pentru că „în mediul subtil şi sterilizant al acestei conspiraţii permanente, care e esenţa însăşi a parlamentarismului, partidele pierd noţiunea realităţii; şi, în timp ce lumea se transformă ele repetă maşinal obişnuitele teze ale unei filosofii politice caduce, pe care nici nu o mai înţeleg”. I se părea mai importantă distrugerea „oligarhiei birocratico-financiare, care ne domină şi ne demoralizează”, decât facerea sau desfacerea legilor. Şi toate ideile acestea au rodit, căci în timp ce Parlamentul legifera, forţele revoluţionare se pregăteau să răstoarne obositele aşezări politice.

Ca şi Antero de Quental, istoricul Oliveira Martins lucrează din răsputeri la dezagregarea statului liberal şi constituţional portughez. Critica pe care o face liberalismului, mai ales în cele două volume ale Portugaliei contemporane, găseşte un extraordinar ecou. Ediţiile se epuizează în timp record. Oliveira Martins scrie inspirat, cu un neîntrecut talent literar, prezentând istoria patriei sale în tablouri dramatice, colorate, pregnante. Regii sunt zugrăviţi în câteva fraze incisive, politica lor e rezumată în formule lapidare, pe care cititorii le memorează cu deliciu, pentru că într-adevăr proza lui Oliveira Martins e fermecată şi cărţile lui exercită o influenţă magică. Are o extraordinară voinţă şi o inepuizabilă putere de muncă. Inginer autodidact, lucrează patru ani într-o mină din Andaluzia şi rămâne de atunci un fervent credincios al uniunii iberice, pentru care a luptat şi Antero. Debutează cu o carte de economie politică, în care se întrevăd influenţele solialiste. Începe să studieze istoria şi scrie o istorie a Portugaliei în două volume, apoi Portugal Contemporaneo, istoria Republicii romane, a Peninsulei Iberice, a Braziliei, a Angliei etc. Nu este însă un improvizator, deşi e stăpânit de demonul sintezei. Îşi cunoaşte izvoarele. Se zbate neîncetat să împace credinţele lui socialiste cu cezarismul hegelian. Încearcă un sistem de economie politică, o sociologie, şi chiar o filosofie a istoriei. Vasta lui operă o elaborează în douăzeci de ani, în care timp munca administrativă şi activitatea politică se află necontenit pe primul plan.

Pesimismul său face ravagii. Istoria Portugaliei o reduce la o „necropolă” stăpânită de „trinitatea augustă” satrapul, iezuitul şi ovreiul”. Totul e adominabil în trecutul patriei. Colonizarea e o serie ignobilă de crime, tiranii şi dementţe. Liberalismul contemporan e o agonizare fără glorie, decadenţa iremediabilă a unui popor degenerat. Restaurarea independenţei portugheze, la 1640, a fost o greşeală fatală, pentru întreaga peninsulă. De aceea, singura scăpare este uniunea republicană iberică. Şi cu toate acestea, socialistul Oliveira Martins acceptă Ministerul de Finanţe sub Regele D. Luiz în 1885, sperând să joace rolul unui Pombal democrat. Adversarii politici îl răstoarnă însă repede.

Oliveira Martins a modificat, prin cărţile sale, conştiinţa istorică a Portugaliei; tinerele generaţii au judecat trecutul aşa cum l-au văzut zugrăvit – cu cât geniu literar! În volumul prodigiosului pesimist. Oliveira Martins a pus în circulaţie formule, sentinţe, portrete, tablouri sinoptice care nu erau întotdeauna juste, dar care au devenit populare datorită marelui său talent. De abia de curând noua şcoală istorică portugheză a început să revizuiască sentinţele maestrului revoluţionar şi de abia acum istoria Portugaliei începe să arate şi alte aspecte, în afară de turpitudinea, dementţa, crima şi decadenţa, din belşug zugrăvite de pana lui Oliveir Martins.

Către sfârşitul vieţii, istoricul visa o monarhie socialist-cezaristă, aşa cum propovăduiau şi apologeţii Hohenzollernilor. În ultimul an al vieţii, scrie Viaţa lui Nun Alvares care e aproape o carte mistică. Şi moare, la 21 August 1894, în vârstă de 49 de ani, după ce a cerut ajutorul Bisericii, e spovedit şi împărtăşit…

Teòfilo Braga (1843-1924) a debutat ca poet dar, vreme de o jumătate de veac, a surprins pe contemporani printr-o prodigioasă activitate de polihistor şi campion al

republicanismului. Lipsit cu desăvârşire de vocaţie filosofică, a găsit în pozitivismul lui Auguste Comte, înţeles cu aproximaţie, justificarea teoretică a enciclopedismului său şi tot de la Comte a împrumutat spiritul de sistem, sub obsesia căruia a trăit toată viaţa. Profesor la Universitatea din Lisabona, a plănuit o istorie a literaturii portugheze în 36 de volume şi chiar a scris vreo douăzeci. Fără nici o pregătire ştiinţifică, a abordat antropologia şi etnografia, încadrând tot ce ştia – şi nu ştia mult – într-un sistem de o întristătoare, sterilă rigiditate. Dominat de ambiţia sistemului, însufleţit de o putere de muncă feroce, condus de câteva idei fixe – a scris o viaţă întreagă, în cele mai felurite domenii, de la folclor şi pedagogie până la istoria literară şi politică, şi cele peste două sute de tomuri nu cuprind decât o parte din această activitate titanică. Talentul său poetic iniţial a fost cu timpul sugrumat de sistemul său poetic, şi primele volume de versuri au fost mai târziu retopite într-o masivă operă de câteva mii de pagini, care intenţiona să completeze şi să întreacă La Légende des Siècles a lui Victor Hugo.

Teòfilo Braga era republican pentru că, în concepţia lui, evoluţia dinamică a societăţii portugheze era ameninţată de existenţa unei „familii privilegiate”: familia regală. „Filosofia pozitivă, scrie el în Historia *das ideas republicanas em Portugal*, ne învaţă să vedem că constituţionalismul este o tranzacţie provizorie între absolutism şi revoluţie şi că această stare provizorie e exploatată de o familie mult timp după momentul istoric legitim”. Aşadar, această „familie privilegiată”, care e o „insultă adusă demnităţii umane”, căci „a împiedicat vreme de secole evoluţia umană”, trebuia cu orice preţ înlăturată. Braga a trăit destul ca să-şi vadă visul cu ochii. A fost Preşedinte al Republicii, a fost Preşedinte al Comitetului Provizoriu. Anevoie de spus dacă a păstrat până la sfârşitul vieţii, în cursul celor 12 ani de anarhie republicană, aceeaşi idee fixă împotriva „familiei privilegiate”. Nu a exercitat o mare influenţă. Nu avea nici geniul lui Antero, nici forţa de invenţie verbală a lui Oliveira Martins, dar cărţile lui politice se citeau pentru că republicanismul socialist era la modă. Vasta lui operă este astăzi în bună parte, ilizibilă. Nu se poate spune, însă, că e cu totul lipsită de valoare, căci, la timpul lor, cărţile acestea au adus materiale istorice şi literare noi şi au pus în circulaţie ideile altora, care au folosit. Ca şi Oliveira Martins şi Quental, Braga a militat pentru uniunea iberică. Şi, ca şi ei, Teòfilo Braga este astăzi revendicat de ideologii naţionalismului şi nu fără dreptate. Pentru că Braga a fost ceea ce se numea în a doua jumătate a secolului trecut un „patriot”. Cea mai mare pasiune a vieţii lui a fost, după pozitivism, cultul patriei şi al rasei portugheze. A vorbit despre „rasă” şi despre „geniul popular” ca nimeni altul.

Spre deosebire de aceşti trei scriitori filosofi şi revoluţionari, Eça de Queiroz (1860-1900) nu era nici filosof, nici enciclopedist şi a încetat repede de a fi revoluţionar. Opera lui e un monument al literaturii portugheze moderne; singurul de altfel pe care timpul, departe de a-l întuneca, îl valorifică neîncetat. Dar prin admirabilele sale romane, Eça de Queiroz a zdruncinat instituţiile tradiţionale – patria portugheză, Biserica, familia – poate tot atât cât a făcut-o Oliveira Martins sau Antero. Realismul său nu era întrecut decât de marea, unica sa probitate artistică. Avea forţa şi curajul lui Zola, alături de pasiunea artistică a lui Flaubert. Romanele sale sunt printre puţinele creaţii ale natualismului literar, care au rezistat timpului. Eça de Queiroz, care, în timpul studenţiei sale la Coimbra ştia tot despre istoria şi cultura Franţei, dar nu izbutise să citească nici măcar primul volum din istoria Portugaliei a lui Herculano, şi-a petrecut viaţa departe de ţară, consul al Portugaliei în Cuba, Anglia, America, Franţa. A avut, ca şi întreaga lui generaţie, cultul Franţei, al limbii franceze, al valorilor franceze. De aceea şi cărţile lui par a fi traduse din franţuzeşte. Şi în aceste cărţi, ce admirabilă oglindă a moravurilor portugheze, ce neiertătoare critică a burgheziei şi Bisericii, ce cumplită caricaturizare a tot ceea ce reprezenta, între 1870-1890, spiritul „constituţionalist”, cu creaţiile sale hibride, cu metisajul său grotesc de valori, cu fundamentala sa mediocritate!

Fără îndoială că opera lui Eça de Queiroz, privită în implicaţiile sale sociale – şi

autorul a ţinut întotdeauna seamă de aceste implicaţii – reprezintă un important moment în acţiunea de distrugere a societăţii portugheze liberale. Chiar atunci când Eça, spre sfârşitul vieţii, a început să se apropie de tradiţionalism, nu s-a apropiat niciodată de societatea burgheză. „Întoarcerea lui la pământ” s-a împlinit în cu totul altă direcţie: spre Evul Mediu şi spre viaţa rurală. Civilizaţia şi politica prezentă a Portugaliei i-au fost tot timpul nesuferite. Şi puţini scriitori au avut, ca el, curajul să-şi dispreţuiască şi să-şi biciuiască, injurios, patria – de a cărei nostalgie a suferit, totuşi, toată viaţa.

Regăsim la toţi aceşti creatori de opinie publică, de la Antero la Eça de Queiroz – lăsând la o parte pe un Rmalho Ortigão şi pe un Guerra Junqueiro, pentru că nu putem vorbi decât despre câţiva – regăsim, aşadar, aceeaşi hotărâre de a lichida, cu orice preţ, Portugalia monarhică şi a o transforma într-o republică europeană. În tot acest timp aproape că nu întâlnim un cărturar sau artist care să ia apărarea stării de lucruri prezente. Întreaga elită spirituală a ţării este de partea revoluţiei şi a republicii. Toţi trăiesc sub magia aceluiaşi cuvânt: libertate, mai multă libertate. Dar cereau un lucru pe care-l aveau, căci toţi aceşti revoluţionari republicani îşi pot tipări cărţile, se pot organiza în centre revoluţionare, pot ataca în ziare şi pamflete familia regală şi monarhia constituţională. În 1873 ia naştere „Centrul republican federal” la Lisabona, fără ca Guvernul să protesteze. Programul Centrului e un amestec ciudat de constituţie elveţiană, comunism şi federalism iberic. Se creează un partid republican care cere: egalitate civilă şi politică, libertate de manifestare, guvern al poporului pentru popor, justiţie democratică. Dar, după cum observă Arthur Ribeiro Lopes, „toate aceste principii fuseseră dinainte puse în vigoare de către Monarhie” şi ideea fixă a libertăţii republicane nu corespundea nici unei necesităţi publice. Totuşi, republicanii candidează la alegerile din 1884 şi 1885 şi dobândesc două locuri în Parlament. Braga scrie Istoria ideilor republicane în Portugalia, afirmând că „dacă revoluţia de la 1848 nu ne-ar fi găsit sleiţi de energie morală după doi ani de luptă şi decepţii, Republica ar fi avut în acel an prima sa experienţă printre noi”.

Partidul republican, creat de intelectuali, ajunge popular prin scriitori şi devine instrument de putere în mâna câtorva tribuni şi avocaţi. Marea lui forţă era o enormă capacitate de opoziţie, care fascina mulţimile. Partidul nu pierdea nici un prilej ca să zdruncine monarhia constituţională. Şi cel mai norocos prilej a fost ultimatumul pe care Anglia l-a adresat Portugaliei în 1890, în legătură cu coloniile din Africa.

III

Lupta dintre partide

Posesiunile africane alcătuiau, după pierderea Braziliei, aproape totalitatea imperiului colonial portughez. Dar nu încape îndoială că în cursul veacului XIX imperiul acesta colonial mergea spre dezagregare. Nici nu se putea întâmpla altfel. Pentru că liberalismul – victorios în Portugalia după înfrângerea lui D. Miguel – e lipsit de o concepţie imperialistă şi expansionistă, singura care poate face să dureze şi să crească un mare imperiu colonial. O detestabilă administraţie ruina lent ţinuturile bogate ale Africii. Abolirea ordinelor religioase, în 1834, a făcut posibilă înfiltrarea misionarilor protestanţi şi, prin ei, a influenţei britanice care, cu timpul, se va dovedi fatală.

De altfel, pentru portughezii din ultimul sfert de veac, coloniile nu preţuiau mare lucru. Nu-i învăţase Oliveira Martins că istoria colonizării portugheze era o serie de crime şi infamii? Nu se aşteptau, cu toţii, ca Portugalia să dispară, pentru că nu ştiuse,la timp, să devină o republică europeană? Guvernele supravieţuiau prin împrumuturi repetate în străinătate. Veniturile coloniilor erau adesea puse în gaj şi aceasta alcătuia, în ochii multora, singura lor calitate.

Dar la ultimul sfert al veacului XIX, Africa devenise mărul discordiei între Germania, Anglia, Belgia şi Franţa. Sub Bismarck, Germania începuse alcătuirea unui imperiu colonial. Regele belgienilor ajunge posesorul imensului teritoriu african cunoscut sub numele de Stat liber al Congoului. O serie întreagă de alianţe secrete, tratate, proiecte de anexiune, se ţes între cancelarii. Apar noi formule diplomatice: în faţa „dreptului mistic” al descoperirii şi posesiunii în cursul istoriei, îşi face loc „dreptul ocupaţiei”. Portugalia, care descoperise şi păstrase timp de veacuri, o bună parte din Africa, e nevoită acum să facă dovadă ocupaţiei efective. Dar singură nu se încumetă să se împotrivească presiunilor franco-belgiene. Îşi reaminteşte de multiseculara sa alianţă cu Anglia. „Nu avem decât o singură politică – scrie un ministru portughez – politica de cordială armonie şi sinceră cooperare cu Anglia, în toate părţile”. În 1884 se semnează un tratat prin care Anglia recunoaşte frontierele coloniilor africane portugheze. Tratat căzut repede în desuetudine, pentru că puţine luni mai târziu se încheie convenţia de la Berlin (26 Februarie 1885), la care iau parte şi Anglia şi Portugalia, şi prin care se declară că „un teritoriu neorganizat ca stat este juridiceşte vacant”.

Portugalia se vede silită, deci, să facă dovadă că teritoriile sale coloniale sunt „state”. Este surprinzător, ţinând seamă de pasivitatea şi nihilismul metropolei, că prestigiul portughez rămâne neştirbit, în aceşti ani dramatici, datorită dârzeniei, inteligenţei şi spiritului de sacrificiu al unei elite de exploratori şi ofiţeri coloniali. Ceea ce realizează expediţiile portugheze, conduse de un Mousinho, Antonio Maria Cardoso, Victor Cardon, Paiva de Andrade, Serpa Pinto şi alţii, este uluitor. Această mână de oameni întâmpină şi biruiesc neînchipuite obstacole ca să reorganizeze coloniile, să exploreze regiuni noi, să deschidă drumuri. Ei înţeleg prea bine că imperiul african portughez nu are sorţi de durată decât dacă Angola şi Mozambic vor putea fi unite: adică, dacă posesiunile Africii occidentale vor putea fi legate de cele orientale. Dar asta primejduia planul căii ferate engleze care trebuia să lege Africa de Sud cu Sudanul. Cecil Rhodes tocmai lansase proiectul unui vast imperiu britanic al Africii, din Egipt şi până la Capul Bunei Speranţe. Aspiraţiile portugheze zădărniceau acest măreţ imperiu şi atunci agenţii britanici se aşează la lucru: agenţi „deghizaţi în misionari protestanţi,

în exploratori ştiinţifici sau simpli negustori" (João Ameal). Guvernul britanic încurajează intrigile între şefii triburilor, înarmează grupuri de rebeli, declară posesiuni engleze teritorii care până atunci fuseseră portugheze (Mashona, în 1888; Rhodesia în 1889). Şi pentru a da o lovitură decisivă speranţelor de a uni vreodată Angola de Mozambic, se foloseşte de un incident al expediţiei Serpa Pinto ca să pună Portugalia în faţa unui ultimatum umilitor, la 11 Ianuarie 1890, cerând imediat retragere a forţelor portugheze din coloniile Chire, Mashona şi Makokolo.

Ultimatumul, pe care guvernul de la Lisabona n-a îndrăznit să-l înfrunte, pentru a nu juca însăşi existenţa imperiului colonial, a făcut o profundă impresie în toată ţara. Vom reveni îndată asupra acestui eveniment, care a fost hotărâtor pentru următorii douăzeci de ani ai istoriei portugheze. Dar, în legătură cu ultimatumul englez – al celei mai vechi aliate pe care o avea Portugalia şi care nu pentru întâia oară îşi trăda legământul faţă de ea – să amintim câteva amănunte din drama africană. În 1891, un an după ce Portugalia primeşte ordinele Marii Britanii, agenţii englezi înarmează pe Regele din Gaza, Gungunhana, şi guvernul englez semnează cu el un tratat de alianţă. Scopul nemărturisit era primejduirea coloniei portugheze Mozambic, pe care Rhodes o socotea indispensabilă marelui său imperiu britanic african. Regele din Gaza are la Londra doi reprezentanţi, iar Regina Victoria îi trimite chiar o cupă de argint cu următoarea inscripţie: To Gungunhana from Victoria Queen… Gungunhana porneşte la război împotriva Portugaliei, încurajat şi înarmat de Englezi, dar e înfrânt, şi Salisbury îl sfătuieşte să se supună. Acelaşi joc l-au mai încercat, pe sub ascuns, agenţii britanici şi cu alte triburi.

Don Carlos (n. 1863), fiu al lui D. Luiz de Bragança şi al Principesei Maria Pia de Savoia, se urcase pe Tron puţine luni înainte de criza ultimatumului. Avea doar 27 de ani, dar era destul de inteligent ca să înţeleagă că nu se poate încumeta să reziste Angliei; ceea ce, de altfel, socotea şi Barros Gomes, Preşedintele Consiliului de Miniştri, împreună cu majoritatea membrilor Guvernului. Ultimatumul şi în deosebi acceptarea lui a provocat însă în întreaga ţară o formidabilă agitaţie populară, îndreptată atât împotriva Marii Britanii cât şi împotriva Regelui, învinuit că a vândut ţara englezilor. Manifestaţiile se ţin lanţ; studenţii şi elevii de liceu jură solemn că vor boicota produsele englezeşti şi refuză să citească pe Shakespeare; iau fiinţă nenumărate asociaţii patriotice pentru apărarea onoarei naţionale, pentru promovarea marinei de război portugheze, pentru organizarea unei rezistenţe pasive împotriva Marii Britanii; consulatele şi societăţile engleze sunt atacate. Este o acţiune populară de impresionate proporţii, la care prea puţini se aşteptau şi care dovedeşte o conştiinţă naţională de o nebănuită sensibilitate. Ultimatumul englez este semnalul de alarmă care trezeşte un întreg popor dintr-o torpoare vecină cu moartea.

Din nefericire, această magnifică deşteptare a sentimentului naţional nu duce nicăieri. Poziţia de rezistenţă cu orice preţ împotriva Angliei e sterilă, primejdioasă şi ineficace faţă de considerabila forţă a Imperiului Britanic. Boicotul produselor englezeşti, dacă ar fi fost prelungit în chip serios, ar fi dus la ruina economiei portugheze, prima sa consecinţă fiind întreruperea exportului către Anglia. Eça de Queiroz avea dreptate scriind că chiar această jertfă ar fi cu totul inutilă, deoarece sabotarea produselor perfidului Albion nu ar fi provocat nici un fel de criză în Anglia, Portugalia reprezentând abia a 164-a parte din exportul britanic.

Lucrurile acestea le înţelege, cel dintâi, Don Carlos. Singura posibilitate pentru Portugalia de a-şi salva şi asigura imperiul colonial este colaborarea cu Anglia. Geografia are, în această privinţă, primul şi ultimul cuvânt. Anglia uită peste noapte alianţa seculară cu Portugalia; Anglia încurajează triburile africane într-o atitudine ostilă Portugaliei; Anglia încheie cu Germania un tratat secret pentru împărţirea coloniilor portugheze; Anglia se opune oricăror planuri de expansiune şi consolidare a Imperiului portughez, dar toate acestea dovedesc că alianţă engleză este singura posibilitate care îi rămăsese Portugaliei de a nu pierde totul. Era inutil să se mai

vorbească despre drepturile istorice ale Portugaliei, inutil să se evoce măreţia operei celor dintâi descoperitori şi colonizatori ai Africii – toţi portughezi – inutil să se critice planurile nesăţioase ale imperialismului englez în Africa. Realitatea era mult mai simplă şi mai tristă: la sfârşitul secolului XIX, Portugalia nu mai reprezenta nimic – nici ca forţă militară, nici ca putere maritimă, nici ca prestigiu economic, social şi politic – în timp ce Anglia era în apogeul ascensiunii sale, şi punea ultimele pietre la cel mai grandios edificiu colonial care existase vreodată în istorie. Acestea erau roadele a două veacuri de nenoroc, de somnolenţă, lupte civile, liberalism şi dispreţ al tradiţiei orgolioase din secolele XV-XVI. Nu rămânea altceva de făcut decât supunerea totală în faţa Angliei. Ceea ce D. Carlos se grăbeşte chiar să împlinească, prin vizita sa în Anglia şi prietenia cu viitorul rege Eduard VII.

Republicanii şi partidele de opoziţie profită însă de indignarea maselor, pentru a-şi înteţi campania împotriva regimului. Ziarul Os Debates scrie cu litere mari: „Portughezi! Jos Monarhia! Jos învârtiţii! Jos infamia!” Strigătele antiengleze – „Jos piraţii!” – se înfrăţeau cu ameninţările antimonarhice. Statuia lui Camoens din Lisabona e îndoliată de studenţi, iar inscripţia pe care o atârnă vorbeşte de „ultimul dintre laşii vânduţi Angliei”. Pentru că, aşa cum scria Basilio Telles în 1905, datoria Portughezilor era să reziste: „am fi satisfăcut mândria naţională, ceea ce preţuieşte nu numai cât Africa, ci cât toate continentele adunate la un loc”. Poetul Guerra Junqueiro publică un injurios şi frenetic poem, Finis Patriae, invitaţie la regicid. Iar într-un ziar din Coimbra, Ultimatum, un student în medicină, Antonio José de Almeida, în vârstă de 27 de ani, semnează un articol intitulat „Ultimul Bragança”, prin care întrece tot ce se publicase până atunci împotriva lui Don Carlos. „Regele nu este un om, este un animal. Dar cărei specii aparţine acest animal? Se spune că e laş ca hiena şi trădător ca tigrul...” Tribunalul, de data aceasta, se sesizează şi condamnă pe student la trei luni închisoare. În schimb, articolul altui student, Afonso Costa, publicat în acelaşi număr din Ultimatum, în care scria: „Monarhia e cauza degradării morale a naţiunii”, a fost considerat de tribunal o simplă discuţie sociologică şi autorul achitat. Antonio José de Almeida şi Afonso Costa sunt nume care trebuie reţinute; revoluţia şi republica li se datoresc, în bună parte, lor.

Republicanii au încercat să-şi pună programul în aplicare chiar în timpul crizei ultimatumului. La Porto, centrul insurecţiei permanente, un grup revoluţionar declară instaurarea republicii. Aventura durează numai câteva ceasuri, înfrântă de armată. O parte din conspiratorii din nord trec graniţa. Lovitura fusese atât de prost înscenată, încât majoritatea republicanilor se desolidarizează de insurecţie. João Chagas continuă însă să-şi intituleze ziarul pe care-l conducea la Porto: Republica Portugheză. Şi deşi Don Carlos izbuteşte să depăşească momentul critic, se poate spune că ultimatumul a fost lovitura decisivă dată monarhiei. Căci anul 1890 înseamnă trezirea conştiinţei şi a orgoliului naţional portughez; iar aceste forţe cresc şi se organizează împotriva regalităţii.

Don Carlos mărturisea mai târziu că aparţine „unei monarhii fără monarhişti”. Într-adevăr, aşa-zisele partide de guvernământ erau monarhiste numai când li se încredinţa puterea. În opoziţie, pentru a crea cu orice chip greutăţi guvernului, fraternizau cu revoluţionarii. Asprele critici pe care şi le făceau reciproc au sfârşit prin a le compromite pe toate laolaltă. Burghezia însăşi era, în cel mai bun caz, pasivă. Crescută la şcoala revoluţiei, alimentată de literatura, istoria şi gazetăria republicană, antrenată de literatura, istoria şi gazetăria republicană, antrenată de propaganda antireligioasă, fărâmiţată de societăţile secrete – burghezia privea cu indiferenţă sau satisfacţie bagatelizarea instituţiilor tradiţionale, surparea lentă a prestigiului monarhiei, promovarea victorioasă a desordinii.

Erau două partide de guvernământ, amândouă de origine şi formaţie liberală: regeneratorii şi progresiştii. Anevoie se pot preciza deosebirile dintre ele. Ambele partide erau creaţia constituţionalismului. Fuseseră, la vremea lor, „revoluţionare” –

luptaseră pentru monarhia constituţională, pentru drepturile poporului, pentru libertatea individului. Fiecare din ele purta încă, în propria sa tradiţie, imboldul Revoluţiei Franceze. Dar acum deveniseră forme moarte, împietrite; nu mai corespundeau nici spiritualităţii contemporane – răscolite de pesimism şi de profetismul revoluţionar – nici nevoilor politice. În loc să se reorganizeze ţinând seama de realităţile politice ale ţării, partidele de guvernământ se menţineau confortabil pe vechile poziţii: cultivarea clientelei electorale, acapararea consiliilor de administraţie, opoziţia guvernului. În acelaşi timp, pentru a nu părea retrograde, nu se sfiau să facă profesiune de credinţă masonică, anticatolică şi, mai ales, când le convenea, să ameninţe monarhia. Partidul regenerator era prin excelenţă partidul de guvernământ. Corespundea conservatorilor din Spania, întocmai cum progresiştii – celălalt partid – corespundeau liberalilor de pretutindeni. În 1892, ajunge şef al regeneratorilor Hintze Riberio, bărbat de formaţie juridică, mare admirator al monarhiei, sobru, ferm, om al ordinii şi al bunului simţ. De la mama sa, germană, păstrează o anumită rigiditate, o mască aristocratică, rece, şi e prin excelenţă antiretoric, într-o ţară şi într-un moment istoric dominat de mistica orală revoluţionară. Când vorbeşte, îşi măsoară gesturile, îşi cumpăneşte cuvintele. E un inactual. Şi din nefericire pentru partidul regenerator, prietenul şi colaboratorul lui Hintze Ribeiro e un cărturar cu solidă reputaţie ştiinţifică: Julio de Vilhena, autor al unui erudit tom, Rasele istorice din Peninsula Iberică. Julio de Vilhena rămâne întotdeauna pe al doilea plan, pur şi simplu pentru că şeful era Hintze Ribeiro iar nu el. De aici un nestins resentiment – împotriva vieţii, împotriva monarhiei, împotriva partidului. Nenorocul făcuse ca doi bărbaţi de o mare valoare să aparţină aceleiaşi promoţii şi să se înscrie în acelaşi partid. Şi cu toate că Hintze Ribeiro îşi ruga prietenul să accepte cele mai înalte posturi în guvern, Vilhena refuza necontenit, încăpăţânându-se să trăiască toată viaţa sărac, într-un mic apartament, şi pricinuind partidului, prin simpla lui neparticipare, nesfârşite neajunsuri.

Preşedintele progresiştilor era José Luciano de Castro, figură populară în politica portugheză de la sfârşitul veacului trecut şi începutul secolului XX, prototip al demo-liberalului, ştiind pe de rost numele şi prenumele fiecărui alegător, cunoscându-le nevoile şi numărul copiilor, trăind într-o neobosită campanie electorală. Viaţa politică îl făcuse sceptic şi amoral. Uitase repede visurile studenţiei de la Coimbra. Căuta procese zgomotoase şi remuneratorii. Ca aproape toţi oamenii politici portughezi, debutase prin gazetărie şi scria cu mare uşurinţă articole în toate domeniile. Era un om urât de revoluţionari pentru iscusinţa sa de sforar şi intrigat politic. La Cameră, era temut pentru că ataca întotdeauna, iar atacurile sale erau îndreptate împotriva persoanelor. Doctrinele nu-l interesau.

Cât de sterpe şi de inactuale erau partidele de guvernământ o dovedeşte nu numai crescânda popularitate a mişcărilor revoluţionare şi republicane, ci chiar procesul de dezagregare ce are loc în sânul acestor venerabile partide. Tinerii progresişti şi regeneratori înţeleg că momentul istoric îi depăşeşte, iar pentru că structura politică sau conducerea partidelor din care fac parte nu îngăduie o readaptare în conformitate cu cerinţele ceasului, ei trec făţiş în disidenţă. João Franco rupe unitatea partidului regenerator, în 1901, creând grupul regenerator-liberal. José de Alpoim părăseşte partidul progresist în 1905, dând naştere unei noi grupări: progresişti disidenţi. Cel dintâi se orientează către o politică de autoritate, care sfârşeşte în dictatură; celălalt înclină tot mai mult către extrema stângă, confundându-se aproape cu republicanii. Mecanica politică nici nu îngăduia o altfel de mişcare. Portugalia trăia un moment revoluţionar – ale cărui origini se aflau în Constituţia din 1820 şi războaiele civile pe care le provocase. Nu se ţinea seamă decât de acele grupări politice care luptau pentru sau împotriva revoluţiei.

João Franco, omul cel mai discutat al vechiului regim, se desparte zgomotos de Hintze Ribeiro, târând după sine treizeci de deputaţi regeneratori. Este singurul dintre monarhişti care înţelege că partidele de guvernământ au compromis atât monarhia cât

şi toate instituţiile tradiţionale portugheze. De aceea începe o luptă neînfricată împotriva lor. „şi unii şi alţii sunt la fel!” Atât regeneratorii cât şi progresiştii păcătuiesc prin lipsa lor de moralitate politică şi personală. „Portugalia nu poate continua să fie ţara de ruşine a progresiştilor şi a regeneratorilor”. João Franco împrumută ceva din mistica revoluţionară: o zgomotoasă sinceritate, apeluri patetice la virtute şi la onoare, formidabilul scandal pe care-l provoacă aducând în discuţia Parlamentului averea personală a miniştrilor şi deputaţilor. Înţelege că republicanismul şi revoluţia au succes pentru că lumea e obosită de formulele vechi – şi atunci îşi însuşeşte formulele revoluţionare. Vorbeşte Parlamentului şi străzii ca şi cum ar fi fost un trimis din ceruri ca să scape Portugalia de dezastru. Şi are succes. Regele îi încredinţează guvernul, într-unul din momentele cele mai grele ale ţării. Dar João Franco, fără voia lui, slujeşte revoluţia, parodiindu-i tehnica, formulele şi mistica. Este cea mai evidentă confirmare a necesităţii abolirii ordinii vechi şi a instaurării unei ordini noi, revoluţionare şi paradisiace.

José Alpoim, şeful disidenţei progresiste, era un ambiţios care credea că totul i se cuvine. Nu era lipsit de geniu, dar nu se putea concentra: scria zilnic un articol la ziar şi cincizeci de scrisori, se agita pe culoarele Parlamentului, ţinea admirabile discursuri, făcea vizite, primea foarte multă lume şi nu tăcea niciodată. Cearta lui cu preşedintele partidului progresist, José Luciano, a pornit de la incidente ridicole – dar a avut urmări teribile: unitatea partidului pentru totdeauna sfărâmată şi apropierea de republicani. Lupta dintre cele patru fracţiuni guvernamentale a desăvârşit opera propagandei revoluţionare. Politicienii stâlpi ai monarhiei colaborau astfel la succesul republicanilor. Guvernele care se succedeau fără ca nimic să se schimbe, opoziţia viguroasă care se îmblânzea de îndată ce era chemată la putere, sumele fantastice cheltuite de D. Carlos şi familia regală, încă mai exagerate de zvonul străzii, toate acestea făceau ca opinia publică să privească cu tot mai multă fervoare către cealaltă parte a baricadei, către revoluţionari.

*
* *

Republicanismul şi revoluţia deveneau mai mult sau mai puţin populare, după cum le ajutau împrejurările interne sau externe. În aparenţă, D. Carlos depăşise criza ultimatumului şi republicanismul care fusese la modă după revoluţia din 1848 şi în 1868, în timpul revoluţiei spaniole, părea obosit, dezorientat; îi lipseau şefi politici tineri, care să ducă mai departe acţiunea generaţiei de la 1870. Ceea ce îl susţinea şi îi prilejuia momente de vertiginoasă ascensiune, erau pretextele interne: afacerea tutunului, ciuma bubonică, vinurile din Porto, sanatoriile, etc., sunt tot atâtea teme de agitaţie, în Parlament, în redacţii şi pe stradă, împotriva monarhiei şi regimului.

Strada a fost cucerită de abia la urmă. Revoluţia, începută şi proclamată de cărturari şi intelectuali, avea nevoie de un tribun ca să poată respira în marile pieţe ale Lisabonei, să însufleţească şi să concentreze masele. Iar acest tribun, de atâta vreme aşteptat, Lisabona l-a recunoscut în persoana unui bărbat de vreo 40 de ani, cu părul încărunţit, cu obrazul ars de soarele Africii, cu o lumină stranie în ochi, care, în amurgul zilei de 14 Ianuarie 1903, la înmormântarea caricaturistului Bordello Pinheiro – omul care zdruncinase prin desenele lui monarhia mai mult decât o făcuseră toţi pamfletarii şi poeţii laolaltă – îşi deschide loc prin mulţime şi întreabă dacă poate vorbi. Era fostul student în medicină, Antonio José de Almeida, care, după ce făcuse cele trei luni de închisoare în 1890, plecase în Africa, aşteptându-şi cu încredere ceasul. Acolo, la mormântul caricaturistului antimonarhic, se revelează geniul oratoric al celui mai formidabil tribun pe care l-a cunoscut istoria modernă. Antonio José de Almeida

fascinează masele prin simpla lui prezenţă, prin privirile sale rătăcite, prin vocea lui cu nesfârşite nuanţe. Când începe să vorbească, imensa mulţime din jurul lui aproape că nu mai îndrăzneşte să respire. Este stăpânul absolut al tuturor acelor reuniuni gigantice – 100.000 de oameni, dintr-o populaţie de o jumătate de milion de locuitori, cât avea atunci Lisabona – reuniuni pe care le organizează săptămânal în Piaţa Libertăţii. Aportul politic al lui de Almeida a fost unirea intelectualilor cu masele populare. El cel dintâi aduce sprijinul masiv al zecilor de mii de lucrători, galvanizaţi de verbul profetic al tribunului. Mai târziu, în Cameră, Antonio José de Almeida e oratorul republican cel mai temut, bărbatul neînfricat, care întrerupe şi protestează, ameninţă şi proroceşte.

Citite în volum, discursurile lui par cu desăvârşire mediocre, lipsite de substanţă, de originalitate. Pentru că, de fapt, textul nu reprezintă nimic: importantă era prezenţa tribunului, starea sufletească pe care o creea în comuniune cu masele, experienţa colectivă ale cărei izvoare iraţionale ştia, ca nimeni altul, să le deschidă şi să le prăvălească sub cerul transparent al Lisabonei. Vorbea despre suferinţele poporului strivit de tirania monarhiei. Vorbea despre salvarea patriei prin revoluţie, de purificarea ei prin sânge. Patriotismul se împăca de minune, atunci, cu revoluţia şi republicanismul, căci „Bragança” era socotit un străin vândut englezilor. Tribunul îşi vestea chiar propria lui moarte, dar nu se îndoia că „ideea, înnecată în sânge, va reînsufleţi”. Ideea fixă a lui de Almeida era existenţa regelui; idee fixă care, aşa cum remarcă A. Ribeiro Lopes, avea de partea ei istoria, ştiinţa, morala, filosofia şi patriotismul. Dar succesul considerabil al tribunului se datoreşte puterii sale de a deştepta în sufletul popular nostalgia pentru suferinţă şi răscumpărare. Oricât ar părea de paradoxal, acest revoluţionar mason şi dinamitard, vorbeşte maselor despre Christos şi Muntele Calvarului. Secretul farmecului său constă tocmai în această împrospătare a propagandei revoluţionare, inspirarea ei din alte izvoare decât ale generaţiilor precedente. El izbuteşte să reînsufleţească revoluţia, proiectând-o, cel puţin pentru mase, pe un plan spiritual, reducând-o la un conflict între valori morale, la o luptă între bine şi rău. Un memorialist al revoluţiei, Raul Brandão, îl descrie astfel: „Acest Antonio José de Almeida e o forţă generoasă şi simpatică… Se supără, se agită apoi uită totul cu un hohot de râs… Are apoi şi altceva, care îi face cinste: crede, începe întotdeauna prin a crede în toţi. O mare generozitate, un torace vast şi o voce puternică şi magnetică. Nu e un om de afaceri, nici un politician oportunist. Îi lipseşte uneori spiritul critic. E orator: până şi articolele sale sunt discursuri. Totuşi, dreptatea, libertatea şi poporul, care pentru alţii nu sunt decât cuvinte, sunt pentru el realităţi profunde”.

Al doilea şef al revoluţiei, deşi cu o popularitate mult mai redusă, este Afonso Costa, fostul student al Facultăţii de Drept din Coimbra care atacase monarhia în ziarul Ultimatum şi fusese achitat. Cu totul deosebit de Antonio José de Almeida: evreu, jurist, bun dialectician, pregătit pentru dezbaterile parlamentare, se pricepe mai ales la intrigile politice de culise. Oportunist, laş, imoral – nu are decât o singură pasiune: puterea. Nu-l interesează mijloacele cu care izbuteşte să parvină. „Ingrat şi vanitos”, – îşi aminteşte despre Costa fostul său profesor la Coimbra – „era totuşi umil când trebuia; scandalagiu şi obraznic, totuşi timid în faţa primejdiei; sectar odios, prieten al mărirorilor şi comodităţilor vieţii…” Portughezii îşi amintesc încă de spaimele lui penibile: când sărea din tramvaie de teama unei bombe imaginare, se prefăcea rănit ca să nu iasă pe stradă, leşina când se complicau lucrurile şi se închidea în ascensorul hotelului ca să scape de urmărire. Îndată ce ajunge la putere, fură sumă considerabile din tezaurul Statului, fără şovăire. Numai la Credit Lyonnais avea depozit de mai multe milioane; el a organizat sub republică faimosul împrumut de 50 de milioane de dolari, pentru care Parlamentul îi ceruse în mod public să dea socoteală. Alexandre Braga era un boem frumos, cu părul blond, figura palidă, impecabil îmbrăcat, afectând o distincţie aristocratică: „seducea prin ordinea estetică a frumuseţii şi prin dezordinea scandaloasă a vieţii sale” (Lopez Ribeiro). Seducea de asemenea prin glasul său

muzical, prin poezia care străbătea în toate discursurile sale. A exploatat ca nimeni altul pe plan politic, prestigiul unui prodigios artist.

Brito Camacha devenise de la o zi la alta cel mai periculos rival al lui Almeida. Medic militar, îşi leapădă uniforma ca să poată mai bine sluji cauza revoluţiei. Începe – ca majoritatea agitatorilor – prin articole de ziar şi atrage repede atenţia. Excesiv de inteligent, e caustic, necruţător, incisiv – nu numai faţă de monarhie şi oamenii vechiului regim, ci mai ales faţă de miturile şi şefii revoluţiei. Demască pretutindeni patologia misticii revoluţionare, distruge sistematic idolii străzii. Pare nihilist, deşi e numai un visător al republicii ideale, al republicii alcătuite de intelectuali, în care oamenii liberi schimbă între ei noţiuni clare. Era organic împotriva lui Antonio José de Almeida, căci acesta voia „revoluţia creată de sufletul poporului generatoare de tot ceea ce e nobil şi mare, revoluţia spontană în serviciul cauzei sacre a Patriei". De aceea nu accepta răsturnarea valorilor pe care o proclamau ceilalţi şefi revoluţionari. Un permanent disident, era detestat de camarazi şi urât de mulţime pentru ironia lui strivitoare, pentru talentul său literar, pentru condeiul său muşcător. Unii spuneau că în vine îi curge oţet în loc de sânge. „Are în el ceva dizolvant... Nici un act de credinţă. În loc de căldură, ironie..." (Raul Brandão). Îşi petrecea serile într-o farmacie, şi lumea spunea că-şi prepară acolo veninurile. zi totuşi, el a fost acela care a organizat lupta politică împotriva dictaturii lui João Franco, rezumând-o într-o formulă celebră: „Trebuie să-l obligăm la tranzacţii care-l slăbesc, sau la violenţe, care-l compromit".

Revoluţia avea acum şefi şi animatori pentru toate categoriile sociale. Îi mai lipsea un singur om: acela care trebuia să transforme republicanismul, cel puţin în ochii străinătăţii, într-un partid de guvernământ. Elitele intelectuale fuseseră pregătite pentru revoluţie de către generaţia de la Coimbra, şi ele aveau acum pe un Alexandre Braga sau João Chagas ca să le satisfacă idiosincraziile artistice şi ideologice. Masele populare îl aveau pe Antonio José de Almeida. Afonso Costa era şeful parveniţilor, al clientelei politice provinciale. Masoneria ajuta revoluţia prin formidabila ei organizaţie. Lipsea, însă, omul de mare prestigiu social şi intelectual, care să risipească rezerva străinătăţii şi a burgheziei, a cărui autoritate morală să transforme agitaţia străzii şi frenezia intelectualilor într-un partid de guvernământ.

Şi omul acesta apare într-o bună zi, tocmai când partidul republican simţea mai acut lipsa unui şef unic. La 23 Iulie 1903, Bernardino Machado, fost ministru al lui D. Carlos, profesor la Universitatea din Coimbra, îşi dă în chip solemn adeziunea la republicanism. Era un bărbat bătrân, cu o impunătoare barbă albă; figură venerabilă de patriarh, soţ model, părinte ideal, crescându-şi copiii cu o desăvârşită grijă şi iubire. Nimeni nu-i putea reproşa nimic. Era afabil şi curtenitor cu toţi, seducător tocmai prin înfăţişarea sa de cetăţean model, căruia Regele îi dovedise încrederea şi partidele de guvernământ nu-i precupeţiseră laudele. Corect, milionar, savant – izbutise să inspire tuturor stimă: căci elogia atât pe „patrioticul prelat" din Coimbra, care pleca la Roma în fruntea unui „pelerinaj de credincioşi" – cât şi anarhismul, care „în toată puritatea sa, e un ideal sumblim, pe care societăţile îl realizează progresiv".

Bernardino Machado era prin excelenţă „preşedintele". Şi este într-adevăr ales curând preşedinte al partidului republican. Adeziunea lui e o lovitură mortală dată monarhiei. Ultimele şovăiri şi reticenţe ale burgheziei sunt învinse de apariţia aceasta nobilă, întrupare a tuturor virtuţilor civice şi familiare. „Rolul său esenţial va fi să dea partidului înfăţişarea şi psihologia unui partid de guvernământ: s-a sfârşit cu visurile federaliste (hsipano-lusitane), cu extremismul social, cu internaţionalismul, cu doctrinele transcendente, cu dezordinea; iar din punct de vedere pozitiv: ordine înăuntru, pace în afară, întemeiată pe alianţa engleză. E de la început programul unui om de stat responsabil". (Ribeiro Lopez) Machado visează o republică burgheză, ordonată, calmă. În sufletul său, detesta republica străzii, a tribunilor, republica revoluţionară, dinamică, telurică. Era un om al ordinii dar nemăsurata lui ambiţie îl făcuse să se viseze toată viaţa şeful Statului; şi pentru a-şi împlini visul, nu şovăie să

atace monarhia, pe care o iubea şi o stima.

Lângă el, toţi ceilalţi şefi republicani par dinamitarzi, terorişti, luciferici. Barba patriarhală a nobilului preşedinte e un simbol al tuturor virtuţilor patriotice. Singurul poet bezmetic. Evreul de geniu Guerra Junqueiro – care a scris cele mai cumplite pagini împotriva lui Dumnezeu, a Portugaliei şi a Regelui, ca să-şi încheie viaţa strângând la piept un crucifix – singur el scrie: „Bernardino va fi un crin care va rodi cucută…” Istoria nu l-a dezminţit. Machado a creat mitul republicii cordiale, simple, oneste, burgheze, bine crescute prin care revoluţia a izbutit să convertească şi să zdruncine vechile partide de guvernământ. Surâsul preşedintelui a fost calul troian al revoluţiei în inima burgheziei portugheze.

IV

Regicidul şi instaurarea Republicii

În 1906 João Franco se află la guvern, în cartel cu progresiştii lui José Luciano de Castro. Este aşa numita „oncentrare liberală”, pe care Don Carlos se trudise de multă vreme s-o realizeze. Formula nu durează însă decât numai câteva luni. Când progresiştii îi retrag sprijinul, João Franco prezintă Regelui demisia; nu putea guverna singur, împotriva unui Parlament ostil. Ultimele alegeri aduseseră în Adunarea Deputaţilor şi câţiva din şefii republicani: Antonio José de Almeida, Afonso Costa, Braga, Menezes – care-şi continuau de pe tribuna Camerei opera începută în redacţii, în lojile masonice şi pe stradă.

Don Carlos îl convinge pe Franco să guverneze fără Parlament, instaurând dictatura. Se spune că João Franco a şovăit mult până să accepte propunerea regală. În cele din urmă, primeşte şi, la 8 Mai 1907, apare primul decret dictatorial. Franco îşi justifică acţiunea mai ales pe motive de gospodărie; este o „dictatură administrativă”, fără implicaţii politice, menită să scape ţara de desfrâul partidelor, să consolideze finanţele, să purifice viaţa publică, etc. João Franco nu uitase niciunul din elementele mesianice ale propagandei sale electorale, care se dovedise atât de norocoasă. Programul, privit la rece, era un program cuminte şi înţelept – singurul, de altfel, care ar fi făcut posibilă o guvernare continuă şi coerentă, dezrobită de tirania Parlamentului. Numai că, aproape nimeni în Portugalia nu dorea un asemenea program cuminte şi înţelept: pentru simplul motiv că autorii lui – D. Carlos şi João Franco – nu erau iubiţi: nu erau, cum se spune, populari. Îndeosebi, Don Carlos nu era iubit de portughezi: un rege care nu fusese niciodată aclamat de mulţime, pe care oamenii îl priveau cu indiferenţă, ciudă sau indignare. Nu le plăcea, în primul rând, înfăţişarea lui: prea gras, prea chipeş, cu un zâmbet pe care-l socoteau ironic şi dispreţuitor. Ducea, apoi, în credinţa supuşilor săi, o viaţă imorală: vânătoarea şi aventurile galante erau singurele lui îndeletniciri. Seriozitatea cu care D. Carlos rezolvase problemele politice externe, după criza ultimatumului, era un lucru de care foarte puţini vorbeau. Realele lui însuşi politice nu găseau ecou în marea masă portugheză pentru că nu exista între Tron şi neam nici o legătură caldă, de simpatie. Don Carlos nu va fi iubit de o parte din supuşii lui – destul de puţini, de altfel – decât douăzeci de ani după moarte. Unul din intelectualii republicani cei mai de frunte îşi aminteşte, în memoriile sale: „Avea defecte. Dar cu toate aceste defecte, a fost omul politic cel mai inteligent al timpului său şi singurul, dintre toţi, care avea caracter” (Homen Cristo).

Proclamarea dictaturii provoacă în toate cercurile politice şi straturile sociale o indignare fără margini. Şeful progresiştilor, José Luciano, începe cel dintâi să protesteze. Hintze Ribeiro, preşedintele partidului regenerator, declară regimului un „război fără odihnă, intrasingent”. Şi profetizează: „Această dictatură va sfârşi ori printr-o revoluţie, ori printr-o crimă!” Preşedintele republicanilor, Bernardino Machado, observă că în momentul de faţă „se guvernează nu numai împotriva republicanilor, ci şi împotriva monarhiştilor”. Un profesor universitar de la Coimbra invită pe monarhişti să intre în rândurile republicanilor. Disidenţa condusă de José de Alpoim aproape că-i ascultă sfatul. Tribunul José de Almeida strigă: „Bine venită fii, oră a revoluţiei!”. La intrarea Regelui în teatrul „Dona Amelia”, publicul izbucneşte într-o manifestaţiei ostilă. În mahalale, copiii cântă un refren implorând Fecioara Maria să pună capăt dictaturii...

La 20 Noembrie se petrece o şedinţă istorică în Adunarea Deputaţilor. Costa ia

cuvântul şi, după ce critică dictatura din punct de vedere legal, atacă violent pe Don Carlos, sfârşindu-şi filipica printr-o apostrofă rămasă celebră: „Pentru mult mai puţine crime s-a rostogolit, în Franţa, pe eşafod, capul lui Ludovic XVI! ” Zadarnic cere Preşedintele Adunării expulzarea deputatului republican. Alfonso Costa refuză să părăsească incinta şi e scos de baionetele soldaţilor. Atunci se petrece o scenă pe care nimeni nu ar fi putut-o prevedea. Tribunul poporului, Antonio José de Almeida, sare pe o bancă şi strigă, stăpânind furtuna cu formidabila lui voce: „Soldaţi, hai să facem revoluţia! Baionetele voastre şi glasul meu ar putea, străbătând oraşul, să aducă gloria unui popor şi libertatea unei patrii!” Celălalt deputat republican, umanitaristul Menezes, leşină – colaborând astfel la dramatizarea momentului care trebuia să devină istoric. Tribunul cere cuvântul, şi recurge la vechea stratagemă: compară preţurile toaletelor Reginei cu costul pâinii săracilor. Impresia e, ca de obicei, profundă. În sfârşit, vorbeşte şi Alexandre Braga, arbiter elegantiarum. Calm, dispreţuitor, ironic, îşi alege ţinta cea mai uşoară: persoana lui Don Carlos. Baionetele sunt chemate în ajutor, şi frumosul revoluţionar e expulzat într-un vacarm asurzitor.

João Franco cere Regelui disolvarea Parlamentului şi adevărata dictatură începe. Dar şefii revoluţiei sunt purtaţi pe braţe de o mulţime fanatizată. Actele de curaj din incinta Parlamentului dezlănţuie un entuziasm fără pereche. Numele tribunului e rostit ca o incantaţie. Strada e în delir, iar republicanii şi progresiştii disidenţi ai lui Alpoim, hotărăsc că a sosit momentul să proclame făţiş revolta.

La conspiraţie iau parte foarte multe elemente. Alpoim aduce banii, Antonio José de Almeida se înţelege cu anarhiştii şi începe fabricarea bombelor, câţiva ofiţeri de marină se angajaează să înceapă insurecţia pe vasele de război. Se hotărăşte, printr-o convenţie între republicani şi disidenţii liberali, să se ceară abdicarea Regelui. Campania antimonarhică creşte necontenit în intensitate. Machado dos Santos menţine legăturile cu marina, iar Antonio Maria de Silva organizează „artileria civilă”. Numele acestea se bucurau de o mare popularitate printre revoluţionari. Creatorul şi organizatorul „artileriei civile”, inginerul Antonio Maria de Silva, era şi unul din stâlpii carbonarismului lusitan, organizaţie secretă, care îşi propusese transformarea francmasoneriei într-un instrument politic energic şi violent. Ideea Carbonarismului o avusese cel dintâi un bibliotecar municipal, Arthur Luiz de Almeida, tânăr melancolic şi sumbru, lector neobosit al romanelor de aventuri istorice, care organizase încă de pe vremea studenţiei Junta Revoluţionară Academică, nucleu ce avea să dea naştere mai târziu carbonarismului. Împreună cu inginerul Antonio Maria de Silva şi Machado dos Santos, Luiz de Almeida alcătuieşte un triumvirat al carbonarismului, având conducerea organismului suprem, Alta Venta. Carbonarii activau în acelaşi timp şi în masonerie, exercitând o influenţă decisivă în Loja Montana, care le uşura comanda asupra întregului Mare Orient Lusitan. Vom reveni asupra organizaţiei şi forţei masoneriei în Portugalia. Trebuie subliniat, însă, de pe acum caracterul terorist al carbonarismului şi stima aproape superstiţioasă pe care o dobândise mai ales în mediile muncitoreşti şi marinăreşti. Alta Venta avea spioni pretutindeni, în aşa chip încât Regina Amelia nu îndrăznea să şoptească ceva important vreunui ministru decât în mijlocul salonului, pentru că până şi telefonistul făcea parte din organizaţia carbonară…

Revoluţia urma să izbucnească în ziua de 28 Ianuarie 1908. Regele se afla, de la începutul lunii, la Vila Viçosa, unde se dusese să vâneze în tovărăşia Prinţului moştenitor, Luis Filip. Primul act al insurecţiei trebuia să fie arestarea lui João Franco. Fiecare şef revoluţionar îşi avea misiunea sa; tăierea comunicaţiilor, revolta militară, agitarea cartierelor marinăreşti etc. Totul eşuează însă de la început, pentru simplul fapt că Franco dormise în noapte aceea în locuinţa soacrei sale, în loc să doarmă acasă. Complotul e repede descoperit. José Alpoim, liberalul disident devenit şef de insurecţie, se ascunde şi trece a doua zi frontiera spaniolă. Afonso Costa, „şeful suprem al orchestrei”, e prins, i se rade barba şi e arestat. Sunt arestaţi şi ceilalţi conducători, în

frunte cu Antonio de Almeida. João Franco hotărăşte deportarea lor şi prezintă în acest sens Regelui un decret-lege, care autorizează Guvernul să expulzeze în colonii pe şefii revoluţionari, să procedeze viguros împotriva societăţilor secrete (probabil, însă, că nu şi împotriva masoneriei, căci erau destui masoni în Guvern) şi să suspende imunitatea parlamentară. Decretul poartă data de 31 Ianuarie şi ministrul de justiţie ia trenul spre Vila Viçosa ca să-l supună Regelui. Don Carlos îl semnează, murmurând: „Mi-am semnat sentinţa de moarte!" E probabil că singur el îşi dădea într-adevăr seama de gravitatea situaţiei.

Indignarea populară împotriva lui João Franco nu mai cunoaşte margini. Toată lumea aşteaptă asasinarea dictatorului din ceas în ceas. Don Carlos se hotărăşte să se întoarcă în Capitală, a doua zi după semnarea decretului, la 1 Februarie. Soseşte, împreună cu Principele moştenitor, pe vaporul D. Luiz, care intră maiestuos, către căderea serii, în estuarul Tagelui. Familia regală, membrii Guvernului, doamnele de onoare, intimii Palatului, gazetari şi fotografi aşteaptă la staţia fluvială. E o după amiază frumoasă, senină, înfioratăde apropierea primăverii. Mulţimea s-a adunat din belşug în jurul debarcaderului. Cordoane de poliţişti stau gata să păzească ordinea. Dar aproape că nu e nevoie de ei. Oamenii privesc tăcuţi, apăsaţi parcă de o presimţire funestă. L-au zărit pe João Franco trecând preocupat printre grupurile oficiale. Dictatorul e palid şi figura lui mongolică – ochii mici, oblici, depărtaţi, umerii obrajilor ieşiţi în afară, mustaţă rară deasupra gurii – pare mai sinistră astăzi. Miniştrii şi generalii îl înconjoară intimidaţi. Iar D. Carlos, după ce coboară şi sărută mâna Reginei, salută şi se întreţine cu doamnele de onoare şi curtenii, apoi spune lui Franco, urcându-se în landou, că e aşteptat la Palat. Cortegiul regal porneşte în pasul măsurat al cailor, traversând mulţimea aceea împietrită, care nu se putea încă dezmetici din visul urât pe care-l urzise ultimul decret-lege.

Deodată un tânăr se desprinde din primele rânduri şi, sărind pe scara landoului, descarcă revolverul asupra Regelui. Regina încearcă să-l lovească cu buchetul de flori care i se oferise câteva minute mai înainte. Principele moştenitor are timp să-şi scoată revolverul, dar, în clipa următoare, un necunoscut cu barbă îşi face loc din mulţime şi, îngenunchind, ocheşte cu carabina. Principele Luis Filip cade, grav rănit. Se mai aud câteva împuşcături, care rănesc pe al doilea Principe, D. Manuel. Landoul porneşte în goana cailor către Arsenalul Marinei, Regina încercând zadarnic să susţină capul însângerat al lui Don Carlos. Regele murise, iar Principele moştenitor îşi dă sufletul, puţine minute după ce trăsura regală ajunge la Arsenal.

Tânărul care ucisese pe Rege se numea Aflredo Costa şi era casier într-o prăvălioară din Lisabona. A căzut lovit de săbiile ofiţerilor din escortă. Celălalt, omul cu barbă, care mânuise carabina, se numea Manuel Buiça, fost sergent într-un regiment de cavalerie şi institutor. Amândoi erau carbonari şi fanatici discipoli ai lui Antonio José de Almeida. Dar nu rămâne îndoială că n-au lucrat singuri. În timp ce ei trăgeau, s-au mai auzit alte focuri de armă, şi nimeni din jur n-a încercat să-i dezarmeze. Unii martori pretind că au fost mai mulţi conspiratori, care s-au împrăştiat prin mulţime. Forţele ordinii, ca întotdeauna în Portugalia regalistă, au intervenit prea târziu, lovind la întâmplare în rândurile privitorilor şi ucigând un tânăr nevinovat.

Asupra celor doi regicizi s-a publicat o literatură enormă, fără ca totuşi să li se dezlege misterul. José Alpoim, care – îşi aminteşte Unamuno – strigase la Salamanca, aflând de moartea lui D. Carlos, „a murit canalia!" – mărturisea prin 1914 lui Raul Brandão: „Sunt doar două persoane în Portugalia care ştiu totul, eu şi încă cineva… Nu vreau să spun nimic pentru că nimeni nu ştie, în epoca în care trăim, ce se poate întâmpla… Doar eu şi o altă persoană ştim în ce casă s-a ţinut reuniunea, cine a prezidat şi cine i-a preschimbat lui Buiça revolverul cu o carabină…" Unii afirmă că cei doi atentatori veniseră să-l asasineze pe João Franco, dar, văzând că dictatorul nu se arată, au tras în D. Carlos. Fapt este că atentatul a fost organizat de carbonari. Cineva găsise, chiar în preziua regicidului, un document destul de vorbitor în această privinţă,

dar dictatorul nu-i dăduse nici o însemnătate. Mulţi l-au învinuit pe Franco că nu luase destule măsuri de pază dar, aşa cum mărturisea el mai târziu, la toate se gândise afară de regicid. „Am prevăzut totul; am prevăzut chiar moartea mea. Ceea ce n-am prevăzut, a fost asasinarea Regelui. Asta niciodată nu mi-a trecut prin minte…”

Trupurile neînsufleţite ale lui Don Carlos şi Infantelui Luiz Filip sunt aduse la Palat. D. Manuel, devenit de câteva ceasuri Suveranul Portugaliei, convoacă chiar în acea seară Consiliul de Coroană. Sosesc pe rând membrii Guvernului, şefii tuturor partidelor şi consilierii regali. Palid, demoralizat, apare şi João Franco; îşi înaintează demisia şi, câteva zile în urmă, pleacă în exil voluntar. Cu toate însuşirile sale, Franco îşi înmormântează, definitiv, în acea seară, cariera sa politică. De atunci, nimeni nu-i va mai cere sfatul sau sprijinul. Solidaritatea lui cu Don Carlos a fost într-adevăr desăvârşită căci întocmai cum Suveranul plătea cu viaţa greşeala lui João Franco de a instaura dictatura într-un moment când nimic nu mai putea fi salvat, tot aşa Franco plătea greşelile Regelui: inaderenţa lui la momentul politic intern, uşurătatea şi ironia lui, care-l făcuseră peste măsură de impopular. „N-am văzut pe nimeni plângând”, scrie Julio de Vilhena, amintindu-şi de seara de la Arsenal. „Se discuta cazul, făcându-se felurite consideraţiuni, dar n-am văzut nici o lacrimă alunecând pe feţele prietenilor defunctului”.

Demisionând Franco, se alcătuieşte un guvern de concentrare, cu misiunea de a înfăptui destinderea. Dinastia îşi cere iertare. La 2 Februarie e abolită dictatura, suspendându-se toate măsurile excepţionale luate în ultimele zece luni. Ducesa de Palmela întreabă pe Franco, după încheierea Consiliului de Stat: „Dar asta înseamnă sfârşitul monarhiei, nu-i aşa, João Franco?!” Într-adevăr, sunt istorici care învinuiesc pe fostul dictator că a cedat într-un chip ridicul puterea; datoria lui, spun unii, era să continue opera începută împreună cu D. Carlos. Poate ar fi izbucnit revoluţia şi s-ar fi instaurat mai de vreme republica – dar poate că monarhia s-ar fi putut consolida, sub tânărul Suveran D. Manuel II, pe care Portughezii încă nu-l iubeau, dar nici nu-l urau ca pe D. Carlos.

Consiliul de Stat însă, hotărăşte altfel. Tribunii revoluţionari sunt eliberaţi, gazetele republicane îşi reiau apariţia. La înmormântarea lui D. Carlos nu asistă aproape nimeni. În schimb, mormintele regicizilor sunt troienite de flori şi se organizează manifestaţii uriaşe în cinstea lor cu orice prilej. Ancheta începută pentru descoperirea complicilor este suspendată. Masonii din guvernul de concentrare îşi apără colegii republicani. The Times scrie: „Lumea civilizată va înţelege că cei care comandă în Portugalia sunt domnii asasini”. Societăţile secrete, masoneria şi carbonarismul, îşi continuă opera. Guvernul e cu totul paralizat de forţa crescândă a republicanilor şi nu îndrăzneşte să ia nici o măsură împotriva lor. Preşedintele Consiliului, amiralul Ferreira do Amaral, întreabă pe preşedintele republicanilor, venerabilul Bernardino Machado, dacă Regele D. Manuel poate asista la o ceremonie. Machado îi trimite vorbă: „Spune-i lui Amaral să fie liniştit. E adevărat că facem bombe pentru revoluţie, dar nu ne gândim la un atentat personal, care ar dăuna mişcării. Vom continua să facem bombe, totuşi nu avem de gând să omorâm pe Rege. Spune-i lui Amaral că poate lăsa pe Rege să se ducă la Catedrală; nu i se va întâmpla nimic… „Regele, aşa cum notează un memorialist contemporan, nu mai era fiul încoronat al unui monarh. Era fiul palid al unui asasinat. Nu era un moştenitor. Era un orfan.”

Un orfan pe care nu-l ajută nimeni. Coaliţia guvernamentală nu durează mult. Oamenii politici monarhişti încă nu izbutiseră să se înţeleagă între ei. Nimeni nu mai credea în viabilitatea monarhiei. Adeziunile la partidul republican cresc în fiecare zi; până şi doi dintre consilierii Coroanei – unul din ei fost profesor al Regelui şi fost ministru monarhist – se înscriu la republicani. Alegerile din 28 August 1910 dau 24 de deputaţi republicani. Regimul îşi trăia ultimele clipe şi oamenii din Guvern încercau de pe acum să-şi asigure simpatia urmaşilor – a republicanilor. Zadarnic se organizează în Porto o Legiune Albastră, pentru apărarea monarhiei. Zadarnic se zbate Nordul,

neodihnitul centru al insurecţiei portugheze, manifestându-şi cu orice prilej devotamentul faţă de tânărul Suveran. Partidele monarhice se macină între ele, şi rotativa funcţionează într-o indiferenţă totală.

Republicanii se pregătesc pentru asaltul final. Popularul tribun, José Antonio de Almeida, îşi pierduse la „centru" prestigiul său fabulos, pentru că regicidul nu adusese cu sine instaurarea republicii. Pentru scurt timp, Brito Camacha, spiritul necruţător al revoluţiei, pare a lua conducerea mişcării. Dar în cele din urmă şeful suprem se dovedeşte a fi tot Alfonso Costa, în fruntea grupului său democrat. Pentru a-şi reface prestigiul, José Antonio de Almeida se hotărăşte să încerce lovitura de stat, folosindu-se de violenţă. În primele zile ale lui Octombrie 1910, împarte arme muncitorilor din organizaţia carbonară şi înarmează lojile masonice. Regele Don Manuel II era aşteptat la 4 Octombrie la Vila Real, orăşel din Nordul Portugaliei. I se pregăteşte o primire plină de fast, organizându-se cortegii şi o mare manifestaţie populară. Dar Regele nu mai are timp să plece la Vila Real. În noaptea de 3 spre 4 Octombrie, revoluţia izbucneşte la Lisabona. O revoluţie care, în primele ceasuri, părea că n-are sorţi de izbândă. Şefii insurecţiei, cu Afonso Costa şi Antonio José de Almeida în frunte, sunt gata să fugă. Mai multe regimente care trebuiau să se răscoale, rămân loiale Regelui. Doar un regiment de infanterie se revoltă: sergenţii îşi arestează ofiţerii şi, împreună cu grupuri de marinari şi civili înarmaţi, se întăresc în Rotonda care domină oraşul, actuala Piaţă Pombal. Armata guvernamentală atacă de mai multe ori piaţa, fără să izbutească să o cucerească. Artileria bombardează centrele insurecte de la gară şi castelul S. Jorge. Revoluţionarii ar fi depus poate armele dacă Machado dos Santos nu şi-ar fi păstrat entuziasmul şi încrederea în victorie. În sfârşit, se aude artileria insurectă; revolta izbucnise pe vasele de război San Rafael şi Adamastor, care prind sub focul lor Palatul Regal. D. Manuel şi suita caută adăpost în grădină, izbutind a doua zi să se refugieze la Mafra, la treizeci de kilometri de Lisabona. Armata guvernamentală cere un armistiţiu. Acesta a fost semnalul biruinţei. În dimineaţa de 5 Octombrie Regele se îmbarcă pe iahtul Amelia care-l duce la Gibraltar. Portugalia devenise Republică.

Când s-a răspândit vestea în Vila Real, unde era aşteptat, că D. Manuel a abdicat şi că Republica fusese instaurată – manifestaţia pregătită pentru slăvirea Monarhiei s-a transformat repede într-o manifestaţie republicană; aceleaşi cortegii, acelaşi public, străbat într-un delirant entuziasm străzile oraşului, aclamând Republica şi pe conducătorii ei...

În ziua de 5 Octombrie 1910, la 11 dimineaţa, se alcătuieşte guvernul provizoriu, sub preşedinţia lui Teofilo Braga. Ministerul de Interne îl ia José Antonio de Almeida. Justiţia, Afonso Costa; Externele, Bernardino Machado. Încă de la declararea armistiţiului, armata guvernamentală fraternizează cu republicanii. Guvernul provizoriu adresează poporului portughez o proclamaţie în care cere ordine, muncă şi respectul proprietăţii. Pe străzile Lisabonei o mulţime înnebunită de entuziasm manifestează fără odihnă, până târziu după miezul nopţii.

Totul se înfăţişa într-adevăr ca o monarhie fără monarhişti, pierind obosită, dezgustată, lovită în însuşi centrul fiinţei sale.

V.

„Balburdia sanguinolente”

Scriitorul Eça de Queiroz prevestise, cu mulţi ani înainte de izbucnirea revoluţiei, că Republica va fi o „dezordine sângeroasă” (balburdia sanguinolente). Nu se înşelase. Un sfert de veac de agitaţie, conspiraţii şi retorică revoluţionară, crease o stare de spirit pe care nici un regim nu o putea mulţumi. Oamenii învăţaţi de şefii insurecţi să se opună cu orice preţ îşi continuau opoziţia şi după cucerirea puterii. În primele zile ale Republicii, victimele indignării revoluţionare erau uşor de găsit: preoţii catolici, călugăriţele, seminariile, mânăstirile. Campania anticreştină dura, în Portugalia, de pe timpul Marchizului de Pombal. Şi acum era greu de convins mulţimile revoluţionare, care străbăteau capitala cântând Portuguesa, că mânăstirile nu sunt prevăzute cu subterane, că seminariile iezuiţilor nu au fost transformate în arsenale ale monarhiei, că preoţii nu sunt înarmaţi şi nu trag cu carabina asupra republicanilor. Oamenii cereau să se convingă ei înşişi de tot ce li se spusese – mai ales în ultimii treizeci de ani – asupra perfidiei, imoralităţii şi primejdiei Bisericii catolice. Casa lazariştilor e atacată, dar, în loc de arsenal, republicanii găsesc acolo câteva zeci de copii înspăimântaţi şi călugării rugându-se în genunchi. Superiorul şi alţi câţiva călugări sunt împuşcaţi; ceilalţi sunt arestaţi şi conduşi la marele cartier republican, unde se făceau cercetări. Călugăriţele şi preoţii sunt atacaţi pe străzi. Este doar începutul. Restul îl va face ministrul de justiţie, evreul Afonso Costa, neînfricat adversar al Bisericii. În sesiunea solemnă a masoneriei portugheze, Costa mărturiseşte deschis: „În două generaţii, Portugalia va elimina definitiv catolicismul…”

Şi se ţine de cuvânt. Dintre toţi miniştrii Guvernului provizoriu, Afonso Costa este singurul care realizează o operă revoluţionară. Introduce divorţul, stabileşte ofiţerul stării civile, separă Biserica de Stat, legitimează dreptul la grevă, dă câteva lovituri grele proprietăţii. Episcopul de Porto îi rezistă şi Costa îl cheamă în cabinetul lui de la Ministerul justiţiei ca să-l certe şi să-l trimită pentru doi ani peste graniţă. Guerra Junqueiro, celălalt mare geniu semit al revoluţiei, spunea despre Costa: „este un ciclon şi un cronometru”. Machado dos Santos îl demască drept „cel mai îndrăzneţ, mai inept şi mai imoral dintre toţi tiranii”. Iar tribunul poporului, José Antonio de Almeida, aflat curând după izbânda republicană în luptă deschisă împotriva lui Alfonso Costa, prevestea că „va fi osândit pentru totdeauna la muncă silnică, în galerele istoriei”. Adevărul este că Afonso Costa izbuteşte să rupă unitatea partidului republican şi să dobândească, de partea lui, majoritatea parlamentarilor. Curând ajunge omul cel mai puternic şi cel mai temut, doborând guvernele după bunul lui plac.

Guvernul provizoriu îşi păstrează mandatul până la 24 August 1911, când este ales Preşedinte al Republicii, în persoana unui bătrân luptător republican, Dr Manuel de Arriaga. Dar, până la această dată, câte schimbări nu avuseseră loc în fizionomia politică a ţării! Încă din primele zile ale Republicii, odată cu persecuţiile religioase, apăruseră celelalte simptome specifice revoluţiei biruitoare: discursurile, martirii şi „convertiţii”. Republica se naşte sub semnul retoricii, căci la înmormântarea amiralului Reis – şef de insurecţie care-şi găsise moartea într-un chip misterios în noaptea de 3 spre 4 Octombrie – discursurile încep în plină amiază şi se continuă la lumina făcliilor.

Apar, apoi, martirii revoluţiei. Toţi se bătuseră la „Rotondă”, toţi complotaseră, toţi fuseseră persecutaţi – şi toţi cereau acum, în ziua biruinţei, posturi şi măriri. Sunt trimişi în străinătate – miniştri şi însărcinaţi cu afaceri – gazetarii, pamfletarii şi scriitorii revoluţionari; João Chagas la Paris, Guerra Junqueiro la Berna, Bernardino

Machado la Rio de Janeiro, şi alţii. Dar sunt ceilalţi, miile de martiri, care-şi cer recompensa. „Zi şi noapte ministerele sunt tixite de pretendenţi care-ţi povestesc serviciile pe care le-au prestat şi martirajul atroce pe care l-au suferit. Se grămădesc munţi de petiţii, şi toţi s-au bătut la Rotondă... Lista apărătorilor autentici ai încercărilor republicane ar fi dat un număr de două ori mai mare ca al populaţiei Portugaliei... În ziarele din Lisabona şi provincie apar neîntrerupt scrisori în care eroi ignoraţi şi martiri uitaţi îşi dau la lumină autobiografia şi cer Guvernului Republicii să nu-i uite" (Fialho d'Almeida). Un scriitor îşi aminteşte: „Numărul de eroi de la Rotondă care mi s-au prezentat!!! Petiţiile cu foi de serviciu în partidul republican! Unii se prezentau blânzi, alţii veneau furioşi, strigând împotriva nedreptăţii de a nu fi luaţi în seamă..." (Joaquim Leitão).

Afonso Costa împănează posturile Ministerului de Justiţie şi ale altor instituţii cu cumnaţi, veri şi oameni de încredere. Este republicanul care înţelege cel mai bine în ce constă o revoluţie. Şi de aceea, atunci când va izbucni conflictul hotărâtor în partidul republican, Costa va aduna în jurul său numărul cel mai mare de deputaţi şi înalţi dregători. Dar, deocamdată, nu sunt locuri pentru toţi vechii luptători şi martiri republicani, – iar oamenii, încurajaţi să protesteze sub Monarhie, protestează şi mai vârtos sub Republică. În sfârşit, apar „convertiţii" – os adhesivos, cum li se spune. Şefii partidelor monarhiste îşi autodizolvă grupările şi redau foştilor membri toată libertatea de acţiune. Atâta aşteptau credincioşii sfetnici, senatori şi deputaţi ai Monarhiei. Prin declaraţii emoţionante, publicate la loc de cinste în toate ziarele republicane, oamenii vechiului regim îşi mărturisesc totala lor „adeziune" la revoluţia triumfătoare. Unii o fac ca să-şi păstreze posturile câştigate sub Monarhie; alţii ca să dobândească locurile de frunte, care le fuseseră interzise sub vechiul regim. Chiar unii preoţi şi monarhişti notorii se declară ultrarepublicani. Începe o supra-licitare dramatică şi vechile cadre revoluţionare se simt sufocate sub numărul considerabil al „adeziunilor".

Cu toate acestea, marea masă portugheză, masa amorfă şi indiferentă schimbărilor politice – nu aderă. Cei care se încadrează noului regim sunt tot vechii politicieni şi vechea clientelă electorală a Monarhiei. Un an după căderea Monarhiei, Antonio José de Almeida scrie în ziarul său A Repùblica: „Ce s-a făcut pentru a integra ţara întreagă în Republică, pentru a o face să apere Republica, să se bată pentru ea, să se solidarizeze cu ea?... Ce măsuri s-au luat ca să se atragă în mod practic aşa numitele clase neutre, moderate, norodul din sate, simplu şi aspru,... provincia, în sfârşit, dominată ani de-a rândul de cea mai tristă şi mai primejdioasă indiferenţă politică?!" (Repùblica din 3 Decembrie 1911).

Costa, adevăratul dictator al Republicii, nu se gândea la asemenea măsuri. Misiunea lui era să distrugă din rădăcină vechiul regim, paralizând pe rând instituţiile tradiţionale. În primele şase luni ale Republicii, acest neobosit reformator dă la iveală 759 de decrete. Câteva din cele mai de seamă le-am amintit mai sus. Costa însă îşi pregăteşte cu abilitate rolul de dictator absolut al partidului republican; dreptul la grevă, modificarea legii chiriilor şi alte reforme îl fac idolul mulţimii. Grevele încep câteva săptămâni după căderea Monarhiei şi ele continuă cu tot mai multă vigoare în anii 1911 şi 1912. De mai multe ori se declară greva generală. Guvernul e silit să ia măsuri împotriva lucrătorilor, închizându-le sediul şi făcând arestări în masă. Vechii revoluţionari strigă: „Revoluţia a fost trădată!" şi-şi amintesc de bombele pe care le pregăteau sub Monarhie. Atentatele şi actele de sabotaj devin repede episoade curente, de fiecare zi. Lisabona rămâne fără lumină şi fără apă. Trenurile şi tramvaiele nu mai circulă. La toate aceste greutăţi interne se adaogă primejdia unei invazii monarhiste din Spania, unde Paiva Couceiro, un fost căpitan în armata lui D. Manuel, organizează miliţia antirepublicană şi ameninţă regimul.

Lumea începe să se dezguste de revoluţie. „Nu pentru asta s-a făcut Republica!", strigă Machado dos Santos lui Afonso Costa. Izbucnesc certuri pentru Preşedinţia Republicii. Fiecare fruntaş revoluţionar susţine alt nume. Venerabilul Bernardino

Machado, care trădase Monarhia numai ca să ajungă Preşedinte de Republică, observă că aproape nimeni nu-i rosteşte numele. Se mulţumeşte atunci cu postul de ambasador la Rio de Janeiro. Marele Maestru al masoneriei, Magalhaes Lima, ar fi avut cel mai multe şanse să fie ales, dar era prea bolnav ca să i se încredinţeze Preşedinţia. Pentru că şefii nu se înţeleg între ei, e ales un bătrân de peste 70 de ani, cunoscut mai ales printr-un volum de versuri, Harmonias Sociaes, în care, aşa cum mărturisea, înălţase „imnuri de slavă unei noi religii, religia Umanităţii în serviciul Frumosului, Binelui şi Dreptăţii". Bătrânul Manuel de Arriaga vorbea Adunării Generale în majuscule. Dar nu-l ascultă nimeni şi, mai ales, nu-l ia nimeni în serios. Ceea ce e mai grav pentru el şi pentru tânăra Republică, nu izbuteşte să facă un guvern, după ce Guvernul provizoriu îşi depune mandatul. Şefii republicani nu se înţeleg între ei. Urmează întocmai jocul politicienilor monarhişti. Şi într-o bună zi, la 17 Octombrie 1911, vechiul partid republican se dizolvă, dând naştere la trei fracţiuni; Alfonso Costa devine şeful democraţilor, José Antonio de Almeida al evoluţioniştilor, iar Brito Camacha al unioniştilor. Cu timpul, mai apare şi o a patra fracţiune: a independenţilor.

Pentru că nici una din aceste fracţiuni nu izbutise să dobândească sprijinul absolut al Adunării, Preşedintele alcătuieşte, la 3 Septembrie 1911, un guvern cu oameni din afara partidelor republicane. Este primul paradox al revoluţiei portugheze. Guvernul cade, de altfel, după două luni, urmat fiind de un guvern zis de concentrare, în care nu intra, totuşi, nici unul din fruntaşii revoluţionari. Greutăţile sunt din ce în ce mai mari. Grevele se ţin lanţ, şi, în Octombrie 1911, Paiva Couceiro face o incursiune în nordul ţării, sperând să reîntroneze monarhia. Încercarea eşuează, cu toate că Paiva Couceiro conta pe un mare număr de ofiţeri din toate regimentele, ofiţeri dezgustaţi de Republică şi, în deosebi, de anarhia care-şi făcea loc în armată. Dar frontiera era păzită de voluntarii republicani şi de unităţi leale regimului. Paiva Couceiro va încerca o a doua incursiune în 1912, cu acelaşi lamentabil rezultat.

Între timp, guvernele cad într-un ritm tulburător. Până în Ianuarie 1913, nici Antonio José, nici Afonso Costa nu fac parte din guvern, Costa transformă vechile societăţi secrete revoluţionare într-o nouă organizaţie secretă, „furnica albă" (formiga branca), numită astfel pentru că, asemena termitelor, membrii ei lucrau nevăzuţi la surparea Statului. În formiga branca se aflau, printre alţii, foşti criminali eliberaţi după instaurarea republicii şi deveniţi apărătorii noului regim. Toţi alcătuiau un corp de elită la dispoziţia lui Afonso Costa şi exercitau cea mai severă teroare.

Antonio José de Almeida îşi pierdea popularitatea văzând cu ochii. Temutul revoluţionar se transformase într-un moderat guvernamental, apărător al ordinii şi al instituţiilor. Făgăduise atât de multe lucruri şi atât de precise în timpul agitaţiei antimonarhice, încât se afla acum într-o serioasă încurcătură. Pe vremuri, vorbind studenţilor din Coimbra, spusese că străvechea Universitate va fi purificată printr-un ciclon, care va mătura totul în calea lui. Ministru al Republicii, Antonio José de Almeida ceartă studenţii pentru lipsa lor de disciplină. Începe să fie urât. Şi ura creşte mai ales când se află că tribunul exercită o acţiune moderatoare, cerând iertarea vechilor monarhişti şi amnistierea prizonierilor din rândurile miliţiilor lui Paiva Couceiro. Almeida îşi dă seama că numai o totală destindere politică, urmată de o activă propagandă republicană la sate şi în micile oraşe de provincie, ar putea reface unitatea naţională. Dar partizanii săi, devotaţii săi apărători de ieri, îl învinuiesc de trădare. El, stăpânul necontestat al maselor populare, azi nu mai poate vorbi şi e atacat de nenumărate ori de o mulţime înfuriată.

Afonso Costa, mai radical şi mai puţin tolerant, e chemat să guverneze în 1913. Dar nici el nu e bine primit. Costa face Republica „după chipul şi asemănarea sa: materialistă şi orgiastică, primind cu braţele deschise lepădăturile şi pleava partidelor monarhiste – pe cei care nu aveau convingeri şi doreau să-şi continue bunul trai", mărturiseşte Guerra Junqueiro lui Brandão. În partidul lui Afonso Costa „intră negustori, provinciali care vor să-şi păstreze locurile şi poziţiile, şi radicalii din

Lisabona şi Porto, care îi dau consistenţă, făcând din acest partid, cu toate defectele şi calităţile sale, unicul organism viu al Republicii. Viu şi insuportabil”. Văzându-l odată trecând pe stradă, Guerra Junqueiro îi spune lui Brandão: „Prevăd că omul acesta va fi nenorocirea ţării!!”

În Aprilie izbucneşte o revoluţie a Uniunii Lucrătorilor, care încearcă, ajutaţi de militari, o lovitură de stat. La 10 Iunie, în acelaşi an, încep să explodeze bombe în diferite străzi populate ale Lisabonei, omorând de fiecare dată un mare număr de nevinovaţi. În Septembrie, un atentat împotriva lui Costa. În Octombrie, o nouă insurecţie monarhistă – de astă dată la Lisabona. În Ianuarie 1914, o grevă uriaşă a lucrătorilor de la căile ferate, cu sabotaje, bombe şi distrugeri sălbatice. În Februarie, amiralul Machado dos Santos – omul care se lăuda pretutindeni că lui i se datorează Republica – organizează o mare manifestaţie patriotică în faţa Palatului Preşedintelui, cerând demisia Guvernului şi eliberarea deţinuţilor politici. Pentru că, fireşte, închisorile gem de arestaţi, aparţinând tuturor grupărilor; sunt, în primul rând, monarhiştii şi rebelii lui Paiva Couceiro; apoi, dizidenţii periculoşi ai republicanilor; apoi preoţii şi catolicii nedisciplinaţi; în sfârşit, un mare număr de muncitori, învinuiţi de sabotaj sau crime politice, fabricanţi de bombe şi anarhişti. Aceştia din urmă împărţeau pe străzile Capitalei manifeste incendiare, asigurând că numai „anarhia va termina cu toate acestea”.

Bătrânul Manuel de Arriaga, văzând că ţara întreagă se preface într-o temniţă, se adresează şefilor partidelor republicane, rugându-i să suspende pentru un răstimp luptele politice şi cere în acelaşi timp lui Costa să elibereze pe deţinuţi; în caz contrar, va renunţa la Preşedinţia Republicii. Afonso Costa îşi dă demisia în ziua de 24 Ianuarie 1914. Cum Bernardino Machado, patriarhul revoluţiei, sosea de la Rio de Janeiro chiar în acel timp, i se oferă să facă guvernul. Izbuteşte să alcătuiască un guvern mixt, dar nu soluţionează nici una din problemele politicii interne. Semnează multe amnistii, exceptând totuşi pe oamenii de mare suprafaţă, care rămân în afara graniţelor Portugaliei. Pacificarea nu dă nici un rezultat şi, pentru că războiul european ridică noi greutăţi, la 31 Decembrie 1914 Bernardino Machado demisionează. Preşedintele Republicii izbuteşte anevoie să rezolve criza. Guvernul alcătuit e net democratic (Afonso Costa), însă câteva săptămâni în urmă ministrul de război ameninţă cu demisia, pe motiv că Franţa a cerut artileria portugheză fără să accepte şi pe artileriştii portughezi. De fapt, Portugalia nu era încă în război cu Puterile Centrale, dar cererea Franţei a umilit orgoliul armatei şi a iscat noi şi grave nemulţumiri. Garnizoana din Lisabona încearcă un pronunciamento militar, însă rebeliunea e repede stăpânită. Ofiţerii sunt obligaţi să-şi depună, fără excepţie, săbiile la Preşedenţia Consiliului. Guvernul cere Preşedintelui să dizolve regimentele care se răsculaseră, iar acestea se adresează decanului armatei, generalul Pimenta de Castro, ca să le apere. Cum Preşedintele refuză dizolvarea, Afonso Costa îşi dă demisia şi Manuel de Arriaga îl cheamă pe Pimenta de Castro, oferindu-i să alcătuiască guvernul.

Acest general Pimenta de Castro era un vechi şi sincer republican. Fusese ministru de război în primul guvern constituţional, dar îşi dăduse repede demisia, pentru că se împotrivea trimiterii de regimente la frontieră, ca să lupte cu miliţiile lui Paiva Couceiro. De atunci, deşi prieteni din tinereţe, nu mai avea nici un fel de relaţii cu Preşedintele Arriaga. Când acesta îi scrie, însă, rugându-l să-l ajute ca „să scape patria”, Pimenta de Castro acceptă să alcătuiască guvernul. Este straniu că, patru ani după instaurarea Republicii, Preşedintele e silit să facă un asemenea apel disperat la un general. Pimenta alcătuieşte un guvern de militari. Suntem la 23 Ianuarie 1915. Adunarea Deputaţilor e închisă până la 4 Martie. Dar, cum mandatele expiraseră şi se hotărâseră noi alegeri, la 7 Martie, Pimenta de Castro socoteşte inutil să redeschidă Camerele la 4 Martie. Astfel intră în conflict direct cu democraţii lui Costa, care declară deschisă lupta împotriva „dictaturii”.

De fapt, nu era o dictatură, ci o reacţiune destul de blândă împotriva

jacobinismului instaurat de Costa, a masoneriei şi a „furnicii albe”. Pimenta de Castro era împotriva masoneriei şi a tuturor societăţilor secrete pentru că, spunea el, acestea transformă individualităţil cele mai autentice în nişte automate. Iar Pimenta, care devenise republican pentru că credea în individ şi în libertate, refuza să accepte dictatura lojilor. Era, de asemenea, un bun portughez. Urmărea împăcarea tuturor fiilor patriei sale şi de aceea a început o acţiune de largă amnistie a monarhiştilor şi a celorlalţi deţinuţi politici. Crescut în cultul libertăţii, aşa cum predicaseră republicanii generaţiei sale, Pimenta de Castro reintroduce libertatea religioasă şi redă libertatea gândirii politice. Un centru monarhic ia fiinţă la Lisabona şi emigraţii se întorc din exil. Destinderea aceasta e primită de întreaga ţară cu un oftat de uşurare. Numai partidul democrat al lui Afonso Costa protestează şi complotează împotriva „dictaturii”. Antonio José de Almeida, amiralul Machado dos Santos şi, câtva timp, Brito Camacho, sprijină Guvernul generalului. În schimb, Afonso Costa începe o aprigă campanie pentru intrarea în război, efectivă, alături de Franţa, şi acuză pe Pimenta de Castro de germanofilie. Complotul se întemeiază pe forţe secrete, dar puternice: masoneria, condusă de Magalhaes Lima, Afonso Costa şi Bernardino Machado; carbonarii lui da Silva; „furnica albă” şi marinarii. Pentru că Adunarea Deputaţilor nu se deschide la 4 Martie, grupul parlamentar democrat, în frunte cu patriarhul Machado şi Costa, se adună într-o şcoală şi lansează o moţiune prin care declară Guvernul ilegal, iar Preşedintele Republicii demis, invitând pe funcţionarii publici la rebeliune.

Pimenta de Castro nu dăduse mare însemnătate mişcării democraţilor. Avea nesfârşită încredere în armată şi credea, mai ales, că ţara întreagă e alături de el, deoarece nu se abătuse o iotă de la principiile republicane. În realitate ţara era alături de el dar Pimenta nu înţelesese structura crizei prin care trecea Portugalia, şi care era, prin excelenţă, o criză politică. Generalul Pimenta de Castro se mărginise să caute soluţii economice şi administrative. Nu profitase de carenţa teribilă în care se aflau, în primul an de război european, republicanismul şi grupările democratice din Portugalia, ca să dea ţării o nouă orientare politică, aşa cum îi îngăduiau oamenii şi-i comandau împrejurările. Pimenta de Castro credea în acelaşi ideal pe care-l împărtăşeau şi adversarii săi – Afonoso Costa cu grupul democraţilor. Nu simţise transformarea profundă care începuse în toate straturile sociale şi nu s-a gândit să canalizeze mişcările de înnoire care-şi făceau loc şi care, într-o zi, trebuiau să învingă. El avea un singur crez: Republica; şi o singură certitudine: devotamentul armatei.

Certitudine pe care o va plăti, de altfel, destul de scump. Neluând nici un fel de măsuri de pază, se trezeşte într-o bună zi cu o insurecţie civilă şi militară. Marinarii de pe vasele de război încep să bombardeze sediul Guvernului; pe străzile Lisabonei se fac baricade; războiul civil începe cu o furie oarbă. Costa, şeful conspiraţiei, se afla la Porto gata să fugă în cazul când revolta n-ar izbuti. Dar izbuteşte. La 14 Mai 1915 „Republica este a doua oară biruitoare”. Generalul Pimenta de Castro, Amiralul Machado dos Santos şi alţii sunt arestaţi şi deportaţi, pe un vas de război, în insulele Azore. La 16 Mai, Preşedintele Republicii, Arriaga, îşi dă demisia. João Chagas, ministrul Portugaliei la Paris, plecă de la Porto spre Lisabona, ca să depună jurământul ca şef al noului Guvern revoluţionar. Un senator republican, Dr João de Freitas, om de mare bunătate sufletească şi aleasă cultură, intră în compartiment şi descarcă mai multe focuri de revolver asupra lui Chagas, rănindu-l grav. Venise să-l caute pe Afonso Costa şi să-l suprime – ca să pună capăt odată pentru totdeauna dictaturii grupării democratice şi a „furnicii albe”. Şi, pentru că nu-l găsise pe Costa, trăsese într-un om al lui. Este plin de semnificaţii gestul acesta din partea unui vechi luptător republican, prieten al lui Antonio José de Almeida. Nu era un tânăr exaltat cel care săvârşise crima; era un bărbat de peste cincizeci de ani, cap de familie, cu un trecut politic fără pată. Dar era exasperat de teroarea jacobină în care Costa, cu oamenii lui zvârliseră Republica. João de Freitas, arestat în tren, este dat jos la o staţie şi împuşcat pe loc, de o „furnică albă”. Unul din nenumăratele incidente sângeroase pe care le instaurase noul regim.

Bătrânul poet şi poligraf, Teofilo Braga, e numit Preşedinte al Republicii ad interim, până la 5 Octombrie, când e ales Bernardino Machado. În sfârşit, cei doi proeminenţi şefi republicani îşi primesc suprema recompensă, pe care o aşteptau mereu de la căderea monarhiei. La 21 Noembrie 1915, Afonso Costa e din nou la guvern. De astă dată, Costa se gândeşte să-şi consolideze situaţia cu ajutor extern. Avea destul simţ politic ca să înţeleagă că Portugalia e dezgustată de republicanism şi, mai ales, de republicanismul interpretat de către gruparea sa democratică. Dacă monarhia nu fusese restaurată până atunci, faptul se datora inabilităţii complotiştilor şi devotamentului voluntarilor republicani, care făceau de strajă la frontiera spaniolă. Încercarea lui Pimenta de Castro eşuase nu pentru că ţara o respinsese, ci pentru că generalul era cu totul lipsit de spirit politic. Dar s-ar fi putut ca altul să înţeleagă realitatea şi să activeze cu mai multă dibăcie. Aceasta ar fi însemnat sfârşitul republicanismului, al masoneriei şi al carierei politice a lui Costa. De aceea noul Preşedinte de guvern încearcă să-şi consolideze definitiv poziţia în străinătate.

Nu o putea face decât îmbrâncind Portugalia în război alături de Franţa şi Anglia. O bună parte din opinia publică era împotriva războiului. Anglia, cu care Portugalia avea o străveche alianţă defensivă, nu-i cerea decât să păstreze neutralitatea; nu câştiga nimic dacă Portugalia ar fi intrat în război, deoarece tot flota ei trebuia s-o apere. Ambasadorului portughez la Londra i se repetă, în această privinţă, sfatul Guvernului britanic, în cuvinte răspicate şi, pentru unii, de-a dreptul umilitoare: dacă Portugalia se simte ameninţată şi vrea să intre în război, e liberă s-o facă; e un lucru care o priveşte; dar în nici un caz intrarea ei în război nu poate fi justificată prin alianţa luso-engleză.

Afonso Costa, totuşi, declară război Puterilor Centrale şi pregăteşte trimiterea unui corp expediţionar în Flandra. Foarte mulţi oameni politici îl critică: de ce să trimită soldaţii portughezi în Franţa, unde se înfruntă milioane de oameni şi unde sacrificiul sângelui portughez nu va atârna în nici un fel în balanţă – în loc de a-i trimite în Africa, unde sunt de apărat coloniile portugheze şi unde 50-60 de mii soldaţi împotriva garnizoanelor germane ar însemna un aport serios pentru dobândirea victoriei?! Dar Costa îşi duce cu încăpăţânare planul la bun sfârşit. El vrea să se angajeze cât mai aproape de aliaţi, pentru ca victoria din Franţa să asigure pentru totdeauna nu numai posesiunea coloniilor africane, ci şi stabilirea regimului republican. Costa se mai gândise, probabil, la unificarea poporului portughez prin război. Sperase într-o înfrăţire comună sub steagul grupării democratice şi încercase chiar o „uniune sacră” de scurtă durată. Se mai gândea, fără îndoială, la afacerile pe care partizanii lui le-ar putea face – şi pe care le-au şi făcut – în legătură cu mobilizarea ţării şi industria de război.

După declararea războiului, Costa se împacă din nou cu Antonio José de Almeida, căruia îi cedează locul la Preşedinţia Guvernului, la 15 Martie 1916. Era sistemul lui de a chema în ajutor pe tovarăşul de revoluţie împreună cu grupul evoluţioniştilor săi, ori de câte ori lucrurile păreau că se încurcă serios. Şi, într-adevăr, după venirea lui Afonso Costa, Portugalia trece din nou prin ceasuri grele; persecuţii religioase şi politice, greve, atentate. Venirea bătrânului tribun nu lipseşte prea mult ţara. La 13 Decembrie 1916 izbucneşte o nouă revoluţie îndreptată contra grupului democratic, şi condusă de neobositul complotist Machados dos Santos, cu un regiment de infanterie din Tomar. Revoluţia, ca atâtea altele, e înnăbuşită. Dar Portugalia e încă departe de a-şi găsi liniştea. Afonso Costa e din nou la guvern, la 25 Aprilie 1917, inaugurând o guvernare cu adevărat revoluţionară. Grevele se ţin lanţ, atingând proporţii catastrofale. În Iulie, Lisabona trăieşte starea de asediu. Încep lupte de stradă între muncitori, – crescuţi la ideologia insurecţională a lui Afonso Costa, din tinereţe – şi armata republicană, care trage din ordinul lui Afonso Costa, şeful Guvernului. Cad morţi şi răniţi şi dintr-o parte şi din alta. La 23 August izbucneşte greva lucrătorilor de la Societatea de Apă, lăsând, timp de patru zile, întreaga populaţie a Lisabonei – pe cea mai grozavă arşiţă – fără apă de băut, de gătit şi de spălat. Greviştii cereau, ca de obicei, sporirea salariilor, pentru

că moneda se devalorizase şi costul vieţii se ridicase considerabil. La 7 Septembrie se declară greva personalului poştelor şi telegrafului. Guvernul mobilizează pe grevişti şi încearcă să-i înlocuiască prin voluntari şi ofiţeri. Câteva zeci de mii de scrisori, unele conţinând valori, zac în depozitele poştelor, aşteptând să fie distribuite. Uniunea Naţională a Muncitorilor declară greva generală, care paralizează întreaga Portugalie.

Viaţa ajunge cu adevărat insuportabilă. Ţara e sărăcită de greve, moneda e compromisă, oamenii sunt demoralizaţi. Încep să fie atacate magaziile cu alimente şi brutăriile. La toate acestea se adaogă miile de soldaţi care sunt trimişi săptămânal în Flandra, împotriva voinţei lor, între baionete. Plecările acestea dau prilej la scene tragice: soldaţi închişi în barăci, încercuite cu sârmă ghimpată, părinţi care-şi îmbrăţişează între sentinele fiii, înainte de plecarea pe front, regimente care refuză să se urce în vagoane, etc. Corpul expediţionar portughez se ridica, la sfârşitul anului 1917, la vreo 55.000 de oameni. Mai mult de jumătate au căzut în marea bătălie de la Lys, la 9 Aprilie 1918, înfruntând sângeroasa ofensivă a generalului Ludendorff. Şeful corpului expediţionar, generalul Gomes da Costa – un adevărat erou – era trimis, ţap ispăşitor, într-o posesiune obscură din Africa. Încă un nume care trebuie reţinut…

Valul de ură împotriva lui Afonso Costa creşte nestăvilit. Toţi aşteaptă căderea lui: militarii, monarhiştii, unioniştii lui Brito Camacha, independenţii, catolicii şi, mai ales, mulţimea neîncadrată în nici o grupare politică, masa aceea fără nume, terorizată, flămândă, demoralizată de atâtea idealuri trădate. Unioniştii lui Brito Camacha încep să unelteasscă răsturnarea Guvernului. Nu găsesc însă destul sprijin în cercurile militare. Şi de aceea Brito Camacha acceptă cu entuziasm colaborarea lui Sidonio Paes, fost ofiţer de artilerie şi profesor de matematici la Universitatea din Coimbra, întors de curând de la Berlin, unde împlinise misiunea de ministru al Portugaliei. Pe Sidonio Paes îl cunoştea Camacha încă din primele zile ale Republicii, şi el, atât de necruţător, omagiase întotdeauna pe acest ofiţer savant şi integru. Sidonio Paes organizează lovitura de stat, luând el însuşi conducerea conjuraţiei grupului unionist şi pregătind revoluţia în mai multe regimente din capitală. În după amiaza de 5 Decembrie 1917 îşi îmbracă uniforma militară şi aşteaptă, calm, la „Rotondă”, semnalul insurecţiei, care trebuia să înceapă la şcoala de cadeţi.

Lupta durează trei zile şi se sfârşeşte printr-o victorie totală a lui Sidonio Paes: Preşedintele – Bernardino Machado – e silit să-şi semneze demisia. Afonso Costa e condus pe bordul vasului Viana. Dictatorul nu-şi ascunde frica. „Dacă află Nemţii că sunt pe bord, ne vor ataca… Dar e uşor să mă deghizez… Am la mine cele trebuincioase pentru ras…” (Costa, ca toţi revoluţionarii portughezi, purta barbă). Rămâne totuşi arestat – şi i se dă numărul 3307.

Şapte ani după instaurarea republicii, regimul se prăbuşeşte tot printr-o sângeroasă luptă de stradă, începută la „Rotondă”.

VI.

Dictatura lui Sidonio Paes

După triumful de la Rotondă, maiorul de artilerie şi matematicianul Sidonio Paes se trezeşte într-o situaţie destul de curioasă. Pusese la cale conjuraţia militară, ca să răstoarne dictatura lui Afonso Costa şi a „furnicii albe”, dictatură care ridicase împotrivă-i toate grupările politice şi o bună parte din armată. Dar nici o clipă nu se gândise să-şi însuşească singur puterea. Deşi Brito Camacha, prietenul şi mentorul său politic din tinereţe, interzise în ultimul moment membrilor grupării unioniste să participe la complotul din 5 Decembrie – Sidonio Paes nu se îndoia că vor guverna împreună, dobândind poate şi sprijinul elementelor conservatoare din celălalt partid republican, al evoluţioniştilor. Biruitorul de la 5 Decembrie era un sincer republican, cu idei liberale. Iar „decemvrismul” era revolta împotriva demagogiei şi anarhiei partidului lui Afonso Costa, revoltă desăvârşită prin instaurarea „Republicii Noi”.

Curând însă, Sidonio Paes înţelege că trebuie să guverneze singur. Captarea elementelor conservatoare din toate grupările republicane nu izbuteşte. Brito Camacha, care colaborează la început participând cu trei miniştri „unionişti” în primul guvern alcătuit de Paes, se retrage după câteva luni (4 Martie 1918). Negocierile cu Antonio José de Almeida nu duc la nici un rezultat. Singurul grup republican care-l ajută din răsputeri pe Sidonia Paes este nucleul lui Machado dos Santos. Grupările de dreapta – catolicii şi monarhiştii – cărora decemvrismul le dăduse dreptul de reorganizare şi propagandă, se păstrau faţă de Sidonio Paes într-o atitudine de îngăduitoare rezervă; uneori, amintindu-şi teroarea lui Costa şi a masoneriei, din care-i scăpase revolta de la 5 Decembrie, arătau noului regim o simpatie destul de largă, dar care nu ducea în nici un caz, cel puţin din partea monarhiştilor, la colaborare.

Alături de această duşmănie sau rezervă a cadrelor politice organizate, se ridică, surprinzător de caldă, adeziunea maselor. Sidonio Paes ajunge repede idolul mulţimilor. Trecerile lui pe străzile Lisabonei se transformă în manifestaţii spontane, la care iau parte zeci de mii de oameni. Vizitele pe care le face în nordul ţării sunt adevărate apoteoze. Pretutindeni e întâmpinat ca un mântuitor. Nimeni n-a mai avut, în Portugalia modernă, un mit popular de asemenea dimensiuni. Orice contact al lui cu masele se transformă într-un triumf. Este, de altfel, un bărbat care impune prin nobila lui frumuseţe, prin paloarea frunţii, prin aerul depărtat şi senin al matematicianului, prin eleganţa cu care înaintează pe calul lui alb. Dă dovadă de un sânge rece şi de un spirit de hotărâre, care electrizează trupele în dimineaţa de 5 Decembrie. Când, o lună după victoria de la Rotondă, marinarii se revoltă (8 Ianuarie 1918) şi crucişătorul rebel Vasco de Gama se pregăteşte să bombardeze Lisabona, Sidonio nu numai că ia personal conducerea operaţiunilor, rămânând tot timpul în linia întâi, dar dirijează el însuşi tirul artileriei de la castelul San Jorge, iar de la prima salvă, care loveşte în plin, Vasco de Gama se predă. Curajul său, iubirea de dreptate, generozitatea sa – care-l face, văzând rănile unui prizonier politic, să ordone eliberarea tuturor deţinuţilor din acea închisoare – spiritul său de iniţiativă (când aude că oraşul e lipsit de zahăr pentru că sacii din vamă nu pot încă ieşi, deoarece nu s-au împlinit unele formalităţi, se duce singur la vamă şi ordonă imediat punerea în vânzare a zahărului), marea dragoste pentru săraci (a înfiinţat aproape în fiecare mahala şi cătun „supa populară”), sinceritatea şi toleranţa sa, toate acestea îi creează o aureolă de mit. Îndeosebi femeile îl adoră. Iar matematicianul erou anevoie rezistă acestor admiratoare, care-l urmăresc pretutindeni, îl înconjoară, îl ovaţionează.

Părăsit de prietenii „unionişti”, fără sprijinul celorlalte grupări politice,Sidonio Paes se hotărăşte să guverneze singur. Avea de întâmpinat, fireşte, enorme greutăţi. Ţara e slăbită şi sărăcită de luptele partidelor şi anarhia democratică; slăbită şi sărăcită de război, de nesfârşite greve şi acte de sabotaj. Curând izbucnesc epidemii de tifos exantematic şi gripă, care seceră mii de vieţi. Se aude de dezastrul corpului expediţionar portughez în Flandra, decimat de ofensiva germană din 9 Aprilie 1918. Sidonio Paes îşi păstrează totuşi marea lui fervoare; vizitează spitalele de exantematici, în timp ce chiar familiile bolnavilor nu aveau curajul să pătrundă în acele case ale morţii; înfiinţează cantine pentru săraci, îmbărbătează pretutindeni populaţia. Şi e întotdeauna îndrăzneţ, spontan. Când află că se pregăteşte răpirea lui cu prilejul unei serbări şi sechestrarea într-un fort, dă ordin şoferului să-l ducă la fort, în mijlocul insurgenţilor, care înmărmuresc văzându-l şi începe să glumească, ironic, chiar cu cel care trebuia să-l păzească într-o anumită celulă. Când se anunţă greva generală a Uniunii Muncitorilor, Sidonio organizează o paradă a întregii garnizoane cu o zi mai înainte, invitând lumea să asiste şi, cei care acordă încrederea Guvernului, să poarte un semn verde. Succesul e desăvârşit. Greva generală, care trebuia să realizeze prima încercare sovietică în Portugalia, eşuează. Cu cât trece timpul, cu atât Sidonio crede mai mult în steaua lui. Se simte chemat să salveze Portugalia.

Salvarea începe printr-o reînnoire a tuturor instituţiilor republicane. Sidonio Paes inaugurează „Republica Nouă” – adică un regim dictatorial, cezarist şi consular, verificat necontenit prin plebiscite. „Sidonio abandonează ideile partidismului şi liberalismului, ca să se fixeze în formula definitivă a unui regim autoritar şi corporativ. Republica veche a partidelor constituţionale moare, ca să dea loc Republicii Noi, a valorilor profesionale” (Theophilo Duarte). Noua constituţie consacră „prezidenţialismul”: Preşedintele Republicii este în acelaşi timp şi şeful guvernului. Astfel, Sidonio Paes îşi asumă toate puterile şi întreaga responsabilitate a guvernării. Şeful guvernului încetează de mai avea un rol decorativ; el orientează întreaga activitate politică şi administrativă a ţării, el îşi alege miniştrii; partidele pierd treptat importanţa lor hotărâtoare, tinzând către dispariţia finală şi topirea lor într-un „partid unic”.

Lupta lui Sidonio Paes împotriva partidelor politice începe într-un chip foarte original: redă vechiului partid monarhist toată libertatea în alegeri, şi pentru întâia oară de la declararea republicii, sunt aleşi un număr destul de mare de deputaţi monarhişti. Paes, văzând că i se refuză colaborarea grupărilor republicane moderate (evoluţioniştii lui Antonio José de Almeida şi unioniştii lui Brito Camacha), încearcă să dobândească o minoritate conservatoare, a cărei simpatie s-o cucerească treptat. Minoritatea conservatoare nu putea fi dată decât de monarhişti. Dar monarhismul din 1918 nu mai semăna cu vechile partide de guvernământ din vremea lui Don Carlos. Două noi mişcări politice şi spirituale luaseră fiinţă între timp: integralismul lusitan şi Centrul Catolic. Mişcări de o considerabilă importanţă, nu numai pentru înţelegerea momentului istoric al lui Sidonio Paes, dar chiar pentru identificarea fenomenului salazarian.

Integralismul lusitan e opera unui grup de tineri cărturari, în fruntea cărora străluceşte Antonio Sardinha. Străluceşte e un fel de a vorbi. Pentru că Antonio Sardinha (n. 1888) este în acelaşi timp creatorul, doctrinarul şi cel mai însufleţit apostol al noii mişcări, menite să prefacă din temelii atât spiritualitatea cât şi viaţa politică a Portugaliei. Încă din primii ani ai Republicii, tânărul, foarte tânărul Sardinha, se convinge de artificialitatea şi canducitatea regimului. Portugalia apucase un drum greşit, trădându-şi tradiţiile şi anihilându-şi, printr-o seamă de creaţii hibride, propria sa istorie. Răul venea de departe, de la cele dintâi reforme ale Marchizului de Pombal. Dar acest fel de a înţelege istoria nu avea sorţi de izbândă într-o Portugalie a cărei cultură şi opinie publică erau dirijate, încă de pe timpul lui Alexandre Herculano, exact de forţele antitradiţionale: demo-liberalismul, masoneria anticatolică şi

republicanismul. Înainte de orice acţiune era indispensabilă o campanie de interpretare critică a istoriei portugheze şi de revalorificare a instituţiilor ei tradiţionale. Antonio Sardinha, care debutase de timpuriu cu câteva volume de poezii şi câştigase un loc de frunte într-o literatură bogată în mari poeţi, se dovedeşte foarte curând a fi un prodigios istoric, critic literar şi filosof al culturii. În 1914 începe publicarea revistei „Naçao Portughesa", iar în 1917 editează ziarul „Monarquia". În aceste două publicaţii Sardinha desfăşoară o extraordinară şi multilaterală activitate critică, polemică şi teoretică, punând temeliile integralismului lusitan.

Axa noii mişcări era revoluţia monarhică şi restaurarea tradiţionalelor instituţii corporative portugheze. Se deosebea de vechile partide monarhiste, pentru că nu milita pentru o monarhie constituţională şi liberală, ci pentru o revoluţie spirituală a întregii naţiuni, avându-şi izvorul într-o monarhie autentic portugheză, aşa cum fusese până la înfrângerea şi exilarea lui D. Miguel. Portugalia n-ar avea nimic de câştigat printr-o restaurare rapidă, prin care fostul suveran să ia pur şi simplu locul Republicii şi să înceapă din nou jocul vechilor partide politice şi al „rotativei". Înainte de restaurare, e nevoie de o prefacere totală a conştiinţei politice a ţării. Mai importantă decât propaganda pentru monarhie este, bunăoară, demonstrarea efectelor nefaste pe care le-au avut reformele pombaliene, sau critica istoriei lui Oliveira Martins; revizuirea mitului masonic şi republican al lui Gomes Freire, al cărui centenar se transformase într-o apoteoză şi care fusese, de fapt, aşa cum apare din documentele vremii, un simplu trădător în slujba Francezilor; reabilitarea lui D. Miguel şi a Reginei Carlota Joaquina, sau demonstrarea tezei că hibridismul culturii şi al politicii portugheze moderne se datoreşte amestecului de sânge negru, evreiesc şi maur, iar instaurarea republicană nu e numai un episod politic ci „substituirea unui factor etnic printr-un altul".

Integralismul îşi propune, ca punct de plecare, pregătirea unei elite intelectuale în slujba revoluţiei naţionaliste; oameni care să-şi înţeleagă bine neamul, să-i cunoască gloria şi greşelile trecutului, să înveţe a gândi. Este cea dintâi şi cea mai viguroasă reacţiune împotriva spiritului generaţiei de la Coimbra, care promovase antiportughezismul şi autoflagelarea şi crease moda „Parizieni cu orice preţ". Antonio Sardinha, în loc să facă un partid politic, se mulţumeşte să creeze centre de rezistenţă naţională şi de insurecţie spirituală, în care truismele cu majusculă ale Democraţiei şi Republicii erau supuse unui examen ştiinţific. Curând, se adună în jurul lui o seamă de istorici, critici, cărturari şi oameni politici, care alcătuiesc cea mai spornică echipă de lucru pe care a cunoscut-o Portugalia modernă. Integralismul se difuzează încet, de la om la om; la început e luat în râs, apoi se urzeşte în juru-i conspiraţia tăcerii, iar în cele din urmă – când sectoare întregi sunt cucerite de doctrinele şi verbul lui Sardinha – e atacat cu violenţă. E atacat, mai ales, pentru „aristocratismul" său, pentru credinţa sa în primatul spiritual. (Prima carte a lui Antonio Sardinha se numeşte, de altfel, Ao principio era o Verbo – „La început era Cuvântul"…)

„Noi nu ne grăbim cu restaurarea, scrie Monsaraz, un colaborator al lui Sardinha, pentru că înainte de aceasta trebuie să îndoctrinăm ţara. Nu e de ajuns să ataci; mai important este să distrugi principiile. Pentru stabilitatea viitoarei monarhii e preferabil ca, înainte ca ea să fie aclamată din balcoanele primăriilor, să se facă o intensă şi largă mişcare de opinie. Ne-au fost de ajuns, ca mascaradă, cei 80 de ani, cu consilierii care în timpul zilei proclamau virtuţile şi superioritatea democraţiilor, iar noaptea se duceau la Palat ca să spurce mâna pe care regele le-o întindea s-o sărute. Trebuie să fim intransigenţi faţă de orice abatere doctrinară, intransigenţi faţă de prestigiul mai mult sau mai puţin acacian1) al acelora care încă se laudă prezentându-se drept partizani ai liberalismului, intransigenţi cu aceia care urmăresc înţelegerile între partide pentru că noi nu cerem simpatia nimănui; cerem înainte de toate, persuasiunea celui care vine alături de noi. Noi, partizani ai metodelor violente preconizate de Sorel, nu captăm – ci cucerim. Vom învinge impunându-ne – niciodată prin tocmeală şi acomodare."

Monsaraz scria toate acestea la 19 Februarie 1918, atacând purtarea ariviştilor monarhişti şi catolici, care se grăbiseră să adere la Republică. Mişcarea integralistă nu putea să refuze simpatia şi chiar un oarecare ajutor dictaturii lui Sidonio Paes, pentru că acesta salvase ţara din anarhia democraţiei lui Costa şi a „furnicii albe", dar nu accepta nici un fel de compromis cu principiile republicane, a căror apologie Sidonio o făcuse de mai multe ori de când cucerise puterea. Integraliştii considerau dictatura lui Sidonio ca o etapă necesară şi binevenită, căci pe de o parte regimul lichida partidele democratice, iar pe de altă parte le îngăduia lor, naţionalişti şi monarhici, destulă libertate ca să-şi continue în linişte „îndoctrinarea" ţării. Deşi trecuseră numai trei ani de când Sardinha începuse, în revista „Naçao Portuguesa", critica demo-liberalismului şi schiţase programul revoluţiei integrale – este ales în Parlamentul din 1918, împreună cu alţi câţiva camarazi de luptă. Integralismul îşi făcea încet loc, ameninţând să cucerească în câţiva ani toate forţele vii ale naţiunii. Sardinha nu urmărea atât convingerea vechilor monarhişti, politicianizaţi, cât convertirea tinerelor generaţii, care crescuseră în ideologia republicană şi democratică, dar aveau încă destulă prospeţime ca să intuiască şi să realizeze o revoluţie. Antiparlamentarist prin structură, acceptă mandatul de deputat ca să-şi poată continua de la tribuna Camerei acţiunea naţionalist-revoluţionară. Dar nu oboseşte să afirme că noua monarhie va fi corporatistă – ori nu va fi de loc. Bătrânii monarhişti încep, cu timpul, să se îngrijoreze de vigoarea şi succesul acestei mişcări care, deşi se pretinde monarhistă, nu uită că, înainte de toate, e revoluţionară. Conflictul, la început latent, izbucneşte mai târziu, când monarhiştii constituţionalişti dobândesc din partea fostului suveran, D. Manuel, în exil la Londra, o repudiere a principiilor revoluţionare ale integralismului. Drept răspuns, integraliştii renunţă de a mai considera pe D. Manuel pretendentul legitim al Tronului Portugaliei – mai ales că descindea din „uzurpatorul" Don Pedro – şi declară succesor pe un văr depărtat al lui D. Manuel, D. Duarte, descendent direct din exilatul D. Miguel. Acestor certuri între monarhiştii conservatori şi integralişti le-a pus capăt moartea lui D. Manuel. Astăzi, singurul pretendent legitim, recunoscut de toată lumea monarhistă, este Don Duarte.

Sidonio Paes sperase, la început, o colaborare mai eficientă cu monarhiştii. Dar în 1918 monarhismul însemna, în bună parte, integralism. În ceea ce priveşte pe bătrânii monarhişti, care îşi păstraseră până atunci credinţele, foarte puţini din ei acceptă un compromis cu Republica, fie ea chiar salvată şi condusă de Sidonio Paes; restul, se păstrează într-o atitudine de binevoitoare non-colaborare. Iar integraliştii nu pot crede în viabilitatea operei lui Sidonio, pentru simpul motiv că, aşa cum scrie Sardinha, „ea nu va dura mai mult decât viaţa lui". Continuitatea unei opere de guvernământ nu poate fi asigurată decât de monarhie. „Prezidenţialismul e absurd pentru că îi lipseşte continuitatea. Napoleon, cu toate că a fost genial, a căzut. Dictatura sociocratică a lui Auguste Comte e un delir de filosof". Sidonio Paes, convingându-se că e imposibilă o colaborare strânsă cu monarhiştii, încearcă să-şi apropie catolicii. La 2 Martie 1918 Preşedintele asistă, pentru prima oară de la instaurarea Republicii, la o slujbă religioasă. Reia legăturile cu Vaticanul. Nu numai că încurajează organizaţiile catolice, dar face totul ca ele să-şi precizeze tot mai apăsat autonomia politică faţă de monarhişti. Astfel, izbuteşte să înlăture alcătuirea unui puternic grup catolico-monarhist, care ar fi putut, la un moment prielnic, să pună în cumpănă soarta Republicii.

Îl ajută, în această operă de diviziune a opoziţiei, însuşi Centrul Catolic, creaţie recentă, care-şi propunea o acţiune de salvgardare a intereselor catolicilor, indiferent de regimul politic. Declarând că nu e nici monarhist, nici republican, Centrul afirmă că e gata să colaboreze „cu orice guvern care-i inspiră încredere". Şi, într-adevăr, colaborează cu Sidonio, aşa cum va colabora mai târziu cu guvernele democratico-masone. Atitudinea Centrului provoacă un nesfârşit scandal de presă şi aduce după sine ruptura de monarhişti şi, îndeosebi, de integralişti. Episcopii înşişi intervin în polemică,

apărând hotărârea Centrului Catolic de a nu-şi lega soarta de restaurare şi de a colabora cu republicanii. Episcopul de Algarve publică o pastorală, în care atacă violent grupările monarhiste. „Eu ştiu foarte bine ce se urmăreşte: să se evite ca Biserica să se organizeze independent de acţiunea partidelor politice. Se urmăreşte înfeudarea ei partidului monarhist: întâi, ca să o aibă ajutor şi complice în lupta împotriva Republicii, pe care ar putea-o, astfel, mai uşor birui; al doilea, pentru ca, în cazul când monarhia ar fi restaurată, să o aibă sclavă… Biserica nu e însă feuda unui partid sau a unei forme de guvernământ, aşa cum pretind, greşit, unii monarhişti… Monarhiştilor le-ar conveni ca Biserica să fie în conflict cu Republica, pentru ca să poată spune că Republica persecută întotdeauna Biserica. Dacă aceasta a fost adevărat până acum, ar putea totuşi să înceteze de a mai fi adevărat în viitor, pentru că nu stă în esenţa sistemului republican, îndată ce catolicii ar interveni, aşa cum cere Biserica, în lucrurile publice. Să câştige ei organele administrative, făcând prieteni sau cel puţin oameni neostili Bisericii, şi Republica se va modifica favorabil faţă de Biserică. Biserica nu e a unui partid, a unei forme de guvernământ, a unui popor sau a unei rase, ci e o instituţie divină destinată să adune la sânul ei toate partidele şi toate naţiunile pentru a le mântui”.

Nu sunt greu de înţeles motivele care au dus Biserica Romano-Catolică la crearea Centrului: în primul rând, pentru a se pune la adăpost de represaliile regimului republican, pe tema implicaţiilor ei în acţiunea monarhiştilor. Catolicismul suferise prea mult persecuţia „furnicii albe”, a masonilor şi a democraţilor, pentru ca să nu profite de un moment de acalmie şi să dobândească un modus vivendi cu Republica. Urmările au fost, însă, dezastruoase pentru unitatea forţelor contra-revoluţionare. Centrul Catolic a despicat în două, pentru totdeauna, opoziţia antirepublicană, antidemocratică şi antimasonă. Dacă în Portugalia monarhia n-a fost încă restaurată până astăzi, faptul se datoreşte, poate, acţiunii Centrului Catolic. Dar amânarea restaurării nu este efectul cel mai grav al creării Centrului. Infinit mai grav decât aceasta este războiul fratricid, început de atunci între catolicii din Centru şi catolicii monarhişti, război care n-a încetat nici până astăzi. Centrul nu se mulţumeşte numai cu o colaborare pasivă cu Republica. În ziarele sale se face apologia democraţiei şi sunt atacaţi monarhiştii. Centrul activează politic cu foarte mult dinamism şi abilitate. Sidonio îl încurajează, pentru că îl ajută să fărâmiţeze blocul monarhist, iar în Parlament sunt aleşi mulţi deputaţi catolici. Integraliştii, care nu voiesc să păcătuiască împotriva credinţelor lor catolice, evită să ia atitudine faţă de propaganda filodemocrată şi filorepublicană a Centrului. Dar Centrul Catolic nu se mulţumeşte cu o atitudine ambiguă şi pasivă. Portughezii catolici sunt somaţi să se înscrie în Centrul Catolic, şi numai în Centrul Catolic. Monarhiştii, în unanimitatea lor catolici, care nu se înscriu, sunt consideraţi în stare de păcat faţă de catolicism…

Şi, cu toate acestea, sunt foarte mulţi catolici care nu vor să-şi abandoneze poziţia lor monarhistă şi de non-cooperare cu Republica, care atacă chiar Centrul Catolic, dovedindu-i că se află în contrazicere cu doctrinele catolice. Alfredo Pimenta, bunăoară, într-o celebră polemică purtată cu Centrul Catolic, aminteşte că Republica portugheză (după însăşi mărturisirea lui Machado dos Santos) este opera masoneriei, iar Biserica condamnă masoneria; Republica a despărţit religia de Stat şi Biserica este împotriva acestei despărţiri; Republica a laicizat familia şi a legiferat divorţul, iar Biserica osândeşte familia laică şi divorţul, etc. etc. Încercările Centrului Catolic de a colabora cu Republica s-au dovedit, până la urmă, zadarnice, pentru că îndată după căderea lui Sidonio Paes, Centrul a fost desfiinţat de noul guvern democrat, iar persecuţiile religioase au reînceput şi cu mai multă furie. Este, însă, în esenţa catolicismului modern de a prefera regimurile universaliste – deci şi democraţia republicană şi masonică – oricăror regimuri naţionaliste şi totalitare. Deşi, ori de câte ori echilibrul se frânge în favoarea forţelor de extremă stângă, cel dintâi lovit şi cel care suferă mai mult e catolicismul…

„Prezidenţialismul”, inaugurat de Sidonio Paes, e consfinţit de un strivitor plebiscit, în care o jumătate de milion de voturi îl aclamă în acelaşi timp şef al Statului, al Guvernului şi al Armatei. Sidonio începe opera de reformare, menită să desăvârşească „Noua Republică”. Ceea ce e curios la acest dictator în luptă deschisă contra forţelor democrato-revoluţionare, este adeziunea lui sinceră şi totală la Republică. Asta îl înstrăinează de monarhiştii liberali şi integralişti. Iar, pe de altă parte, atitudinea lui tolerantă faţă de aceştia din urmă, îl face suspect chiar în grupările republicane amice, a lui Machado dos Santos şi a lui Brito Camacha. Sidonio nu poate conta decât pe o parte din armată şi pe masele entuziaste dar încă neorganizate. „Prezidenţialismul” şi „Noua Republică” sunt idei care cer timp pentru a-şi face loc în conştiinţa politică a naţiunii. Cu atât mai mult, cu cât majoritatea forţelor politice organizate sunt împotriva lui Sidonio sau colaborează cu el provizoriu. Lovitura de stat de la 5 Decembrie fusese opera militarilor şi a unei elite apolitice, şi poate tocmai din această cauză avusese o atât de mare rezonanţă în conştiinţa populară. „Decemvrismul” nu se transformase încă într-un organism politic, care să promoveze şi să ajute opera de guvernare a lui Sidonio.

De aceea greutăţile pe care le întâmpină Preşedintele sunt din ce în ce mai mari. Emigranţii politici – îndeosebi şefii partidului democrat al lui Costa – creează peste graniţe o atmosferă neprielnică dictaturii lui Sidonio. Fostul preşedinte de Republică, Bernardo Machado, adresează Regelui Angliei şi lui Loyd George, telegrame de protest semnate „Preşedinte al Republicii Portugheze”. Din Franţa, emigranţii organizează grevele, actele de sabotaj şi campaniile de zvonuri. Centrul rezistenţei democratice se află la Paris, Rue Cadet, sediul Lojii Masonice portugheze. De aici, din Rue Cadet, pornesc ordinele. Adversarii regimului cred că Sidonio ar putea fi înlăturat printr-o mişcare populară – o grevă generală urmată de insurecţie la Rotondă, rebeliunea marinarilor, etc. Dar nici una din vechile metode revoluţionare nu izbutesc să înlăture „decemvrismul”. Cu toate eşecurile în politica internă, cu toate dificultăţile externe, cu toate calamităţile celui de al patrulea an de război european, Sidonio se menţine încă la putere, susţinut numai de adeziunea maselor şi de încrederea armatei.

În faţa acestei rezistenţe, loja Portugal din rue Cadet, hotărăşte suprimarea Preşedintelui. La 12 Octombrie izbucneşte o revoltă a câtorva regimente în mai multe oraşe din ţară, dar e repede înăbuşită. La Lisabona mişcarea e încercată de un grup de vechi revoluţionari, lipsit de sprijin militar, grup pe care poliţia îl arestează fără nici o greutate. Eşecul rebeliunii militare convinge încă odată Loja din Rue Cadet că nu a rămas nimic altceva de făcut decât asasinarea lui Sidonio Paes. La 6 Decembrie 1918, în timp ce Preşedintele decora pe câţiva marinari portughezi care supravieţuiseră torpilării distrugătorului Augusto de Castilho, un tânăr ridică revolverul şi apasă de mai multe ori pe trăgător. Ca prin minune, arma nu ia foc. Sidonio Paes trece înainte, sigur că nimeni altul nu văzuse încercarea de atentat şi mai încrezător ca niciodată în steaua lui. Dar tânărul e totuşi prins. Se numea Julio Baptista şi avea 19 ani. Dintr-o familie democratică, crescuse într-o atmosferă de ură împotriva lui Sidonio. Rudele şi prietenii lui au, toţi, o trăsătură comună: sunt afiliaţi Lojii Pro Patria…

Amănuntul acesta, cunoscut îndată după ce s-a răspândit ştirea atentatului, dă prilej unei manifestaţii populare împotriva masoneriei. Cineva din mulţime strigă: „Jos masoneria! Jos spelunca asasinilor!”. E deajuns, pentru ca masa aceea înfuriată să se îndrepte ca un singur om către localurile lojilor Pro Patria şi Gremio Lusitano, pe care le devastează.

Sidonio Paes scăpase într-adevăr ca prin minune, pentru că tânărul Julio Baptista înmuiase gloanţele în otravă, ca să fie mai sigur, şi, datorită acestui exces de prudenţă, capsa nu luase foc. La sediul Lojii Portugal din Paris, Rue Cadet, vestea atentatului provoacă stupoare. Un document recent publicat – scrisoarea unui agent secret francez adresată unui membru al Legaţiei portugheze din Paris – aruncă destulă lumină asupra acestor lucruri. „Le premier coup contre le Président a raté, mais il faut s’attendre à

des nouvelles tentatives. Tout paraît indiquer, en effet, que cette fois le criminel est un isolé. On a été surpris, Rue Cadet. Par contre, on s'attend à quelque chose de mieux organisé pour bientôt, après la campagne en faveur de l'amnistie, si elle échoue" (Sublinierile sunt ale autorului. Documentul a fost publicat în facsimil de Theofilo Duarte, Sidonio Paes e o seu consulado, p. 265).

Comploturile descoperite în ultimele luni, continua agitaţie muncitorească, însufleţită de triumful revoluţiei în Rusia, atentatul din 6 Decembrie, toate acestea creează în mijlocul ofiţerilor strânşi în jurul lui Sidonio o atmosferă sumbră de fatalitate, care trebuie să se împlinească. Pentru a preîntâmpina haosul ce nu se îndoiau că va urma dispariţiei Preşedintelui, câţiva ofiţeri superiori hotărăsc creerea unei organizaţii alcătuite din comandanţii de regimente credincioase regimului, care, în cazul când Sidonio va cădea victimă unui atentat, va putea impune constituirea unui guvern militar. Un program – cuprinzând indicaţii precise – este împărţit comandanţilor de regimente, şi fiecare e invitat să jure respectarea lui şi credinţă „nucleelor armatei". Se lucrează, totuşi, destul de puţin în această privinţă. Majorităţii ofiţerilor li se spune că „totul e aranjat privitor la succesorul lui Sidonio", în timp ce de abia se găsiseră cele trei nume de generali care trebuiau să alcătuiască guvernul…

În atmosfera aceasta de fatalitate trăieşte de altfel şi Sidonio. Are totuşi încredere în steaua lui. Uneori, pare obosit, deprimat: „De s-ar termina odată!…" Dar repede prinde curaj: „Ori ei, ori eu!…" Câteva zile după primul atentat, se hotărăşte să se ducă la Porto, să se convingă personal de starea lucrurilor de acolo, care părea atât de confuză de departe. Prietenii încearcă să-l oprească. Nu se tem de Porto propriu-zis, ci de gările prin care avea să treacă trenul Preşedintelui până la capitala nordului. Comandantul garnizoanei din Porto expediază ministrului de război o telegramă cifrată arătând riscurile călătoriei. „Telegrama ajunge ininteligibilă, indescifrabilă. Niciodată nu s-a ştiut cum a fost încurcată şi mutilată după expedierea ei de către poşta din Porto" (Rocha Martins). În faţa hotărârii lui de a pleca, în seara de 14 Decembrie, prietenii îl sfătuiesc să ia trenul de la altă gară decât Rossio, gara centrală a Lisabonei. Sidonio refuză şi acest ultim sfat. La 9 seara, se îndreaptă în automobilul său spre Rossio. Văzând forţele desfăşurate pentru pază – poliţie, agenţi, infanterie din Garda Republicană – exclamă, întunecându-se: „Asta nu-mi place! Parcă aş fi Ţarul Rusiei!" Coboară în sunetele Portughezei şi în aclamaţiile mulţimii care se adunase, ca de obicei, să-şi zărească idolul.

Când se pregătea să treacă pragul uşii de la intrare, se auzi un foc de armă. Sidonio încercă să bage mâna în buzunarul mantalei, fără îndoială ca să scoată revolverul, dar nu mai avu timp. Un al doilea foc îl prăvăli la pământ. Panica puse repede stăpânire pe mulţimea aceea înnebunită de spaimă şi durere. Gărzile republicane şi agenţii încep să lovească în neştire. Sidonio e dus pe braţe în automobil, e deschis la piept. „Nu mă mai necăjiţi, băieţi!, le spune zâmbind. Apoi, dându-şi seamă că moare, murmură: „Salvaţi patria!"

Asasinul era un tânăr din Alemtejo şi se numea José Julio da Costa. Tipul criminalului lombrozian, conchid toţi cei care l-au cercetat. Venise la Lisabona ca să-l omoare pe Sidonio Paes, pentru că, aşa cum mărturisea în urmă, Sidonio „era monarhic". Mare democrat, credea în Magalhaes Lima, şeful suprem al masoneriei portugheze, ca într-un apostol. În ziua atentatului, vizitase încă odată pe venerabilul Lima şi îi sărutase mâinile. Tânărul José Julio da Costa, scăpat de la moarte de însoţitorii Preşedintelui, refuză să mărturisească eventualele lui complicităţi. Dar, aşa cum lasă să se înţeleagă documentul publicat de Theofilo Duarte şi cum se zvonise în întreaga Portugalie puţin înainte de atentat, Loja Portugal din Rue Cadet hotărâse asasinarea cu orice preţ a lui Sidonio. Ziarul A Ordem din 16 Decembrie 1918 afirmă „din izvor oficial cât se poate de autorizat" că „se primise la Lisabona o telegramă prevenind Guvernul că, într-o reuniune care a avut loc la Paris, Rue Cadet, la sediul Marelui Orient Francez, şi la care au asistat masonii portughezi, s-a hotărît asasinarea

lui Sidonio Paes”.

Înmormântarea Preşedintelui a fost încă o mărturisire a dragostei pe care Portughezii i-o purtaseră în timpul vieţii. Întreaga Lisabonă defilează câteva zile în şir, în haine cernite, prin faţa catafalcului. Nenumăraţi sunt aceia care văzându-l neînsufleţit, izbucnesc în plâns şi cad în genunchi. Aproape toată lumea poartă doliu şi oamenii plâng pe stradă, cunoscuţii şi prietenii se îmbrăţişează plângând. Parcă sufletul naţiei ghicise tot ce avea să vină în urma acestor două gloanţe care răpuseseră pe Sidonio. Chiar şi cei mai aprigi duşmani ai Preşedintelui sunt intimidaţi de răscolirea aceasta uriaşă. Iar memorialiştii democraţi şi antisidonişti nu-şi ascund, în însemnările lor, furia care-i mistuia în acele trei zile de doliu, înţelegând, poate pentru prima oară, cât de adânci şi cât de puternice erau rădăcinile care legau pe Sidonio de neamul său…

Dar portughezii sunt un popor ciudat şi Portugalia, în acel sfârşit de 1918, era încă o ţară fără noroc. Puţine săptămâni în urmă, foarte mulţi din cei care-l plânseseră pe Sidonio, încep să-l uite. Războiul civil stă să cuprindă întreaga ţară. Altele sunt acum pasiunile în luptă, alţii sunt oamenii care strigă că au fost chemaţi să mântuiască ţara. Pentru foarte mulţi ani, Portugalia intră într-o perioadă de crime şi degradare publică, aşa cum puţine popoare au mai cunoscut. Uitat de marea majoritate a ţării, Sidonio trăieşte în cultul unei devotate minorităţi, care zadarnic se trudeşte să-i continue opera. În această privinţă, Rue Cadet a avut o biruinţă definitivă. Portugalia a fost zvârlită într-o baie de sânge, care îngăduie lui Afonso Costa şi „furnicii albe” o singură şi îndelungată stăpânire. Iar mitul colectiv al lui Sidonio Paes nu l-a mai cunoscut de la moartea lui nici un alt om politic portughez. Nimeni altul în afară de el n-a avut mai întreagă inima Portugaliei…

Tânărul José Julio da Costa citea în închisoare pe Darwin, Max Nordau şi Kropotkin, ca să se documenteze pentru scrierea sa politică: A morte do Dr Sidonio. Cartea a apărut, într-adevăr, şi e un tulburător document al pasiunii masonice de extremă stângă, aşa cum se cristalizase ea într-un sărman criminal imbecil. Dar José Julio nu era singur. O lume întreagă lupta din umbră pentru salvarea lui. După doi ani e scos din închisoare şi, sub protecţia câtorva masoni de vază – Francisco Ferreira în Portugalia. Procesul se închide, în urma victoriei democraţilor şi a „furnicii albe”. Zadarnic încearcă devotaţii lui Sidonio şi câţiva magistraţi să aducă vreo lumină în aceste întâmplări misterioase. Guvernul refuză să le dea vreo atenţie. Singura pedeapsă pe care a primit-o asasinul a fost tipărirea cărţii sale, Moartea doctorului Sidonio, care a denunţat fără vreo posibilitate de îndoială haosul criminal din nefericitul său creier.

VII

Războiul civil

Junta militară care se organizase încă din timpul vieţii lui Sidonio Paes, îşi propunea să împiedice, cu orice preţ, cucerirea puterii de către fracţiunile demagogice; adică, să împiedice reîntoarcerea la dezmăţul căruia îi pusese capăt lovitura de stat de la 5 Decembrie 1917. Junta militară nu intenţiona, totuşi, să păstreze multă vreme puterea pentru sine. Guvernul emanat din sânul ei sau controlat de ea trebuia să îngăduie poporului, îndată ce liniştea ar fi fost asigurată, să hotărască singur de destinele Portugaliei, fără intervenţia puterilor străine. Acesta era programul „secret", al Juntei.

La moartea lui Sidonio erau două forţe care ar fi putut prelua conducerea: armata cu „sidoniştii" şi monarhiştii. Ambele grupări de forţe aveau avantajul că nu se aflau, împreună şi fiecare în parte, cu partidele democratice. Dat atât militarii cât şi monarhiştii dovedesc o totală lipsă de spirit politic. Nici unii, nici alţii nu ghicesc proporţiile revoltei populare împotriva celor care au înarmat pe asasin şi nu fructifică acest prilej pentru a cuceri puterea. Monarhiştii fac marea greşeală de a nu proclama restaurarea chiar în noaptea asasinării lui Sidonio. Aveau 50 de deputaţi în Cameră, erau deci o forţă politică de luat în seamă. Câştigaseră, prin activitatea desfăşurată de Sardinha şi de integralişti, adeziunea unei bune părţi din tineret. Un număr important dintre militari erau monarhişti. Indignarea populară împotriva masoneriei şi a demagogiei era atât de mare încât, în noaptea aceea sau în dimineaţa următoare, restaurarea monarhiei ar fi fost primită cu un oftat de uşurare de întreaga ţară, chiar şi pentru motivul că „furnica albă" nu va putea trage foloasele asasinării lui Sidonio. Dar monarhiştii şovăie, discută, pertractează. Singura organizaţie monarhistă dinamică, singura care ar fi putut avea iniţiativa unei restaurări revoluţionare, erau integraliştii şi ei nu credeau într-o restaurare, pe care o socoteau prematură. Bătrânii deputaţi monarhişti se mulţumesc să se adune ca să discute atitudinea lor faţă de noul Preşedinte al Republicii şi votul de încredere pe care li-l cerea Guvernul…

Militarii, pe de altă parte, au dovedit aceeaşi lipsă de înţelegere a situaţiei politice şi, mai ales, lipsă de unitate în conducere. Au voit, întâi, să impună un guvern al Juntei militare, dar n-au avut nici tăria să-l impună, nici dibăcia să-l facă indispensabil. După multe discuţii cu Guvernul, s-au mulţumit cu intrarea în Consiliul de miniştri a lui Tamagnini Barbosa, considerat un sincer „sidonist" şi omul de încredere al armatei. Prezenţa lui Barbosa în noul guvern indispune vechea lume democratică, fiind privită ca o capitulare în faţa presiunilor armatei; Guvernul, aşadar, nu avea sorţi de durabilitate. Curând, însă, chiar militarii se conving că Barbosa îi trădează şi că face tot ce-i stă în putinţă ca să zădărnicească realizarea planurilor Juntei. Tamagnini Barbosa încurajează câteva manifestaţii muncitoreşti – urmate, fireşte, de incidente – ca să demonstreze impopularitatea Juntei militare. El speră, aşa cum au sperat mulţi naivi, că serviciile pe care le face democraţiei vor fi răsplătite, îngăduindu-i-se să rămână la putere. Avea să plătească scump această naivitate, şi încă foarte repede.

În urma manifestaţiilor muncitoreşti, pe care Guvernul le acoperea, garnizoana militară a oraşului Santarem se răscoală, mărturisind printr-o proclamaţie că mişcarea e în afara partidelor politice şi că cere un guvern care să asigure ţara, că demagogia dinainte de 5 Decembrie 1917 nu va fi încurajată. Răscoala din Santarem însă, începută în ziua de 13 Ianuarie 1919, nu durează decât două zile. Şi aceasta, nu pentru că Guvernul a reacţionat prompt, ci pentru că armata – lipsită de unitate de conducere şi

de intuiţie politică – se hotărâse să ajute, „deocamdată”, Guvernul. Garnizoana din Santarem a fost dezarmată chiar de un militar, mâna dreaptă a lui Sidonio, locotenentul Theofilo Duarte.

În toate celelalte oraşe domneşte aceeaşi nesiguranţă şi aceeaşi nehotărâre. Monarhiştii şovăiseră până acum, crezând că armata va continua opera lui Sidonio, asigurând astfel ordinea în ţară. Armata şovăie de teamă ca nu cumva o lovitură de forţă din partea ei să aducă după sine restaurarea monarhiei. Se ajunsese la un compromis cu Guvernul, compromis care dovedea o neîncredere şi suspiciune reciprocă: garnizoanele să nu-şi părăsească reşedinţele şi să păstreze, „deocamdată”, neutralitate. Între timp, profitând de paralizarea oricărui spirit de iniţiativă din partea celor două forţe de temut – armata şi monarhiştii – adversarii regimului lui Sidonio Paes încep să se organizeze. Afonso Costa, de la Paris, trimite ordine. Se întorc în ţară şefii activi ai democraţiei. Sunt eliberaţi deţinuţii politici şi sunt înarmaţi vechii membri ai organizaţiilor secrete. Guvernul păstrează faţă de toate aceste dovezi de suspect exces de zel republican, o atitudine mai mult decât îngăduitoare. Este adevărat că Anglia anunţase Guvernul din Lisabona că nu vede cu ochi buni nici o „aventură militară”. Este adevărat, de asemenea, că izbucnirea revoluţiei bolşevice însufleţise puţinele nuclee comuniste care se organizaseră în Portugalia, iar victoria Aliaţilor asupra Puterilor Centrale insuflase forţe noi democraţiei portugheze; toate greşelile şi excesele care o compromiseseră în 1917 începeau să fie uitate în iarna anului 1919.

În faţa continuei agitaţii demagogice, garnizoanele militare din Porto şi Lisabona se răscoală, la 19 şi 22 Ianuarie. Foarte repede, şi datorită dezorientării politice a şefilor militari, aceste răscoale, începute pur şi simplu pentru a forţa demisia Guvernului şi înlocuirea lui cu un guvern al Juntei, se transformă într-o mişcare monarhistă. La Porto, Monarhia e proclamată în ziua de 19 Ianuarie, iar steagul roşu-verde al Republicii este înlocuit cu stindardul alb-albastru.

Aşa cum au fost începute, ambele mişcări monarhice nu aveau sorţi de izbândă. Numai un fanatic naiv ca Paiva Couceiro, care încerca acum a treia sa mare aventură monarhică, putea crede că, după o lună de la moartea lui Sidonio Paes, şi numai răspândind printre ofiţerii monarhişti vestea că fostul suveran, D. Manuel, ordonă restaurarea – veste fără nici un temei de adevăr. Monarhia ar fi putut fi restabilită. Paiva Couceiro se află la Porto. Rând pe rând, oraşele din nordul ţării – Braga, Viana de Castelo, Guimaraes şi altele – aderă la mişcarea monarhică. Dar Couceiro face greşeala să se oprească la jumătatea drumului, în loc să coboare spre Sud şi să ocupe Coimbra. La Lisabona, conducerea insurecţiei militaro-monarhiste face greşeli şi mai mari. Din capul locului, nu se ştia că e vorba de o mişcare monarhistă. Oamenii care se temeau de furia străzii, se adună într-un punct al oraşului, Campo Pequeno, unde auziseră că s-au retras câteva unităţi militare. Se întâlnesc acolo monarhişti constituţionalişti şi integralişti, ofiţeri monarhişti şi sidonişti, câteva sute de soldaţi veniţi cu artilerie, dar cu foarte puţină muniţie. Nimeni nu ştie ce vrea. Nimeni nu înţelege de ce s-au adunat. Nimeni nu strigă nici „Trăiască Monarhia!”, nici „Trăiască Republica!”. Vin mereu detaşamente revoltate contra Guvernului, dar nimeni nu are curajul să ia vreo hotărâre. În sfârşit, după trei zile de şovăire – în care timp vechile gărzi republicane se înarmează, iar marinarii comunizanţi parcurg oraşul chemând populaţia să apere Republica – revoltaţii de la Campo Pequeno hotărăsc să părăsească Lisabona şi se retrag la câţiva kilometri de Capitală, la Monsanto.

Rareori se mai întâlneşte în istoria vreunei insurecţii o mişcare atât de lipsită de sens ca retragerea spre Monsanto. Părăsind Lisabona, militaro-monarhiştii renunţau la singura lor şansă de izbândă. Toate încercările revoluţionare debutaseră, cum era şi firesc, prin cucerirea Rotondei şi atacul asupra centrului Lisabonei. Depărtându-se de Capitală, insurgenţii şi-au ales singuri poziţia agitatorilor. Bătrânul tribun Antonio José de Almeida retrăieşte ceasurile lui de înaltă fervoare republicană. Formidabilul lui glas răsună pretutindeni: „La arme, cetăţeni!” Sunt înarmaţi studenţii, muncitorii, femeile.

Lisabona e transfigurată de un nou mesianism: „Republica trebuie salvată!” şi e într-adevăr salvată, nu atât prin abilitatea şi eroismul cetăţenilor lui Antonio José, cât prin haosul ce domnea la Monsanto şi Porto ca şi prin greşelile de intuiţie politică, de tactică militară şi chiar de propagandă, pe care le fac insurgenţii. Aleg, la Monsanto, o poziţie care nu putea fi apărată. Artileria lor numeroasă nu le foloseşte la nimic, pentru că nu putea fi aşezată în bătaie şi nu avea muniţii. Le lipseşte infanteria. Dar, ceea ce le lipseşte îndeosebi, e spiritul ofensiv, e entuziasmul pentru o atitudine politică pe care mulţi din ei nu o împărtăşeau. Pentru că sunt, totuşi, soldaţi – se apără, şi nu se predau decât atunci când orice rezistenţă pare de prisos. E 24 Ianuarie 1919. Republica e încă o dată victorioasă la Lisabona. Entuziasmul străzii nu mai cunoaşte margini. Încep să cadă cele dintâi victime ale răzbunării populare. Altele, infinit mai numeroase, aveau să vină curând.

La Porto, lucrurile nu par mai încurajatoare. D. Manuel telegrafiază locotenentului său în Portugalia, spunându-i că ceea ce se întâmplă în nord „e o nebunie”, ţinând seama că Europa se află încă la Conferinţa de Pace. Guvernul trimite pe Theofilo Duarte să recucerească Guarda. Fostul colaborator intim al lui Sidonio şi unul din cei mai devotaţi sidonişti, crede încă în „Republica Nouă” pe care o instaurase decemvrismul şi pe care Guvernul jurase s-o apere. Astfel, trupele monarhiste au împotriva lor chiar elemente de ordine, cunoscute prin atitudinea lor antidemagogică. Sidoniştii luptă contra monarhiştilor. Succesul democraţilor e mai mare şi mai precipitat decât credeau chiar cei mai optimişti adversari ai decemvrismului”. La Lisabona se organizează coloane republicane, gata să pornească în marş forţat împotriva nordului. Dar şi de aceasta, nu e nevoie de eroismul civic. Regimentele leale Guvernului, conduse de sidonişti care cred că apără „Republica Nouă” decemvristă, atacă şi învinge pretutindeni trupele insurgente, demoralizate de lipsa unităţii în comandament. Monarhia din Nord e înăbuşită la 13 Februarie 1919, după o existenţă de 25 de zile.

„Republica Veche” e din nou victorioasă, ajutată de astă dată de naivitatea şi entuziasmul sidoniştilor „Republicii Noi”. Iar cel dintâi lucru pe care îl fac „Republica Veche”, sută în sută democrată, condusă ca şi până în 1917 de „furnica albă” – este să lichideze sidonismul. Zadarnic trădase Tamagnini Barbosa, zadarnic apărase el democraţia de planurile Juntei militare. guvernul Barbosa e demis, la 28 Ianuarie, şi îi urmează un nou cabinet, accentuat democrat, al lui José Pelvas. De abia acum înţelege şi Theofilo Duarte că a fost trădat. Deşi aproape totul e pierdut, se revoltă împotriva lui Relvas şi organizează, în Nord, un centru de rezistenţă militară. Poate că totuşi ar mai fi putut dobândi ceva, dacă ar fi trecut de partea insurgenţilor din Porto; dar Guvernul, temându-se de marele său prestigiu şi îndoindu-se dacă ar putea înăbuşi această nouă şi neprevăzută răscoală militară, îl invită pe Duarte la Lisabona, Relvas dându-şi cuvântul de onoare că va fi liber să se întoarcă în mijlocul trupelor sale, în cazul când discuţiile nu vor ajunge la nici un rezultat. S-ar spune că sidoniştii se caracterizează printr-o nesfârşită naivitate şi totală lipsă de spirit politic. Aceşti oameni – poate datorită educaţiei lor militare – cred în cuvântul de onoare al unui Preşedinte de Consiliu, cred în „Republica Nouă”, în jurământul prestat, etc. Duarte este imediat arestat la Lisabona, condamnat la 6 luni închisoare şi deportat pe un vas de război. Oamenii lui zadarnic îl aşteaptă în munţii Nordului. Vor fi încolţiţi, executaţi sau închişi în temniţele care gem de naţionalişti, monarhişti şi sidonişti laolaltă. Şefii efemerei monarhii din Nord, în frunte cu Paiva Couceiro, izbutesc să treacă frontiera spaniolă. Dar ceilalţi, zecile de mii de tineri care crezuseră în Sidonio Paes sau în D. Manuel, sunt arestaţi. La 4 Martie 1919 iau fiinţă, printr-un decret special, tribunalele militare menite să judece pe insurgenţi. Procesele încep la 26 Mai şi durează mai mult de un an. Un număr considerabil de insurgenţi sunt condamnaţi la temniţă grea şi degradare. Sunt, totuşi, cei mai fericiţi – pentru că au scăpat cu viaţă…

*
* *

Încercarea de restaurare regalistă din Ianuarie 1919 n-a reprezentat numai o serie de gafe, din punct de vedere militar; a fost şi o foarte gravă greşeală politică, anulând pentru multă vreme orice şansă de reîntronare a monarhiei în Portugalia. Pe de o parte, oamenii de bună credinţă şi-au pierdut încrederea în conducerea acestei mişcări; iar pe de altă parte, ea a adus după sine cea mai cumplită reacţiune democratică. A compromis chiar ideea „Republicii Noi", de factură sidonistă, care încă avea destui aderenţi, pentru că a devenit leit-motivul propagandei vechilor democraţi: orice dictatură, fie şi de tip prezidenţialist, încurajează forţele reacţionare şi aduce după sine restaurarea monarhiei. Astfel că bunii republicani, chiar dacă nu împărtăşeau ideile lui Afonso Costa, Antonio José de Almeida sau Brito Camacha, erau siliţi să rămână de partea lor, numai ca să nu rişte o restaurare a monarhiei.

Ca pretutindeni în lume, dar mai vârtos în Portugalia, adepţii regimului răsturnat de la putere devin peste noapte cei mai înflăcăraţi susţinători ai regimului biruitor. Nu toţi, însă, au norocul să fie primiţi cu braţele deschise. O bună parte dintre proaspeţii convertiţi la democraţia integrală suferă consecinţele flirtului lor cu Sidonio. Noile guverne democratice sunt hotărâte să nu mai repete greşeala „adezivilor" din Octombrie 1910, când proclamarea Republicii a convertit, în puţine ceasuri, câteva sute de mii de bravi cetăţeni la cel mai fanatic republicanism. Tamagnini Barosa, adevăratul responsabil al lichidării sidonismului, e arestat, împreună cu toţi fruntaşii sidonişti care luptaseră împotriva militarilor şi monarhiştilor. Strada, răscolită de verbul lui Antonio José de Almeida şi condusă din Biroul lui Afonso Costa – devenit mare avocat la Paris – îşi impune tot mai viguros voinţa. Şi când voinţa aceasta nu e ascultată, izbucnesc greve, explodează dinamită sau cade guvernul.

Şi guvernele cad, într-adevăr, într-un ritm ameţitor. José Relvas, sincer democrat, e înlocuit după două luni cu un democrat mai pur: Domingos Pereira. Şi acesta, la rândul lui, se prăbuşeşte după trei luni. Urmează un colonel, de cea mai curată tradiţie republicană, care şi el e alungat după aproape şapte luni. Este un mic record – dar cât de scump plătit! Căci acest guvern, care ameninţa să se cramponeze la putere – trecuseră trei luni şi încă nu căzuse! – are de întâmpinat greve generale, care paralizează sectoare întregi din economia ţării, acte de sabotaj care dau pradă flăcărilor clădirea coletelor poştale şi închisoarea din Lisabona, atentate cu dinamită, etc. În August 1919 Parlamentul alege ca Preşedinte al Republicii pe tribunul Antonio José de Almeida, care-şi ia mandatul în primire la 5 Octombrie. Imediat după asasinarea lui Sidonio Paes fusese numit Preşedinte al Republicii – mai mult cu forţa decât de bună voie – bătrânul amiral Canto de Castro; acesta profită de deschiderea Parlamentului, în Iunie 1919, ca să-şi înainteze demisia.

Lichidarea „vechiului regim al Republicii Noi" se face cu o cruzime şi o lipsă de responsabilitate înmărmuritoare. Autoritatea îşi pierde prestigiul îndată după victoria democraţilor. Poliţia e atacată de mulţime în primele săptămâni ale guvernului Barbosa. Monarhiştii sunt destituiţi în masă, iar în locul lor sunt numiţi oamenii „furnicii albe". Căci Afonso Costa, deşi refuză, orgolios, să-şi părăsească biroul lui de avocat de la Paris, conduce mai departe marele partid democrat prin faimoasa lui gardă, „furnica albă". În câteva luni se semnează 17.000 de numiri. Monitoarele oficiale nu mai pridídesc cu publicarea destituirilor şi numirilor. Apar numere de sute de pagini…

Şi, în acest timp, deficitul creşte vertiginos. Comisiile pentru aprovizionarea populaţiei subalimentate cumpără făină încinsă, iar zeci de mii de vagoane trebuie zvârlite în Ocean. Atentatele teroriste se ţin lanţ. Bombele explodează în prăvălii, pe

străzi, în trenuri, în universităţi. Cad necontenit oameni nevinovaţi. iar când monarhiştii arestaţi trec, sub puternică escortă pe stradă, sunt atacaţi de la ferestre cu focuri de armă. Într-o casă, o bombă explodează şi ucide pe teroristul care o pregătea; din fericire, explozia nu atinge depozitul de bombe care s-a găsit acolo, şi care ar fi transformat în ruine o stradă întreagă. Numărul grevelor e fără sfârşit. Numai în 1919, şi ţinând seamă numai de grevele principale, au avut loc: în Martie, greva tipografilor; în Mai, greva funcţionarilor de la tramvaiele electrice şi Compania de Apă, a lucrătorilor Municipiului, a micilor negustori, a croitorilor şi a cizmarilor; în Iulie, grevele Uniunii Fabricanţilor, ale tipografilor, ale atelierelor presei zilnice; în August, greva feroviarilor Companiei Portugheze; în Septembrie, greva constructorilor civili din Porto şi Guimaraes; în Octombrie, greva bărbierilor, a muncitorilor din Porto, a topitorilor din Olhao, a lucrătorilor fabricilor de conserve din Braga; în sfârşit, în Decembrie, greva funcţionarilor tramvaielor electrice, a cofetarilor, bucătarilor şi lucrătorilor din portul Lisabonei.

Strada era stăpâna absolută a politicii interne. Strada, orientată – fireşte – de Afonso Costa sau oamenii lui. Criza pe care o îndurau toată ţările europene, în urma marelui război mondial, era exacerbată în Portugalia de luptele politice şi de dezmăţul conducerii. La 21 Ianuarie 1920, guvernul colonelului Sa Cardoso, care păstrase puterea timp de 7 luni, îşi înaintează demisia. Se alcătuieşte un guvern sub preşedenţia lui Fernandes Costa, din partidul evoluţionist al tribunului Antonio José de Almeida. Miniştrii se adună pentru ca să depună jurământul şi să-şi ia în primire posturile, când o manifestaţie populară, având în frunte o haimana celebră, cunoscută sub numele de Pictorul, îi asaltează şi îi destituie. Triumful străzii era definitiv. Criza de guvern, deschisă prin intervenţia manifestanţilor Pictorului, ameninţă să nu mai poată fi soluţionată. Trec multe zile până când un sincer democrat are curajul să-şi ia răspunderea situaţiei: Dr. Domingos Pereira alcătuieşte, în sfârşit, un nou guvern. Dar nu se poate menţine decât vreo cinci săptămâni. La 8 Martie Portugalia are un nou guvern, care durează aproape patru luni. Îi urmează altul, de trei săptămâni. La începutul lui August 1920 se alcătuieşte un nou guvern, sub preşedinţia lui Antonio Granjo, care se poate menţine până la 1 Noiembrie. Următorul, prezidat de dr. Alvaro de Castro, durează o lună de zile. Se alcătuieşte un altul, sub locotenent-colonelul Liberto Pinto, dar ca şi acela al colonelului Antonio Baptista şi al colonelului Sa Cardosa, nu era un guvern militar, ci democrat.

Anul 1920 trece în greve, atentate teroriste şi schimbări de guverne. În Martie se declară greva funcţionarilor publici şi a uzinelor electrice. Lisabona rămâne în întuneric. Încep atacurile pe străzi, tâlhăriile. Guvernul e silit să improvizeze patrule care să păstreze ordinea şi să asigure avutul public. Izbucneşte, simultan, greva Poştei, a Telegrafului şi Telefoanelor. Toţi cereau ridicarea salariilor. Deocamdată, până la rezolvarea revendicărilor, au loc conflicte armate între elementele comuniste ale greviştilor şi poliţie. Bombe, focuri de armă. Guvernul închide sediul Confederaţiei Generale a Muncii. Prilej de noi tulburări. O manifestaţie populară pro-guvernamentală e atacată cu bombe provocând o panică fără pereche. Patruzeci de morţi rămân pe stradă… Tot în 1920 au loc grevele şoferilor, ale feroviarilor şi marinarilor.

În 1921 situaţia se agravează. Afonso Costa, supărat pe Republică, supărat pe Portugalia, îşi continuă la Paris viaţa de avocat celebru şi de trimis extraordinar. Nu primeşte sfaturi de la nimeni, şi reprezintă Portugalia în felurite comisii internaţionale, după bunul lui plac. Acest om obişnuit să comande şi să fie întotdeauna ascultat, nu putuse uita că populaţia Lisabonei îi atacase şi devastase locuinţa cu prilejul manifestaţiei antimasonice care avusese loc după primul atentat împotriva lui Sidonio Paes. I se părea cea mai cumplită ingratitudine. El, obişnuit întotdeauna să triumfe, nu s-a mai putut trezi din nedumerirea în care căzuse după această primă înfrângere. De aceea a refuzat să se mai întoarcă în Portugalia, mulţumindu-se s-o conducă de departe.

Antonio José de Almeida, devenit Preşedinte al Republicii, încearcă zadarnic să-i redea prestigiul şi forţa ei iniţială. Evenimentele îl depăşesc şi guvernele cad unul după altul, sub presiunea străzii şi a elementelor extremiste. Mecanica politică se face încă odată simţită; forţele descătuşate în 1910 împing fatal Republica, tot mai accentuat, către extrema stângă. Echilibrul visat de Antonio José şi de alţi sinceri democraţi nu mai poate fi dobândit. Anumite forţe obscure, eliberate şi promovate de ei, împing neîncetat Portugalia republicană către o revoluţie comunistă. guvernul Liberto Pinto, venit la sfârşitul lui Noiembrie 1920, demisionează la 2 Martie 1921. Pentru a ieşi din impas, se încearcă o ultimă rezervă: bătrânul Bernardino Machado, fost de atâtea ori ministru (regalist şi republican), fost Preşedinte al Republicii şi preşedinte de Consiliu, figura cea mai venerabilă a revoluţiei republicane, e chemat să alcătuiască guvernul. Se credea că, în sfârşit, acest om de imens prestigiu, va putea stabiliza situaţia. Dar, la 23 Mai, Bernardino Machado e silit să demisioneze chiar de Garda Republicană!

Urmează un nou guvern care, la rândul lui, e înlocuit, în August, cu altul sub preşedenţia lui Antonio Granjo. Acest uriaş, puţin obez, de o forţă herculeană, curajos şi optimist, mai făcuse parte din cabinetele republicane. Din scurta sa experienţă ministerială învăţase un lucru: că, pentru a reface unitatea ţării, trebuie să se împace cu adversarii regimului. Şi pentru că nu se putea împăca atât de repede cu monarhiştii constituţionalişti şi integraliştii, se apropie de Centrul Catolic, pe care Republica îl persecutase după lichidarea sidonismului. Astfel, asistăm din nou la paradoxala colaborare dintre catolicism şi demo-masoneria portugheză. „Centrul Catolic dă braţul Republicii”, notează mirat un memorialist (Sousa Costa). Alegerile de la sfârşitul lui August 1921 aduc în parlament trei deputaţi ai Centrului Catolic. Şedinţa solemnă de deschidere are loc la 2 Septembrie 1921. Se face apelul. Şi, ajungându-se la cei trei deputaţi catolici, se strigă un nume: Antonio de Oliveira Salazar. Un bărbat de vreo 30 de ani, îmbrăcat sobru, se ridică şi rosteşte: „Prezent!” Are figura calmă, ochii senini şi mişcările lente, ponderate. Ascultă cu multă atenţie dezbaterile acestei prime şedinţe parlamentare la care ia parte. Dar de atunci nimeni nu i-a mai zărit chipul în Adunarea Deputaţilor. Şedinţa din 2 Septembrie 1921 a fost prima şi ultima la care a asistat Oliveira Salazar. I-a fost de ajuns ca să se convingă, pe teren, de tragica zădărnicie a Parlamentului portughez. De la Adunarea Deputaţilor se duce direct la gară şi ia trenul pentru Coimbra.

VIII.

Salazar: de la Santa Comba la Coimbra

În 1921 Oliveira Salazar era un necunoscut. Numele lui nu circula nici în cercurile politice, nici în coloanele ziarelor de mare tiraj. Chiar la Coimbra, unde era profesor de Economie Politică şi Finanţe, nu se bucura de vreun mit special printre studenţii celorlalte facultăţi.

Într-un singur loc devenise Salazar de multă vreme celebru: în Santa Comba, satul său natal, pe malurile râului Dao. Acolo văzuse lumina zilei, la 28 Aprilie 1889, fiu al lui Don Antonio d´Oliveira şi al Donei Maria do Resgate. Tatăl avea o foarte modestă locuinţă în Santa Comba şi îşi câştiga viaţa ca administrator; mama era o femeie pioasă, inteligentă şi blândă. Antonio Oliveira era al patrulea copil. N-a cunoscut sărăcia dar nici belşugul, în copilăria lui petrecută într-una din cele mai frumoase regiuni lusitane. Santa Comba, în apropiere de Vimieiro, se află cam la 40 km. la miazănoapte de Coimbra. Sunt locuinţe modeste dar sănătoase, cu grădini şi arbori roditori, căci întreg ţinutul e mănos. Şoseaua trece printre livezi de măslini şi holde, nu prea departe de casa lui Salazar. Pe aici, verdele puternic, cu ape metalice, începe să domine peisajul. Au dispărut nuanţele palide din Sud, verdele acela decolorat de soare, biruit de argilă şi nisip după cele dintâi secete. Aici văzduhul e mai dur, colorile mai precise. Se văd, în zare, spinările roşcate ale masivului Caramulo.

Se ştiu astăzi prea puţine amănunte despre copilăria lui Oliveira Salazar. Dar nu e greu să ni-l închipuim crescând în casa aceea de oameni muncitori şi cuviincioşi, atât de aproape de pământ şi de cer, petrecându-şi zilele într-o cumpătată joacă – pentru că viitorul dictator a fost întotdeauna cumpătat – nedespărţindu-se niciodată de verdeaţă, niciodată supărându-şi părinţii. Toate informaţiile biografice pe care le avem la îndemână vorbesc de un Oliveira Salazar copil-model. Micul Oliveira, cum spun unii biografi, ascunde în buzunare pâinea care i se cuvine, ca s-o împartă sărmanilor din sat. Nu se ceartă niciodată cu ceilalţi copii. nu pierde nici o slujbă din biserica Santa Madre.

Este, fără îndoială, un copil precoce – dar şi un copil fericit. În casa părintească trăieşte o viaţă de calmă iubire şi înţelegere, pe care nu o va uita niciodată. D. Antonio şi Dona Maria sunt oameni cu frica lui Dumnezeu, muncind din greu, dar fericiţi unul lângă altul şi fericiţi să-şi poată creşte copiii cu preţul oricăror jertfe. Amintirea paradisiacă a vieţii de familie va fi prezentă în toată gândirea şi activitatea politică a lui Salazar, şi ea domină, astăzi, Constituţia Statului Nou Portughez.

Dacă am voi să împingem şi mai departe analiza formaţiei morale şi politice a lui Salazar, am mai putea descoperi şi alte elemente fundamentale, pe care numai o copilărie ca a lui le putea desăvârşi şi promova. Bunăoară, marea importanţă pe care Salazar nu oboseşte s-o dea – înainte chiar de a ajunge profesor de Economie Politică şi Finanţe – agriculturii şi muncilor agrare. A copilărit la Santa Comba aproape de pământ, cunoscând glorioasa robie a plugarului, atât de bogată în semnificaţii morale şi religioase şi pe care anevoie ar putea-o schimba pentru viaţa pulverizată, artificială şi acosmică a lucrătorului de la oraş. De asemenea, însemnătatea pe care Salazar o acordă religiei în viaţa omului şi a societăţii îşi găseşte rădăcinile în copilăria lui pioasă, nezdruncinată nici de crize, nici de sacrilegii. Părinţii lui erau oameni de o moderată experienţă religioasă, tipul pietăţii catolice populare. Oliveira Salazar nu şi-a pierdut niciodată credinţa – în copilărie sau la începutul adolescenţei – ca s-o regăsească mai târziu, după îndelungate rătăciri şi lupte. Religiozitatea lui e cu totul lipsită de

dramatism. Este un lucru pe care l-a învăţat în copilărie şi l-a înţeles la maturitate. L-a „învăţat”, e spus aici fără nici o nuanţă peiorativă; a învăţat religia, iubind-o; aşa cum învaţă copiii toate lucrurile fundamentale – umbletul, cuvintele, jocurile, cântecele.

De timpuriu, copil-minune şi cumpănit cum era în toate, părinţii s-au gândit să-l pregătească pentru preoţie. Îi plăceau rosturile bisericii; făcea parte din corul copiilor şi da răspunsurile lui Padre Antonio în limba latină, scâlciată, fără îndoială, dar plină de farmec pentru mintea lui, furată de toate tainele eclesiastice. Scrisul şi cititul le-a învăţat la un oarecare D. José Duarte; apoi, în şcoala primară care se deschisese la Vimieiro. Se împrietenise cu câteva fetiţe, între 10 şi 14 ani, care învăţau carte cu „Domnişoara Isabella”, fostă guvernantă în familia baronului de Santa Comba. Unii biografi vorbesc de o înflăcărată pasiune a lui Oliveira pentru copila unui fermier cu stare. Era cea mai frumoasă fată din Vimieiro şi toţi copiii se puteau juca cu ea, în afară de Oliveira; părinţii nu-i îngăduiau să se împrietenească prea mult cu fata unui om atât de bogat. Se spune că această interdicţie l-a hotărât să intre în seminarul din Vizeu; pe de o parte, era nedumerit de duritatea poruncii părinteşti, iar pe de altă parte voia să se reculeagă în studiu şi în rugăciuni. Această fragedă pasiune ar fi fost, după unii biografi, adevăratul motiv al hotărârii lui Oliveira Salazar de a îmbrăţişa cariera eclesiastică. Familia, şi-n deosebi Dona Maria, l-a încurajat în hotărârea luată. Nimic mai măgulitor pentru părinţi decât să-l vadă într-o zi preot în Santa Comba. O viaţă liniştită, aproape de ai săi, liber de griji; idealul acesta corespundea întocmai pietăţii calme a micului Oliveira.

Abia împlinise 11 ani şi, într-o după amiază de Mai, părăsi Viemieiro însoţit cu alaiu de întregul sat. Ajunsese o mică glorie a Santei Comba. Padre Antonio îi prezicea bonetul de cardinal, părinţii îl dădeau ca exemplu copiilor. Seminarul din Vizeu se deschidea abia în Octombrie, dar Oliveira fu dat în gazdă la dascălul Catedralei, rev. Marques Pimentel, vechi prieten al tatălui. Casa dascălului se afla chiar lângă Catedrală. Rev. Marques Pimentel pregătea copiii lăsaţi la el în gazdă pentru examenul de toamnă. Bătrânul sacerdot se convinse repede că Oliveira se deosebeşte de toţi ceilalţi copii pe care-i avusese în grijă şi îi pregătise pentru examenul de intrare în seminar. Îl găsise, de altfel, într-un moment bogat în virtualităţi. Oliveira era un adolescent precoce. Setea de ştiinţă – pe care i-o atâţaseră tomurile sale religioase, încurajate de apropierea Catedralei şi cu amintirile romantice pe care i le iscodeau necontenit în minte numele şi imaginile din Santa Comba.

Vizeu e un burg medieval, prins între dealuri împădurite. Stejarul-plută, gorunul, bradul coboară, astăzi, până aproape de campo dos toirros, de curând construit. Casele au faţadele din toate nuanţele roşului, iar acoperişurile de olane îmbătrânite de vreme aduc o anumită solemnitate granitică, prin tonurile lor cenuşii. În partea cea mai veche a oraşului se ridică celebra Catedrală, Sé de Vizeu, începută în secolul XII. Este o aspră, ascetică, aproape nudă Catedrală. Te întâmpină sub cupolele ei acel văzduh bărbătesc şi sumbru, pe care goticul nu l-a putut păstra prea mult în Portugalia. Când bat clopotele, mica piaţă din faţa Catedralei se însufleţeşte pe nesimţite, străbătută de un duh medieval, venit parcă şi mai de la miazănoapte, de la Braga, Barcellos, Guimaraens. Este o stradă care coboară pieziş, chiar din piaţa Catedralei, printre case din alte veacuri, ale căror acoperişuri aproape că se ating.

Cu câtă melancolie şi, totuşi, calmă beatitudine n-a privit Oliveira Salazar de la vreo fereastră a casei rev. Marques Pimentel către această stradă, care se curmă în colţuri bruşte până dispare între streşini şi olane!… O întreagă lume sta adormită ca sub o vrajă, acolo; lumea pe care o descoperise de curând Oliveira – Evul Mediu cu legendele, eroii, sfinţii şi îndrăgostiţii lui. Evul Mediu portughez, care-şi păstrase structura sa spirituală continentală, europeană – nu căzuse încă sub fascinaţia oceanului şi obsesia descoperirilor de tărâmuri necunoscute. Vizeu este un oraş în care reflecţia orbitoarei epoci a descoperirilor maritime se întâlneşte foarte puţin şi indirect. Nu e un centru al stilului manuelin, nu e alimentat de flora oceanică, de imaginaţia

dezlănţuită a formelor şi culorilor orientale, de simbolurile freneticei epoci a descoperirii drumului Indiilor şi Braziliei. Vizeu e mai sobru, mai pur, mai continental. Aici, Oliveira Salazar nu se simţea prea depărtat de pământul muncit de plugarii din Santa Comba. Şi poate că cei 10 ani pe care i-a petrecut în Vizeu n-au fost cu totul lipsiţi de însemnătate pentru formaţia politică a lui Salazar. Poate că ceea ce îndrăznim să numim „continentalismul" lui Salazar – atât de opus structurilor oceanice şi imperialiste din politica portugheză – „continentalism" prezent în toată ereditatea şi copilăria lui la Santa Comba, a fost nutrit şi adâncit lângă medievalele ziduri ale Catedralei din Vizeu.

Dacă într-adevăr Oliveira şi-a părăsit satul şi şi-a îndreptat gândurile către seminar, pentru că se îndrăgostise de o copilă din Santa Comba şi întâmpinase pentru întâia oară rigorismul social – atunci ni-l putem cu uşurinţă închipui, în vara anului 1900, petrecându-şi ceasurile pe care nu le închina studiului, în acea vastă, dură, ascetică Sé, încercând să găsească alinarea tuturor mâhnirilor precocei sale adolescenţe într-o mistică reculegere. Oricare ar fi adevărul, fapt este că Oliveira se pregăteşte atât de temeinic pentru examenul de admitere în seminar încât reuşeşte printre cei dintâi.

Petrece opt ani în seminarul din Vizeu, fosta mânăstire a Nerilor, edificiu cu înfăţişare măreaţă şi severă. 1900-1908. Anii de agonie ai Monarhiei, care se scurg între moartea lui Eça de Queiroz şi asasinarea Regelui D. Carlos şi a Infantelui D. Luiz. Ani dominaţi de propaganda desfrânată a tuturor ideilor antitradiţionale, de la republicanism şi masonerie până la insurecţie armată şi invectivă antireligioasă. Dezgustată de rege şi de politicieni, ameţită de tribuni şi gazetari, intoxicată de propaganda ocultă, cloroformizată de câţiva artişti şi cărturari de geniu – Portugalia trăia, în aceşti opt ani, ultimele clipe ale unui ciclu care se închidea: Monarhia, cu toate instituţiile ei sociale autentice, cărora Pombal le dăduse cea dintâi lovitură şi revoluţia republicană aşteaptă să le-o dea pe cea din urmă.

În aceşti opt ani hotărâtori pentru istoria modernă a Portugaliei, Oliveira Salazar îşi pregătea cu seriozitate misiunea pe care şi-o alesese. Seminaristul din Vizeu nu se deosebea prea mult de copilul-model din Santa Comba. Oliveira îşi păstra cu regularitate locul de premiant întâi. Era un băiat de care începuse să se vorbească nu numai în Vimieiro, ci chiar în Vizeu. Atât profesorii cât şi colegii ghiceau, în copilandrul palid, cu chipul uşor lungit, cu ochii limpezi şi calmi, cu fruntea îngustă dar înnobilată de meditaţie – un viitor stâlp al credinţei şi Bisericii Catolice, atât de greu încercate. Oliveira era un elev care se distingea printr-o seriozitate lipsită de pedantism. Făcea totul cu metodă. N-a cunoscut crizele câtorva adolescenţi iluştri, – dorinţa de omniştiinţă şi absolut, lupta cu îndoiala, pierderea şi regăsirea lui Dumnezeu, setea de certitudine zbaterea între carne şi spirit. Oliveira Salazar a avut o adolescenţă ponderată, aşa cum avusese ponderată copilăria şi cum va avea o tinereţe ponderată. Nici o îndoială nu era prea tare pentru ca să-i tulbure credinţa. Nici o criză nu dura prea mult ca să-i zădărnicească echilibrul. Iubea cartea, pentru că ştia că atât inteligenţa cât şi geniul sunt daruri ale lui Dumnezeu. Nu şi-a însuşit niciodată duritatea şi intransigenţa ascetului care se trezeşte urînd frumuseţea şi dispreţuind cultura pentru că se teme să nu-l depărteze de Dumnezeu. Oliveira Salazar nu are structura misticului tragic, dionisiac, care se zbate între contrarii, care respinge întreg Universul formelor în setea lui de absolut. Totul în el este ponderat, echilibrat, sănătos, firesc. Unul dintre colegii săi de seminar îşi aminteşte: „Niciodată nu-i luneca de pe buze o frază inutilă sau un sens nesigur. Şi îşi ascundea marea sa valoare intelectuală sub o modestie atât de profundă încât se confunda câteodată cu timiditatea".

Cu o asemenea vocaţie, nu i-a fost greu să-şi alcătuiască o cultură temeinică, atât în ştiinţele teologice cât şi în cele profane. Salazar a fost întotdeauna omul cu lecturi puţine dar bine mistuite. N-a citit multe cărţi, dar le-a ales cu mare grijă şi le-a citit cu condeiul în mână, meditând asupra fiecărei pagini. Este probabil că, încă din ultimii ani

de seminar, Oliveira s-a simţit atras de probleme sociale şi mai ales de problema educaţiei. A citit atunci cărţile feluriţilor autori străini mult discutaţi. Astfel începe cariera lui de educator şi sociolog.

A terminat seminarul în 1908, dar fiind prea tânăr nu s-a putut preoţi în acel an, nici în cel următor. Rămâne aceşti doi ani în Vizeu, dând diferenţele de liceu în 1909 şi 1910 şi câştigându-şi între timp viaţa ca repetitor în colegiul Via-Sacra, care era pe atunci condus de părintele Antonio Barreiros. Aceşti doi ani au avut o mare însemnătate în viaţa lui Salazar. În acest răstimp înţelege el că e chemat pentru o misiune mai vastă şi mai grea decât aceea de a fi preot în Viemieiro. Înţelege, desigur, că pietatea lui nativă nu e de ajuns pentru a îmbrăca haina preoţească. Pe de altă parte, nu încape îndoială că problemele educaţiei îl cuceresc atât de mult încât Salazar renunţă la misiunea de a mângâia şi întări, ca să se poată dedica misiunii de a forma şi îndruma oamenii. Parohia din Vimieiro e un sector prea limitat. Simte în el o chemare dacă nu mai aleasă, cel puţin mai vastă. Totul începe să se clatine în jurul lui. Pentru acest tânăr curat şi cinstit, lectura ziarelor – îndeosebi a celor republicane – deschide o lume nouă, a cărei falsitate şi artificialitate spirituală el o vede, dar înţelege în acelaşi timp că e dator să înveţe şi pe alţii s-o vadă.

Experienţa pedagogică din colegiul Via-Sacra e hotărîtoare şi din alt punct de vedere. Salazar îşi descoperă vocaţia de profesor, de îndrumător. Mai ales că în colegiul Via-Sacra se încercaseră metode noi de educaţie, ţinându-se seama de dispoziţiile elevului. „Lucram în acel timp într-un colegiu care era o încercare de adaptare pentru Portugalia a metodelor şi scopurilor educaţiei engleze, de curând introduse şi practicate în Franţa, în École des Roches a lui E. Demolins, copiate fiind după şcolile-model engleze. Citisem ceva din lucrările La Sience Sociale despre superioritatea socială a particularilor asupra comunitarilor – tip din care trebuie să ne socotim şi noi ca făcând parte – şi mă convinsesem că superioritatea Anglo-saxonului, atât de zgomotos verificată în cursul războiului european, se datora anumitor principii fundamentale ale formaţiei sale. Aceste principii ar putea fi transplantate, prin procesul educativ, în sufletele tinere ale copiilor, şi, cu toate că trebuie să ţinem seama de influenţa contrară a mediului în care aveau să se dezvolte şi să trăiască, era posibil să se stabilească un curent de idei în această privinţă, să se creeze mediul favorabil, astfel ca să rămână totuşi ceva din eforturile noastre, şi micii oameni pe care i-am format pentru viaţă să fie mai târziu tot atâţia educatori ai noilor generaţii. Într-un cuvânt: eu eram convins că problema naţională – ca şi în Franţa, ca şi în Italia, ca şi în Spania – era o problemă de educaţie; sau că, cel puţin, la temelia tuturor chestiunilor, noi ne loveam de o formaţie deficientă a portughezului, şi că, prin urmare, puţin importa schimbarea guvernelor sau regimurilor, dacă nu încercam, în primul rând, să schimbăm oamenii. Aveam nevoie de oameni; trebuia să-i educăm”. (A minha resposta).

Salazar scria toate acestea cu zece ani mai târziu, într-un memoriu din 1919. Dar le-a spus şi într-o conferinţă despre problema educaţiei, ţinută la 1 Decembrie 1909 în colegiul Via-Sacra. Tânărul repetitor îşi începe cuvântarea astfel: „Din fericire, n-am fost invitat aici să ţin un discurs!” Din fericire – pentru că „natura nu m-a înzestrat pentru discursuri”. Salazar nu exagera printr-un exces de modestie. Nici astăzi nu este un bun vorbitor. N-are darul oratoriei parlamentare şi cu atât mai puţin talentul de a înflăcăra masele. Îşi scrie întotdeauna discursurile şi, înainte de a le scrie – le gândeşte. La douăzeci de ani, adresându-se profesorilor şi elevilor colegiului Via-Sacra din Vizeu, vorbea cu aceeaşi cumpătare şi seriozitate cu care va vorbi mai târziu, în faţa studenţilor de la Coimbra, şi ani după aceea, în faţa Adunării Camerelor Corporative şi a ţării întregi. Îşi citeşte cuvântarea. Nu caută efecte oratorice, nici strălucirea literară. Poza lui e densă, uneori greoaie, întotdeauna plină de miez şi bogată în nuanţe care se cer cercetate cu cea mai mare atenţie. E un scris profesoral, fără să fie pedant.

Aceasta nu înseamnă, firește, că proza lui Salazar – proza citită de el în atâtea conferinţe, lecţii universitare sau cuvântări politice – este îngheţată, că emoţia nu

răzbate nicăieri sub perioadele acelea masive, bine echilibrate, care se leagă una de alta într-un ritm arhitectonic, suprapunându-se, traversându-se, înlănţuindu-se. Proza lui e – dacă nu colorată sau electrizată de emoţie, ca a atâtor maeştri ai verbului -- caldă de îndelunga familiaritate cu gândul. Nu scria decât despre lucrurile asupra cărora meditase mult şi cu aplecare. „Eu eram un băiat cu o idee serioasă", îşi amintea de conferinţa de la Vizeu în A minha resposta. „Trăiam absorbit în ideea mea şi în opera mea. Cine nu are un mare gând sau o mare pasiune ca să-i umple viaţa, nu ştie, desigur, ce înseamnă asta". Marele gând şi marea pasiune a lui Salazar erau, pe atunci, educaţia tineretului, schimbarea omului prin voinţă şi cultură. Un om care vorbea despre asemenea lucruri, nu putea vorbi fără căldură, oricât ar fi fost el de cumpătat şi de sobru. Dar, prin simplul fapt că Salazar nu vorbea – adică nu scria – decât despre lucruri asupra cărora meditase timp îndelungat, proza lui e lipsită de spontaneitatea celui care-şi desăvârşeşte gândul scriind sau vorbind, lipsită fiind de asemenea de fervoarea marilor inspiraţi şi de patosul celor care „caută gemând".

Conferinţa din aula colegiului Via-Sacra a avut un succes atât de răsunător încât câteva luni în urmă, Salazar o repetă, tot în Vizeu, pentru părinţii elevilor. După rezumatele şi extrasele care ne-au rămas din această conferinţă, ne putem da seama cât de bine închegată era gândirea lui Salazar la 20 de ani şi cât de puternic trăia el chemarea educatorului. De la început, tânărul seminarist îşi mărturiseşte neîncrederea în viitorul unei Portugalii care ar vrea să egaleze gloria secolelor XV şi XVI, când erau lumi noi de descoperit şi continente noi de populat. De altfel, grandoarea acelei Portugalii imperiale şi maritime i se pare „foarte mult favorizată de împrejurări". Împărtăşeşte, în această privinţă, fără s-o spună – cel puţin în notele care ne-au rămas – atitudinea unui Oliveira Martins. Dar nu e pesimist. Nu crede în iminenţa catastrofei ţării sale, a cărei salvare o vede în îndeletnicirile tradiţionale, păstrate vii încă din Evul Mediu. „Portugalia va înflori şi progresa prin agricultura pe care n-ar fi trebuit s-o părăsească niciodată şi prin anumite industrii pe care trebuia să le desăvârşească întotdeauna". Evident, Portugalia contemporană trebuie reformată. (Este doar strigătul tuturor portughezilor, de la Antero de Quental la Guerra Junqueiro). „Dar s-au făcut toate reformele posibile. Inutilitatea lor dovedeşte că omul este acela care trebue reformat mai întâi. Aceasta este opera educaţiei".

Un seminarist care vorbeşte astfel dovedeşte că a renunţat, în fundul sufletului său, la misiunea sacerdotală. Salazar crede în posibilitatea de a schimba omul printr-o educaţie laică, începută în familie, desăvârşită în şcoală. „Educaţia e formaţia individului, înţelegându-se prin aceasta dezvoltarea integrală şi armonică a tuturor facultăţilor sale. Omul are inteligenţă – şi ea trebuie călăuzită de adevăr; are voinţă care trebuie îndreptată către bine; are corp care trebuie făcut viguros şi sănătos... Cel care socoteşte educaţia intelectuală ca un scop, greşeşte... Puţin preţuieşte ştiinţa, dacă ea nu ajută să facă pe om mai bun..."

Evident, toate acestea mai fuseseră spuse – şi nu erau descoperirea unui tânăr de 20 de ani. Dar semnificaţia şi valoarea lor constau în împrejurările în care fuseseră rostite. Într-o ţară dinamitată de revoluţie, într-o epocă fascinată încă de scientism – un tânăr vorbeşte cu seriozitate de primatul „educaţiei morale", de „deosebirea dintre dezvoltarea inteligenţei şi bagajul ştiinţific", de „educaţia voinţei în iubirea de Dumnezeu şi de aproape". Şi, ceea ce e mai important, vorbeşte de „opera educativă care trebuie începută în casa părintească". Casa părintească din Santa Comba. „Familia e aceea care e în mod firesc indicată să implânte în sufletul copilului germenul tuturor virtuţilor... De aceea, trebuie, ca şcoala să se apropie cât poate mai mult de organizaţia familială substituindu-i-se în sentimente de respect, încredere, dragoste şi fraternitate, şi chiar în viaţa practică, în viaţa de toate zilele... Superioritatea părinţilor ca educatori constă tocmai în marea dragoste pe care o dăruiesc copiilor şi într-o mai desăvârşită cunoaştere a lor, pe care nu numai ei o au". Sfârşeşte, bine-înţeles, lăudând o colaborare cât mai strânsă între părinţi şi profesori. „Din aceste eforturi conjugate va

ieşi patria de mâine, Portugalia viitorului, Portugalia, care, nădăjduiesc în Dumnezeu, va fi viguroasă şi puternică, inteligentă şi instruită, virtuoasă şi bună!”

Tânărul care vorbea astfel în colegiul Via-Sacra din Vizeu înţelegea să se ţină de cuvânt. Îşi închina timpul formând oameni – şi desăvârşindu-se pe sine, prin lecturi sistematice, prin convorbiri cu mai marii lui. Pasiunea lui de dascăl o dovedesc articolele pe care le scria pentru revista colegiului şi în care vorbea despre minciună şi adevăr sau despre meditaţiile religioase. Ia parte cu atâta interes la viaţa colegiului încât scrie un prolog în versuri pentru carnavalul 1910! şi îşi continuă, metodic, după obiceiul lui, consolidarea sa spirituală şi culturală. E hotărât, acum, să nu se mai preoţească. Dar nu va regreta niciodată viaţa şi formaţia sa de seminarist De altfel, urmele educaţiei clericale nu se vor şterge niciodată, Salazar a fost un seminarist fericit. Dacă n-ar fi avut atât de dezvoltat simţul răspunderii, poate că s-ar fi întors, păstor sufletesc, în Santa Comba. Dar, la 21 de ani, viaţa de preot i se părea mai comodă decât viaţa de educator al tineretului. A ales drumul care era mai greu şi mai spinos, dar care folosea unui număr mai mare; în loc de preot în satul lui natal, profesor la Coimbra. Îl mângâia un singur lucru, renunţând la cariera eclesiastică, pe care o râvnise în copilărie: că nu va renunţa la muncile şi ascezele ei. Pornea pe un drum greu, păstrând şi greutăţile pe care le-ar fi întâmpinat dacă ar fi apucat pe alt drum, mai uşor. Se hotărâse să se facă profesor, rămânând în acelaşi timp preot. Şi, după ce-şi petrece vacanţele anului 1910 în Vimieiro şi mărturiseşte părinţilor că nu se va preoţi – pleacă, în Octombrie, la Coimbra, să studieze Dreptul şi Teologia.

IX.

Salazar: student şi profesor la Coimbra

Oliveira Salazar ajunge la Coimbra în Octombrie 1910 – odată cu Republica. Studenţii trăiau în acele zile de toamnă calmă cele dintâi extaze revoluţionare. Curtea bătrânei Universităţi clocoteşte de glasuri tinere; entuziasmul tribunilor improvizaţi nu mai cunoaşte margini. Victoria de la Rotondă, beţia libertăţii, magia exercitată de numele eroilor revoluţionari – toate acestea înfierbântă până la delir minţile crude. „Academia" – cum e numit tineretul universitar – nu mai conteneşte cu manifestaţiile în curtea Universităţii. Ceasul tinereţii şi al libertăţii a sosit. Euforia puterii e atât de ameţitoare încât „Academia" pătrunde pe neaşteptate în sălile de cursuri şi, neştiind ce să distrugă mai întâi, se apucă să sfarme băncile de pe care generaţii întregi de studenţi ascultaseră înţelepciunea iluştrilor dascăli ai Coimbrei. Dar nu se opresc aici. Există în Universitatea din Coimbra o sală care, de veacuri, terorizează imaginaţia studenţilor: este aşa numita Capelos, marea sală unde au loc toate ceremoniile, unde se ţin examenele de doctorat, unde fiecare student ştie că va trebui să sufere într-o zi. Aici se aflau pe pereţi portretele tuturor regilor Portugaliei – şi aici năvăleşte tineretul, dornic de a lichida, într-un fel sau altul, cu relicvele trecutului. Portretele sunt împunse cu săbiile şi găurite de gloanţe. Iar în altă sală, unde studenţii găsesc robele profesorilor de la Teologie, arhaicele veşminte negre sunt sfâşiate în bucăţi – pentru a se pune odată capăt acestei medievale superstiţii, care este studiul Teologiei…

Oliveira Salazar nu participă la entuziasmul dezordinii. Politica încă nu-l interesa. Calm, modest, cumpătat – aştepta în cămăruţa sa din „Cetatea de Sus" ca liniştea să se pogoare la Porta Ferrea şi să poată intra în Universitate. Faţă de Republică era pe atunci într-o „binevoitoare expectativă", scrie un biograf. Poate că lucrurile nu erau tocmai aşa. Greu de crezut că un fost seminarist cum era el, atât de legat de sufletul tradiţional al Portugaliei, putea privi binevoitor excesele pe care le alimenta pretutindeni instaurarea Republicii şi îndeosebi frenezia anticatolică a republicanilor. E probabil că, în cel dintâi an de Universitate, Salazar a trăit exclusiv o viaţă de tânăr studios, cu desăvârşire indiferent faţă de fenomenul politic.

Curând e numit noul rector al Universităţii, Manuel Arriaga, care va ajunge Preşedinte al Republicii, figură blândă şi cunoscut cu mulţi ani înainte, prin ideile lui generoase şi orientarea sa religioasă. Dar acum Arriaga e prins şi el în vârtejul revoluţionar şi, după ce anunţă în discursul inaugural de rector desfiinţarea Facultăţii de Teologie, suprimarea jurământului ritual şi transformarea cursurilor obligatorii în cursuri facultative – declară că „opera de armonie se va face fără Dumnezeu şi fără rege".

S-au publicat prea puţine amănunte despre viaţa de student a lui Salazar. Dar, din puţinul pe care-l avem astăzi la îndemână, nu e greu să reconstituim acei ani hotărâtori, 1910-1915, pe care i-a petrecut învăţând, meditând şi pregătindu-se pentru profesorat. Pentru că, nu încape îndoială, Coimbra a fermecat de la început mintea şi sufletul acestui tânăr sfios şi cuminte, iar liniştea savantă a Cetăţii Universitare i-a apărut – de îndată ce a trecut de Porto Ferrea – drept singura care îl putea consola de paradisul pierdut al sacerdoţiului în Santa Comba. Atât de mult s-a îndrăgostit Salazar de Coimbra, încât n-a mai părăsit-o de atunci, decât ca să ia în mâini destinele Portugaliei. Întâlnise aici geografia ideală pentru spiritul său meditativ şi cercetător în acelaşi timp. Alţii, majoritatea celor care şi-au început tinereţea în Coimbra, se îndrăgosteau de melancolia luncilor pe care le străbate râul de aur, Mondego, de

lumina neasemuită care izvorăşte aici, apărând vechea cetate medievală de tristeţea mucedă a ruinelor, de locurile romantice ale îndrăgostiţilor celebri – Ines de Castro şi Don Pedro – de Quinta das lagrimas, de mânăstirea Santa Clara, de „catedrala înnecată”. Dar cine poate oare istovi, într-o repede înşiruire de nume sau frumuseţi, farmecul fără pereche al Coimbrei, cu „Cetatea de Sus”, Sé Velha şi Santa Cruz îngropată la doi metri sub trotuar, cu cartierul „de jos” şi promenada pe malul drept al Mondegolui, cu terasele Universităţii şi Grădina Botanică în care se întâlnesc îndrăgostiţii ca să coboare, pe alei umbrite, până în capătul celălalt al oraşului, de unde se văd parcă mai frumoase zidurile medievale?…

Pe lângă toate aceste locuri care-ţi fură mintea a trecut, de nenumărate ori, şi Oliveira Salazar, în pelerina lui neagră, de student, care-i atârna pe umerii firavi până aproape de călcâie, aşa cum o poartă toţi studenţii din Coimbra. Şi, fără îndoială, nu odată s-a simţit covârşit de acea sfâşietoare saudade, de care nu scapă nimeni pe malurile Mandegolui. Dar niciodată n-a fost doborât de ea. Niciodată – după câte se ştie astăzi – n-a scris versuri romantice sau revoluţionare, ca să o alunge, şi nu şi-a petrecut nopţile în beţii studenţeşti, la Tetugal şi Estrada das Torres, ca să se simtă mai bărbat, mai liber, mai puternic. Salazar a fost unul din foarte rarii studenţi care n-au socotit umilitor pentru tinereţea lor să-şi petreacă nopţile acasă. Coimbra era într-adevăr, şi pentru el, un loc ales de Dumnezeu ca să desfete ochii, mintea şi sufletul omului. Dar iubea mai ales liniştea bibliotecilor şi solemnitatea Cetăţii Universitare. Iubea plimbările singuratice, prin parcuri şi lunci, unde îşi putea continua în linişte convorbirile cu sine însuşi; iubea cerul calm, peisajele luminoase, trecerea molcomă a Mondegolui pe deasupra pietrişului de aur; iubea înfăţişarea ponderată şi totuşi firească, liberă, pe care o aveau toate clădirile venerabile din Coimbra. În toate acestea se regăsea pe sine şi regăsea, totodată, idealul pe care şi-l propusese în viaţă: reculegerea în faţa lucrurilor care durează – Biserica, Neamul, opera gândului – dezinteresarea de lucrurile efemere şi frivole, detaşarea de pasiunile personale, legate de o mână de pământ, întărâtate de nimicuri, alimentate de iluzii. Salazar găsea în Coimbra o icoană însufleţită şi cuprinzătoare a lucrurilor care n-au moarte; el înţelesese încă din seminarul din Vizeu că omul nu le poate sluji decât renunţând la partea muritoare din el, renunţând la pasiunile legate de limitele fiinţei sale. Salazar întâlnea pretutindeni, în această Coimbră medievală, romantică şi revoluţionară în acelaşi timp, îndemnul către lucrurile care durează: întâlnea Biserica, gloria Portugaliei şi opera gândului.

Timid, singuratic, studios – nimeni nu l-a băgat în seamă în primul an de Universitate. Studenţii, după trecerea celor dintâi zile de euforie revoluţionară, reveniseră la tipic: cursuri, serenade, nuclee politice, petreceri, discuţii literare. Unii dintre ei începeau să fie dezamăgiţi că instaurarea Republicii nu adusese după sine toate libertăţile pe care le visaseră şi revendicaseră sub Monarhie. Alţii, mai numeroşi, aveau să fie dezamăgiţi în anii următori de sterilitatea Republicii şi, rând pe rând, se vor depărta de ea, apropiindu-se de centrele în curs de constituire ale contra-revoluţiei, integralismul şi monarhiştii constituţionalişti, sau de Centrul Catolic.

Salazar s-ar fi simţit fără îndoială mai singur dacă nu s-ar fi împrietenit cu un student la Litere, Manuel Conçalves Cerejeira, care făcuse ca şi el seminarul, la Braga. Legătura dintre ei, începută în primul an al Universităţii, va fi trainică şi va influenţa destinele Portugaliei – pentru că studentul Cerejeira va ajunge mai târziu Patriarh al Lisabonei. Amândoi aveau, când s-au cunoscut, aceeaşi formaţie: seminarul, şi aceeaşi pasiune: ştiinţele sociale. Salazar urma Dreptul, dar se preocupa în chip deosebit de tot ceea ce privea îmbunătăţirea morală şi socială a omului, începând cu problemele educaţiei şi sfârşind cu Finanţele şi Economia politică. Şi unul şi altul duceau o viaţă studioasă, dar Salazar nu discuta cu bucurie decât cu Cerejeira. Se înţelegeau atât de bine amândoi încât s-au mutat împreună, într-o veche casă de pe vremea Marchizului de Pombal, pe jumătate ruinată, în spatele Universităţii, rua dos Gilos.

Nimeni nu aflase de Salazar şi nu bănuise măcar o parte din calităţile lui, până la următorul episod pe care-l povestesc biografii. Unul din cei mai de seamă profesori de Drept din Coimbra, bătrânul Guilherme Moreira, pune într-o zi o chestiune la seminar celor mai buni studenţi ai săi. Niciunul nu poate răspunde. Plictisit, profesorul se încăpăţânează să repete întrebarea, pe rând, tuturor studenţilor care se aflau în sală, fără să poată căpăta un răspuns mulţumitor. În ultima bancă, înfăşurat în pelerina sa neagră, cu faţa inteligentă şi senină, Salazar aştepta să fie întrebat. „—Domnul acela care stă în fund, ar putea să-mi răspundă?" întreabă Moreira. Toată sala întoarcere ironic privirile către necunoscut; de data aceasta, cel puţin, va fi amuzant; tânărul „din fund" fără îndoială că va spune destule prostii ca să înveselească seminarul şi să descreţească fruntea lui Moreira. Dar Salazar se ridică şi începe să vorbească, măsurat, fără grabă, fără emoţie, fără nici cea mai mică strălucire de triumf în privirile sale – şi vorbeşte destul de mult, precum şi cu o uimitoare ştiinţă şi precizie, ca să devină celebru o jumătate de ceas mai târziu. De atunci, cucereşte în ochii tuturor studenţilor de la Drept excepţionala şi mult râvnita poreclă de „Ursu". Examenele pe care le dă în acel an şi în cei următori îi confirmă eminenţa. Aşa cum a fost un elev şi un seminarist model, Salazar va fi tot timpul un student model. Obţine întotdeauna, la examene, cele mai mari note pe care le dădeau profesorii din Coimbra.

Pasiunea lui Salazar de a servi lucrurile care durează îl face, puţine luni după ce ajunge la Coimbra, să frecventeze „Centrul Academic de Democraţie Creştină" (C.A.D.C.). Antonio Francisco Cordeiro, împreună cu câţiva studenţi, înfiinţează în 1901 acest Centru, ca să apere catolicismul de învinuirea de „reacţionar", aruncată de republicani. În 1905, C.A.D.C. are un periodic, Estudos Sociaes, care durează până în 1910. Aici se vorbeşte de „corporaţie" în nenumăratele articole care comentează entuziast enciclica Rerum Novarum. Şi tot aici, încă din 1908, sunt discutaţi Maurras şi Valois. „Centrul" lucrează, după tradiţia creştină, prin adunări şi nuclee închise, la care iau parte, totuşi, un număr tot mai mare de studenţi. Era exact ceea ce îi convenea lui Salazar. Avea experienţa vieţii de grup creştin, în care rugăciunea în comun se însoţeşte atât de bine cu discuţia şi „convertirea" se împlineşte de la om la om.

Tot ce se întâmplase în ultimii ani, dar mai ales după proclamarea Republicii, îl făcea să simtă necesitatea şi urgenţa unei asemenea activităţi de lămurire şi întărire reciprocă. Vehemenţa antireligioasă a Republicii i se părea prea primejdioasă ca să-şi mai îngăduie o atitudine de totală detaşare faţă de actualitatea politică. Salazar, ca şi alţi tineri catolici sinceri, înţelegea că, dacă nu vor dobândi un minim de libertate religioasă, se va adeveri profeţia lui Afonso Costa că în două generaţii catolicismul va fi stârpit din Portugalia. „…Mă impresiona mult forma antireligioasă – de fapt, anticatolică – în care se realiza democraţia în lumea latină", mărturiseşte el mai târziu (A minha resposta). „Centrul" este atacat câteva luni după proclamarea Republicii, hârtiile îi sunt arse în stradă; dar nu renunţă la activitatea începută şi conducătorii săi repetă de nenumărate ori că nu militează pentru monarhism şi nu complotează împotriva Republicii. Întocmai cum va face mai târziu „Centrul Catolic", C.A.D.C. se străduieşte să convingă autorităţile că religia creştină nu e incompatibilă cu regimul republican şi că noile orientări sociale ale lumii moderne îşi pot găsi fundamentarea în chiar politica socială a Bisericii. Dar C.A.D.C. continuă să fie atacat de stânga democrată şi republicană, atacată fiind în acelaşi timp şi de monarhişti şi de forţele de dreapta.

În 1912, când Salazar urmează anul III la Drept, apare săptămânalul Imparcial, continuarea revistei Estudos Sociaes. Directorul noului periodic este Manuel Conçalves Cerejeira, iar şeful redactor Francisco Veloso. La sediul Imparcial-ului din Rua dos Penedos apare într-o seară un student îmbrăcat modest, care propune un articol despre problema educaţiei. Salazar – care semnează cu pseudonimul Alves da Silva – continuă să creadă în importanţa excepţională a educaţiei, singura în stare să schimbe oamenii. Urmează şi alte articole, scrise în aceeaşi proză limpede şi totuşi viguroasă, care-l fac

cunoscut în cercurile catolice. În curând, ajunge secretarul „Centrului Academic de Democraţie Catolică” şi, în Decembrie 1912, unul din oratorii şedinţei solemne de redeschidere este Salazar. „Este perioada importantă când se concretizează tendinţele sale în materie socială, când se afirmă surprinzătoarele calităţi ale spiritului său, când i se dezvoltă spiritul critic, când i se precizează gândirea, orientată înainte de intrarea sa în Universitate dar lărgită acum în concepţii mai ample, fără ca totuşi să se depărteze de la principiul esenţial al formaţiei sale” (Luiz Teixeira).

Este probabil că Salazar, care nu putea avea nici o simpatie faţă de anticlericalismul şi ineficienţa Republicii, înţelesese totodată că nu poate lega soarta catolicismului portughez şi realizarea misiunii sale de profesor şi educator numai de o eventuală restaurare a Monarhiei. Cum avea un foarte dezvoltat şi ascuţit spirit de observaţie, nu i-a fost greu să se convingă că o asemenea restaurare e destul de problematică, nu numai datorită greşelilor pe care le făceau monarhiştii şi fanatismului unei anumite minorităţi republicane, dar şi datorită faptului că lumea contemporană trăia un moment istoric prin excelenţă democratic. Dacă Salazar a înţeles ceva în acei ani de studenţie la Coimbra, e că Portugalia era despărţită şi naţiunea portugheză trecea printr-o gravă criză de unitate. Se putea spune despre Republică ceea ce spusese Guerra Junqueiro despre Costa: „E imposibil cu republica – e imposibil fără republică!” Angajându-se de o parte a baricadei, Salazar ştia ce va avea împotriva lui şi va trebui să lupte cu cealaltă jumătate a Portugaliei. Taberele erau prea îndârjite ca să se mai poată nădăjdui o împăcare în cursul unei singure generaţii. Iar dacă ar fi rămas izolat în „turnul de fildeş” al ştiinţei, simţea că şi-ar fi trădat misiunea. La 23 de ani, Oliveira Salazar ştia că simpla activitate intelectuală nu-i istoveşte posibilităţile spirituale. Avea chemarea omului de ştiinţă, dar nu se simţea creator ca savant. Capacitatea sa de creaţie îşi găsea împlinirea în profesorat. Salazar se simţea chemat să creeze pe viu; nu cărţi, ci oameni; nu speculaţie pură, ci desăvârşirea morală şi spirituală a celor tineri. Se preocupa pe atunci de politică, mărturiseşte el mai târziu. Se preocupa, însă, de oameni, de legile trăirii lor laolaltă, de revendicările lor sociale. Şi deşi ducea o viaţă singuratică, nu se putea spune că nu cunoştea oamenii. Se învăţase, de la Vizeu, să judece pe viu, de la caz la caz, fără să generalizeze, fără să se mulţumească repede cu ceea ce auzea de la alţii. Cunoaşterea aceasta a oamenilor îi va fi de un mare ajutor mai târziu, în misiunea sa politică.

Şovăind să se angajeze alături de monarhişti, pentru că simţea că lumea contemporană trăieşte apogeul democraţiei şi că restaurarea monarhică va întâmpina, în afară de greutăţile inerente mişcării, rezistenţa unei elite care leagă de naţiunea monarhică naţiunile de „reacţiune” şi „retrogradism” – Salazar nu putea în acelaşi timp, să se angajeze în republicanism, ale cărui excese le cunoştea prea bine. Se gândeşte că, totuşi, opera de salvare a omului, de desăvârşire morală a lui şi de îmbunătăţire a condiţiilor sale sociale trebuie făcută, şi aceasta înainte de a aştepta împăcarea familiei portugheze, refacerea unităţii politice a naţiunii. Şi începe această operă prin C.A.D.C..

Se cunosc prea puţine amănunte despre eventualele legături pe care le-a avut Salazar, ca student şi mai târziu ca profesor, cu mişcarea integralistă. Nu încape îndoială că, până la crearea „Centrului Catolic” şi polemica dintre integralişti şi monarhiştii constituţionalişti, Salazar se simţea foarte aproape de mişcarea lui Sardinha. Nu încape îndoială că integralismul îl satisfăcea mai mult chiar decât C.A.D.C., deoarece lusitanismul era mai prezent şi mai activ în mişcarea lui Sardinha decât în „Centrul Academic” de la Coimbra. În afară de aceasta, Salazar nu putea să nu recunoască amploarea şi frumuseţea acţiunii începute de Antonio Sardinha. Mai ales că găsea în ea fervoarea catolică şi principiile corporaliste, pe care Salazar nu le-a trădat niciodată. Este de asemenea sigur că a citit cu atenţie ziarele integraliste şi că a cunoscut pe unii dintre şefii mişcării. Prevedea, totuşi, o gravă ciocnire a integralismului cu Republica şi nu s-a angajat în mişcare. Prefera, fără îndoială, cel puţin pentru un moment, să nu se „coloreze” politic şi să-şi continue opera modestă de

apărător al libertăţilor religioase.

În Mai 1914, Salazar – pe atunci student în anul V la Drept – ţine la Vizeu o conferinţă, pe care o repetă şi la Porto, despre „Democraţie şi Biserică”. Acest tânăr, care va ataca mai târziu cu atâta vigoare democraţia şi va milita pentru dictatură, socoteşte, în 1914, că Biserica trebuie cu orice preţ apărată şi lăsată liberă să-şi exercite opera chiar sub un regim democratic. Salazar îşi aminteşte, în A minha resposta, de ideile fundamentale ale acestei conferinţe: „importanţa secundară a formelor guvernului; democraţia ca un fapt istoric, un curent cu neputinţă de depăşit, o cucerire legitimă, perfect conciliabilă cu catolicismul; necesitatea de a influenţa asupra democraţiei…” Un biograf (Luiz Teixeira) subliniază următoarea frază: „O democraţie nu poate dura dacă acordă privilegii unei clase în detrimentul altora. Aceasta devine demagogie, incompatibilă cu Biserica, istoria, politica şi raţiunea umană”. Se găsesc aici, in nuce, argumentele de mai târziu ale lui Salazar împotriva comunismului. Un jurnal din Porto scrie astfel despre tânărul conferenţiar: „De mult n-a mai luat cuvântul în saloanele noastre un orator atât de distins, atât de impecabil în forma sa, atât de superb şi mare în ideile sale. Este o mare inteligenţă şi unul din cele mai puternice creiere ale noii generaţii” (citat de Luiz Teixeira). Aceasta n-a împiedicat, fireşte, ca geamurile sălii unde a conferenţiat Salazar să fie sparte de manifestaţii republicane şi o parte din auditori, catolici, se înţelege, să fie duşi apoi la spital. „Aceasta era pe atunci libertatea!”, îşi aminteşte Salazar în 1935.

În toamna anului 1914 Salazar termină Dreptul şi intră în corpul auxiliar al Universităţii. Dar de abia la 28 Aprilie 1917 e numit, prin concurs, asistent la secţia ştiinţelor Economice. Un an în urmă devine titularul catedrei, puţin înainte de a-şi lua doctoratul cu o teză despre „Evul de aur, natura şi cauzele sale (1891-1915)”. Încă din 1914, Salazar începe să publice la un ziar din Porto, Liberdade, dări de seamă despre lucrări de economie şi finanţe. Teza de dotorat e urmată de alte două publicaţii de specialitate: „Problema producţiei grâului” (1916) şi „Câteva aspecte ale crizei materiilor prime”. În Boletim da Facultate de Direito tipăreşte, până în 1919, câteva articole importante: „Pe ce valoare se calculează contribuţia de înregistrare cu titlu oneros”, „Despre non-retroactivitatea legilor în materie fiscală”, „Competenţa tribunalelor Contenciosului şi echivalarea valorilor în contribuţia înregistrării”, „Contribuţia întreprinderilor coloniale agricole”. În Revista de Legislacão e Jurisprudencia scrie despre „Tehnica impunerii moderne”, „Dreptul fiscal”, şi altele.

În câţiva ani ajunge cunoscut în mediile financiare şi economice portugheze. Dar nu această operă ştiinţifică îl face iubit şi căutat de studenţii săi din Coimbra ci pasiunea cu care se ocupa de cursuri şi metoda pe care o folosea. „Profesor, am trăit pentru elevii mei şi, om de studiu, pentru cărţile mele. Coimbra ne absorbea şi ne epuiza. O mare operă de educaţie naţională, de ridicare a învăţământului universitar, de cultură a ştiinţei, de reorganizare a cursurilor, absoarbe îndestulător atenţia. Nu-ţi mai rămâne nici timp nici forţă pentru luptele politice… Nu mă dezinteresez de politica ţării mele; dimpotrivă. Dar am convingerea că politica prin sine nu ne poate da soluţia marilor probleme care ne absorb şi că e o gravă eroare de a aştepta totul de la evoluţia sau de la depărtarea sa arbitrară de la drumul normal. Convins că soluţia se află mai gravă în fiecare din noi decât în culoarea politică a miniştrilor, mă trudesc, atâta cât pot, să fac din discipolii mei oameni în cea mai înaltă accepţie a cuvântului şi buni Portughezi, aşa cum e nevoie pentru mărirea Portugaliei” (A minha resposta).

Salazar mărturisea aceasta în 1919, cu prilejul suspendării sale din învăţământ, învinuit fiind de monarhism şi antirepublicanism. A minha resposta, în afară de savuroasa ironie şi fermitatea morală care însufleţesc cele 15 pagini dactilografiate – este şi un foarte preţios document autobiografic, căci, aşa cum nu prea obişnuieşte, Salazar vorbeşte aici despre sine şi despre idealurile vieţii sale. Pasiunea de profesor se trădează la fiecare pagină. Lipsit de darul oratoriei, lipsit de magia unei prezenţe care tulbură şi răscoleşte – Salazar câştiga pe studenţii săi prin probitatea cu care îi aşeza în

faţa realităţii şi metoda cu care îi învăţa să o cerceteze. Prelegerile sale universitare se terminau întotdeauna printr-o frază care, după mărturisirea însăşi a lui Salazar, ajunsese aproape sacramentală: „Aceasta e opinia mea. Totuşi, Dumneavoastră, consultând şi elementele de studiu pe care le indic şi cântărind bine în minte argumentele pro şi contra, veţi accepta, Domnilor, opinia care vi se va părea mai temeinică". Sau: „Această chestiune nu mi se pare a fi fost încă îndestulător studiată şi lămurită, nefiind încă posibil, în stadiul actual al ştiinţei, să formăm în privinţa ei o opinie care s-ar putea considera definitivă".

Iată, bunăoară, un fragment din lecţia de deschidere a cursului de Economie Politică 1918-1919, fragment pe care Salazar îl reproduce în A miha resposta: „Ca profesor, nimic n-aş regreta mai mult, decât dacă n-aş putea depune toate sforţările pentru ca, în cadrul materiilor pe care le predau, să fac familiare studenţilor mei toate faptele importante, toate marile idei şi marile curente de opinie care străbat lumea şi, de bine de rău, o dirijează. Oricare ar fi opiniile noastre personale asupra unei chestiuni oarecare, trebuie să ne păstrăm întotdeauna inteligenţa deschisă faptelor noi şi ideilor noi, într-o lăudabilă dorinţă de progres, de continuă rectificare a cunoştinţelor noastre, de revizuire a mentalităţii noastre. Oamenii de ştiinţă şi oamenii serioşi nu se pot închide într-un anumit sistem de idei, ignorând sau dispreţuind progresele spiritului uman, refuzând să vadă, pentru a le determina semnificaţia şi importanţa, faptele zilelor noastre, chiar dacă ele ar fi în contradicţie cu sentimentele şi convingerile noastre intime".

Un asemenea profesor nu-şi putea câştiga o aureolă de mit, dar impunea prin puritatea vieţii sale morale, prin severitate faţă de sine şi prin metodele sale riguroase, ştiinţifice. Oliveira Salazar era, la Coimbra, un profesor european, un savant care voia să se menţină la nivelul colegilor săi din universităţile franceze, germane sau engleze. În foarte multe ştiinţe, Portugalia – ca atâtea alte ţări mici – n-a depăşit încă stadiul diletantismului. Popor înzestrat cu admirabile însuşiri sufleteşti, dar sentimental, incoerent şi imaginativ – Portughezii dau la iveală, în fiecare generaţie, un număr surprinzător de mari poeţi, dar foarte puţini oameni de ştiinţă. Chiar adevăraţii savanţi portughezi păcătuiesc uneori printr-o metodă incertă sau printr-o primejdioasă tendinţă către diletantism. Salazar – care-şi propunea pe atunci să facă oameni noi, şi-şi va propune într-o zi să modifice structura întregii naţii – voia să lupte, mai ales în sectorul universitar, împotriva acestei slăbiciuni de care suferea ştiinţa ţării sale: superficialitate, spiritul de improvizaţie, nestăruinţa. În afară de această pasiune pentru ştiinţă, mai era vechea sa pasiune pentru a învăţa pe alţii, pentru a creşte tineretul. Fără să fi devenit legendar, şi ca atare neatrăgând studenţi de la alte facultăţi, Salazar era totuşi un profesor cunoscut şi respectat în Coimbra. Îl stimau chiar cei care nu-i împărtăşeau credinţele sale catolice şi militau în feluritele partide republicane. Lucrul acesta se verifică în primăvara anului 1919, când Salazar, împreună cu alţi trei profesori, e suspendat din învăţământ. Este perioada care urmează asasinării lui Sidonio Paes şi înăbuşirii revoltelor monarhiste. Cum se cunoştea activitatea lui Salazar la „Centrul Academic de Democraţie Creştină" şi cum, fără îndoială, erau destui democraţi republicani care voiau să-i ia locul, la catedră, a fost acuzat de monarhism şi activitate antirepublicană. În ancheta făcută de către comisia Universităţii, Salazar se apără prin memoriul menţionat mai sus, A minha resposta, fără să răspundă, totuşi, la toate insinuările. Din cele douăzeci şi două de depoziţii ale martorilor, numai unul îl acuză de monarhism, amintindu-şi că a fost coleg cu el la seminarul din Vizeu şi că-i cunoaşte de pe atunci credinţele politice; totuşi, adaugă acest martor, nu l-a auzit niciodată pe Salazar făcând propagandă politică de pe catedra sa universitară. Ancheta îl reabilitează în unanimitate pe Salazar şi Facultatea de Drept din Coimbra îşi redeschide curând cursurile de Economie Politică.

Intriga din primăvara anului 1919 nu l-a descurajat. Profesorul îşi continuă prelegerile cu aceeaşi severitate şi catolicul îşi continuă activitatea la C.A.D.C. cu

acelaşi curaj. În feluritele cercuri catolice din Portugalia numele lui Salazar începe să fie cunoscut. Se află despre el că e un mare profesor de Economie Politică, dar ceea ce impresionează mai ales este claritatea cu care acest tânăr savant dezbate problemele sociale la lumina catolicismului. Persecuţiile care urmară asasinării lui Sidonio Paes convinseseră pe catolici că trebuie să strângă rândurile şi în acelaşi timp, să încerce cu orice preţ colaborarea leală a „Centrului” Cu regimul republican. De aceea „Centrul Catolic”, când Granjo îl încurajează să depună liste pentru alegerile din August 1921, se grăbeşte să accepte colaborarea. Printre persoanele propuse de „Centru” ca să candideze pe listele deputaţilor catolici se află şi Salazar. Nu încape îndoială că a şovăit mult înainte de a primi. Un loc de deputat în Parlamentul Coimbrei şi întreruperea cursului său universitar. Pentru Salazar, sacrificiul era mare. Dar pe de altă parte, de la moartea lui Sidonio Paes, ţara mergea, din rău în mai rău. Erau anumite măsuri financiare care s-ar fi putut lua şi care ar fi putut îmbunătăţi simţitor situaţia. Salazar meditase îndelung asupra lor. Proiectele de legi se aflau în mapa lui. Necunoscând decât de departe viaţa parlamentară, îşi închipuia că orice ins competent va fi invitat să propună soluţia salvatoare. Se ştia competent în Finanţe şi Economie Politică. Chiar fără să adere la viaţa politică a Republicii, îşi putea servi patria în calitatea lui de tehnician, de expert financiar.

Pe de altă parte e sigur că au stăruit prietenii catolici. Nimeni altul ca Salazar nu ştia să expună mai limpede relaţiile dintre Republică şi Biserica romano-catolică şi fără îndoială că problema aceasta va fi din nou discutată la tribuna Camerei. E probabil că mulţi catolici au crezut că Antonio Granjo va putea salva ţara din anarhie şi că va juca, într-un anumit fel, rolul lui Sidonio Paes. „Centrul Catolic” nu-şi putea îngădui să piardă un asemenea prilej pentru a dobândi o cât mai mare libertate. Astfel că Salazar, reflectând încă odată la tot ce ar putea face pentru îmbunătăţirea situaţiei financiare a patriei sale şi cedând şi stăruinţelor prietenilor din „Centrul Catolic”, acceptă să candideze.

A fost, de sigur, destul de mirat văzându-se ales deputat. Dar nu mai puţin mirat a fost intrând în Parlamentul Portughez şi asistând, o şedinţă întreagă, la ritualul parlamentar.

A cântărit bine ce are de făcut – şi s-a suit în primul tren spre Coimbra.

X

Salazar: o zi în Parlament...

O singură şedinţă parlamentară i-a fost de-ajuns lui Oliveira Salazar ca să înţeleagă inutilitatea acestei instituţii politice. Şi cum era un om care voia să-şi vadă de treabă şi nu avea timp de pierdut, se reîntoarce la catedra sa universitară din Coimbra.

Să fie însă, numai aceasta? Numai sentimentul că şi-ar pierde timpul continuând să ia parte la şedinţele Parlamentului portughez? Dacă, în acea zi de 2 Septembrie 1921, Salazar a intuit precis caducitatea iremediabilă a regimului democrato-parlamentar – şi totul ne face să credem că a intuit-o – atunci a văzut mai departe. A înţeles, bunăoară, că procesul de dezagregare al regimului politic portughez n-a atins încă faza lui finală, de unde ar putea începe un proces invers, de reintegrare. A ghicit, fără îndoială, că guvernarea lui Antonio Granjo, ca şi oricare altă guvernare derivată din acelaşi regim moral şi politic, nu numai că nu va fi în stare să pună capăt haosului însângerat în care se zvârcolea Portugalia, dar se va prăbuşi chiar ea, antrenată de forţele aceluiaşi haos. Retragerea bruscă şi definitivă a lui Salazar din Parlamentul lui Antonio Granjo are, parcă, o semnificaţie profetică. Pentru că acest Parlament a cunoscut, într-adevăr, pagina cea mai însângerată şi mai josnică pe care a scris-o istoria regimului democratic şi republican în Portugalia.

Antonio Granjo începe să fie suspectat de „sidonism” de către incoruptibilii republicani, geloşi pe tradiţia revoluţionară şi anticipată a mişcării. Şeful Guvernului e învinuit că se aliază cu monarhiştii şi catolicii, îndepărtând pe adevăraţii republicani. La 30 Septembrie se schiţează o mişcare revoluţionară, repede sufocată de garnizoana din Lisabona. Granjo hotărăşte dezarmarea gărzilor republicane şi a marinarilor. Un mare număr dintre ofiţerii de marină sunt arestaţi. Un ziar de stânga, Impresa da Manha, se indignează: „Domnul Granjo, după ce s-a supărat pe jurnalişti şi pe toţi republicanii, îşi îndreaptă acum acreala împotriva marinarilor. Nu-şi mai aminteşte că ei au fost şi sunt încă cei mai buni susţinători ai Republicii. Dar cât e de absurdă situaţia aceasta! Un guvern care se pretinde republican – urând pe republicani, persecutând pe republicani, vexând pe republicani!”

La 5 Octombrie, aniversarea instaurării Republicii, Granjo redă libertatea tuturor deţinuţilor politici. Dar când, în aceeaşi zi, vrea să vorbească la monumentul eroilor revoluţiei, mulţimea începe să-l huiduiască, strigând „Trăiască Republica şi republicanii!” şi „Moarte reacţiunii şi iezuiţilor!”. Nemulţumirea maselor comunizante împotriva lui Granjo creşte necontenit. Acest om e vândut reacţionarilor monarhişti şi catolici. Din partea lui, Republica se poate aştepta la orice. „Ce guvern e acesta?” se întreabă Impresa da Manha. „Republican? Doamne fereşte!” Căci „Naţiunea l-a condamnat, văzându-l că arestează pe republicani, persecută pe ofiţerii din gardă şi pregăteşte manevre împotriva bravilor marinari”. Agitaţia şi campania de zvonuri ia proporţii neobişnuite chiar pentru Portugalia. Se şopteşte că Guvernul va desfiinţa gărzile republicane, marina şi poliţia. Izbucnesc grevele lucrătorilor de la căile ferate şi Societatea de tramvaie care sunt înăbuşite. Dar valul de ură împotriva lui Granjo creşte mereu. Extremiştii manifestează pe străzi, strigând „Republica e în primejdie!” şi „Jos Granjo!”.

În dimineaţa zilei de 17 Octombrie, trei lovituri de tun anunţă că o nouă revoluţie a izbucnit. Imediat încep să treacă spre Rotondă artileria şi trupele insurgente. Impresa da Manha aminteşte cuvintele lui Danton: „De l´audace! De l´audace! Toujours de l´audace!”. La ora 9 dimineaţa, un ofiţer al gărzilor republicane comunică ministrului de

Finanţe pactul Gărzilor cu insurgenţii. La ora 10, Granjo se duce la cartierul general al Gărzii şi, de acolo, scrie Preşedintelui Republicii informându-l că, neputând stăpâni revolta, îşi înaintează demisia. Preşedintele Antonio José de Almeida i-o primeşte, lăudând „nobila sa purtare”. Şi Granjo se întoarce acasă, frecându-şi mâinile că „şi-a îndeplinit datoria” şi „a evitat vărsarea de sânge între fraţi!”

Nu aceeaşi părere o aveau însă şi anumite elemente extremiste ale insurgenţilor. Casa ex-preşedintelui de Consiliu e înconjurată, iar Granjo, îngrijorat, caută adăpost la un vecin, marele său adversar politic, Cunha Leal. Acesta îl primeşte mărinimos, iar când o patrulă revoluţionară se prezintă şi-l cere pe Granjo, asigurându-l că au ordin să-l transporte pe un vas de război, Cunha Leal se grăbeşte să-şi întovărăşească adversarul politic, nu cumva să i se întâmple ceva. Sunt urcaţi amândoi într-o camionetă roşie, între mai mulţi marinari şi conduşi la Arsenal. Uriaşul Granjo, figură populară, e primit cu strigăte şi ameninţări de moarte. Zadarnic încearcă mai mulţi ofiţeri să-l apere. În aceeaşi noapte este ucis şi spintecat cu baionetele de marinarii care voiau să-şi răzbune camarazii deportaţi, sub un guvern anterior, în insulele atlantice. Un marinar îşi arată baioneta înroşită: „Veniţi să vedeţi sânge de porc!”

„Camioneta fantomă”, cum i s-a spus mai târziu, porneşte iar. De astă dată grupul de marinari – condus de un revoluţionar notoriu, „Dinte de aur” – se îndreaptă spre locuinţa ofiţerului de marină José Carlos de Maia, unul din şefii revoluţiei din 5 Octombrie 1910 şi fondator al Republicii, fost ministru al marinei sub Sidonio Paes. Ajung aproape de miezul nopţii. Comandantul refuză, la început, să urmeze patrula care venise să-l ducă la Arsenal, în numele Juntei Revoluţionare. Dar înţelege curând că trebuie să se supună. Vrea să-şi schimbe, cel puţin, hainele, să-şi ia alţi pantofi. „Eşti bine aşa cum eşti, îl linişteşte Dinte de Aur. Nu e nevoie de haine mai bune!” Vechi revoluţionar, comandantul Carlos de Maia nu se aşteaptă la altceva decât, poate, un scurt domiciliu forţat pe bordul unui vas de război. Dar soţia sa ghicise din privirile marinarilor că, de astă dată, se poate întâmpla orice. Încearcă să-i înduplece azvârlindu-se la picioarele lor, cu un copil de câteva luni pe care-l purta în braţe. E zadarnic. „E târziu! Trebuie s-o ştergem!”, se întunecă unul dintre marinari. Femeia mai are timp să-i strige, de la fereastră, în timp ce comandantul era urcat de marinari în „camioneta fantomă”: „Adio!” Carlos de Maia este ucis de Dinte de Aur şi oamenii lui, cu toate rugăminţile şoferului şi cu toate că fostul şef revoluţionar încercase să se ascundă într-o cabină telefonică.

Al treilea pe listă era amiralul Machado dos Santos, omul care continua să se laude că întemeiase Republica. Machado dos Santos acceptă să se urce în camioneta fantomă. „M-am simţit întotdeauna bine între marinari!” exclamă el, amintindu-şi desigur de anii săi de propagandă revoluţionară. Dar nu ajunge viu până la Arsenal. Aproape de morgă, camioneta are o pană de motor. Amiralul e dat jos cu sila. „Nu mă omorâţi, băieţi!”, strigă el zâmbind, înţelegând că i-a sosit ceasul. Şi se prăbuşeşte sub gloanţele marinarilor. O maşină care trecea prin apropiere e oprită şi corpul fostului întemeietor al Republicii e trimis la morgă.

Lista pe care o avea Dinte de Aur e mare, dar mulţi dintre cei însemnaţi acolo au timp să se ascundă, anunţaţi fiind chiar de către ofiţerii din Junta Revoluţionară. „Camioneta fantomă” străbate totuşi capitala, fără ca cineva să aibă curajul s-o oprească, şi alţi câţiva nevinovaţi îşi găsesc moartea. Indignarea populaţiei a doua zi, e fără margini. Generalul Gomes da Costa împreună cu alţi ofiţeri îşi înaintează demisiile în semn de protest. Însuşi Preşedintele Republicii, Antonio José de Almeida, vrea să renunţe la Preşedenţie şi numai impunătoarea manifestaţie care are loc a doua zi îl împiedică s-o facă.

Întâmplările tragice din noaptea de 19 Octombrie au rămas până astăzi învăluite în mister. Este semnificativ faptul că cel dintâi lucru pe care l-au făcut insurgenţii a fost să elibereze din închisoare pe asasinul lui Sidonio Paes. Totul ne îndeamnă să credem că Dinte de Aur şi ceata lui n-au lucrat din propria lor iniţiativă. Documentele publicate

în această privinţă lasă să se întrevadă o influenţă străină. Ziarul Epoca din 20 Decembrie 1926 afirmă că atât Granjo cât şi Machado dos Santos aflaseră de izbucnirea iminentă a unui complot organizat cu ajutorul elementelor internaţionale, şi că şi-au pierdut viaţa pentru că deveniseră primejdioşi cunoscând acest secret. Fapt este că, de atunci, agitaţia comunistă a crescut simţitor în Portugalia. Grevele, actele de sabotaj şi comploturile pe care până atunci le organizau societăţile secrete şi „formiga branca", încep să fie controlate de către nucleele comuniste.

Indignarea ţării a fost totuşi atât de mare încât Guvernul revoluţionar, prezidat de colonelul Manuel Maria Coelho, e silit să demisioneze la 5 Noiembrie; nu apucase să guverneze trei săptămâni. urmează un minster Maia Pinto de şase săptămâni şi altul Cunha Leal, cam de aceeaşi durată. La 5 Februarie 1922 i se încredinţează guvernul lui Antonio Maria da Silva, care reuşeşte să se menţină la putere aproape doi ani. Cum se explică misterul acestui record ministerial? Antonio Maria da Silva este un vechi complotist şi creatorul „artileriei civile" din ultimii ani ai Monarhiei. El va înarma mai târziu şi va dirija din umbră „Legiunea Roşie", formidabilă organizaţie comunistă, cu care va avea de luptat toate guvernele şi chiar dictatura militară. Faptul că se poate menţine la putere atâta vreme ne face să credem că el controla opoziţia violentă, care împiedica celelalte guverne să dureze. Aceste forţe secrete se opun lămuririi misterului asasinatelor din noaptea de 19 Octombrie. Dinte de Aur şi banda lui nu sunt judecaţi decât la 14 Decembrie 1923. De altfel procesul, care se sfârşeşte cu condamnarea lui Dinte de Aur la temniţă grea pe viaţă, nu aduce nici o lumină asupra cauzelor şi adevăraţilor autori ai asasinatelor din noaptea de 19 Octombrie.

Guvernarea lui Antonio Maria da Silva nu se deosebeşte de cele precedente decât, poate, prin numărul masiv de deportări politice, care au loc la 20 Iunie 1922. Grevele continuă, dar nu au intensitatea celor din anii trecuţi. O încercare de răscoală monarhică, în Octombrie 1922, este repede înnăbuşită. Antonio Maria da Silva izbuteşte să se menţină la putere până în Noiembrie 1923, după ce remaniază de două ori cabinetul. Evident, ţara era departe de a avea o linişte. În iarna lui 1922 circulau atâtea zvonuri despre o nouă şi mult mai radicală mişcare a „octomvriştilor", încât şeful Statului şi membrii Guvernului îşi caută refugiul în cetăţuia din Cascaes, la 20 km de Lisabona, unde de altfel continuă până astăzi să locuiască Preşedintele Carmona…

Ca şi când ar fi prevăzut sfârşitul tragic al guvernării lui Antonio Granjo, Oliveira Salazar se reîntoarce în Coimbra şi refuză să mai calce pragul Parlamentului portughez. Acesta nu înseamnă, firește, că renunţase la acţiunea politică pentru a-şi închina ştiinţei tot timpul şi toată energia sa. Niciodată Salazar nu s-a dedicat cu exclusivitate muncii ştiinţifice. Tot atât de importantă era pentru el pregătirea tinerelor promoţii pentru o mai adâncă înţelegere a realităţilor portugheze. Pe de altă parte, înteţirea prigoanei religioase, după „noaptea însângerată" din 19 Octombrie, îl împiedică să se retragă într-un adevărat turn de fildeş la Coimbra.

În zilele de 29 şi 30 Aprilie 1922 are loc la Lisabona a doua sesiune a Congresului Centrului Catolic. Salazar prezintă un memoriu – Centro Catolico Português. Principios e orgazaçao – care e primit cu entuziasm de congresişti şi dă naştere la destule critici şi comentarii violente în întreaga presă portugheză. În prefaţa care însoţeşte textul comunicării, tipărit în broşură pe spezele comitetului diocezian din Funchal, Salazar mărturiseşte că studiul a fost „îndelung gândit", dar din motive felurite redactat în mare grabă. Comunicarea este, într-adevăr, extrem de succintă, având mai degrabă înfăţişarea unei serii de teze, cu o argumentaţie foarte strânsă, schematică. „O unanimitate de vederi şi opinii nu este, în politică, omeneşte posibilă", recunoaşte autorul în prefaţă. Acesta se referă nu numai la adversarii atei ai Centrului, ci mai ales la catolicii care militau în partidele monarhiste. Recunoaştem leal că nu se află cu noi mai mulţi şi mari catolici." Dar ceea ce e important de discutat este punctul de vedere iniţial, „prima poziţie pe care o ocupă spiritul nostru" în faţa unei probleme. Această „primă poziţie" nu e admisă, firește, de cei care nu împărtăşesc credinţele şi dogmele

catolice – marea masă a agnosticilor, masonilor şi revoluţionarilor democraţi. Dar ceea ce urmăreşte Salazar prin această comunicare, deşi n-o spune lămurit, este adeziunea unui cât mai mare număr de catolici la politica Centrului şi, implicit, retragerea lor – măcar „provizorie” – din partidele politice (recte: monarhiste). De aceea încearcă încă o dată, printr-o argumentaţie foarte strânsă, de o logică simplă şi clară, să convingă pe catolicii care militau pentru o schimbare a regimului, să renunţe la oricare altă activitate politică în afară de aceea a Centrului. „De altfel, adaugă el în prefaţă, nu se află nici intoleranţă, nici ură. Sunt patruzeci de pagini asupra politicii portugheze… şi nu se vorbeşte rău de nimeni!”

Teza susţinută de Salazar se poate rezuma astfel: prin politica sa, Biserica romano-catolică încearcă să obţină „condiţii minime indispensabile vieţii religioase”; politica Bisericii, evident, nu e politica naţiunii; dar catolicii, pentru a dobândi acele „condiţii minime”, trebuie să aibă şi putere, nu numai conducerea conştiinţelor; trebuie, deci, să activeze pe plan politic. Chestiunea politică se rezolvă eficient numai prin revoluţie. Dar revoluţia este în contradicţie cu datoria – pe care o are orice cetăţean loial – de a respecta puterile constituite. Pe de altă parte, a rezolva mai întâi chestiunea politică şi apoi pe cea religioasă (cum, adnotăm noi, susţineau catolicii monarhişti), înseamnă a subordona religia regimului politic. „Astfel, unirea catolicilor – divizaţi politiceşte – în câmpul politic, pentru a apăra Biserica cu mijloace politice, nu se poate face decât cu sacrificiul opiniilor politice, sau mai bine-zis, cu sacrificiul trecător al unei anumite acţiuni politice, socotită deocamdată prejudicioasă pentru apărarea intereselor religioase”. Salazar îşi reazemă argumentarea şi pe scrisoarea Papei Benedict XV, din 11 Decembrie 1919, de unde, după interpretarea sa, rezultă datoria pe care o are fiecare catolic de a asculta şi colabora cu regimul ţării sale, deşi nu rezultă şi obligaţia de a adera la acest regim. Pentru un catolic, comentează Salazar, este mai urgentă câştigarea de drepturi pentru Biserică în regimul actual, republican decât substituirea acestui regim printr-altul. Şi numai într-un singur caz forţele catolice nu vor fi împrăştiate: când toţi catolicii vor vota pe candidaţii Centrului, sacrificând cei ai partidului din care fac parte. Căci scopul ultim al Centrului este să cucerească puterea politică şi să apere interesele Bisericii, creştinând în acelaşi timp instituţiile ţării.

Program ambiţios – această cucerire a puterii – în care ne îndoim că Salazar credea cu adevărat; el cunoştea prea bine forţele politice ale Portugaliei şi înţelegea că spiritul revoluţionar şi anticatolic era departe de a-şi fi istovit posibilităţile de realizare istorică. Ceea ce urmărea Salazar, prin tezele sale, era în primul rând să pună la îndemână tuturor adepţilor Centrului Catolic un model de argumentare şi propagandă printre catolicii monarhişti; în acelaşi timp, această nouă profesiune de credinţă faţă de regimul republican ar fi convins poate Guvernul de sinceritatea Centrului şi poate chiar s-ar fi ajuns la dobândirea anumitor libertăţi religioase. Zece ani mai târziu, într-un important discurs ţinut ca Preşedinte al Consiliului de miniştri (23 Noiembrie 1932), Salazar îşi aminteşte de rolul său în acţiunea Centrului Catolic. „Nu spun că rezultatele au fost mari; spun că fără această acţiune ar fi fost şi mai mici. Bunele intenţii ale multora s-au lovit de incultura şi iacobinismul politicienilor extremişti şi al oamenilor lor, ca şi de îngustimea de vederi a partidelor aşa numite conservatoare. Fapt este că se putea întotdeauna afirma, şi cu aparenţe de dreptate, că Republica Portugheză era prin esenţă anticatolică, iar neutralitatea sa o minciună, ceea ce era destul de grav pentru Republică şi pentru Biserică, într-o ţară de tradiţie şi populaţie catolică. Sectarismul guvernelor a deschis răni adânci în conştiinţa naţiunii…”

Dacă acţiunea Centrului Catolic, nici măcar după această supremă încercare din 1922, n-a dobândit nici o libertate religioasă din partea guvernelor republicane, în schimb ea a adâncit mai mult ruptura dintre Centru şi partidele monarhiste. Salazar se aştepta la această agravare a raporturilor cu monarhiştii. Însă e probabil că pierduse încă de pe atunci şi în chip definitiv speranţa într-o revoluţie monarhistă victorioasă şi aştepta să se desemneze în câmpul politic o nouă forţă, destul de puternică pentru a

putea într-o zi stăvili dezmăţul guvernărilor demagogice. Deocamdată, această forţă nu se face simţită. Antonio Maria da Silva guvernează, cum am văzut, până la 15 Noiembrie 1923. În tot acest răstimp, Salazar îşi continuă activitatea de dascăl la Universitatea din Coimbra şi munca lui modestă de educator moral. Este straniu, totuşi, că această continuă osteneală nu duce la alcătuirea unui grup de credincioşi, strânşi pe viaţă şi pe moarte în jurul şefului lor spiritual şi politic. Salazar, chiar atunci când e admirat şi urmat, rămâne singur. Mitul lui nu fructifică. E de altfel exagerat să vorbim de un mit al lui Salazar. Omul acesta rece, măsurat, adâncit în cifre, preocupat de probleme impopulare – morală, educaţie, politică religioasă – nu poate creea o atmosferă de frenetică admiraţie sau profundă devoţiune în jurul numelui său.

Salazar îşi câştigă anevoie, printre preoţi, profesori, studenţi merituoşi şi catolicii Centrului, o faimă de om integru, cu o viaţă morală fără pată, de mari merite ştiinţifice. E faima unui tehnician, nu aureola unui şef victorios. Nici chiar cei din jurul lui, studenţii şi prietenii, nu sunt fanatizaţi de viaţa aceasta corectă. Oamenii nu pot avea faţă de el mai mult decât stimă şi admiraţie…

Dar, evident, această admiraţie se face simţită în cercuri tot mai largi. Îndeosebi cei care se îndeletnicesc cu realităţile economice şi financiare încep să privească spre Salazar ca spre un viitor bun conducător al vreunei importante instituţii de stat. Când, la începutul lui Decembrie 1923, are loc la Lisabona Congresul Asociaţiunilor Comerciale şi Industriale din Portugalia, se discută şi o comunicare a profesorului Salazar: „Reducerea cheltuielilor publice”. E studiul unui specialist care ştie să vadă dincolo de problemele tehnice pe care le dezbate. Congresul Asociaţiunilor Comerciale şi Industriale, nu e greu de ghicit, era o încercare a marii finanţe de a găsi platforma către acţiunea politică. Salazar, care nu refuza nici o dată prilejul de a-şi expune concluziile la care ajunsese în domeniul economic şi financiar, mai ales când era vorba de un auditor competent, a fost unul din sărbătoriţii acestui Congres. Un orator comentează astfel comunicarea profesorului Salazar: „De multă vreme am căutat să facem să intervină în discuţia problemelor naţionale şi oamenii noi, învăţaţi, plini de patriotism şi de încredere, care lucrează în liniştea biroului lor, şi care vor juca, fără îndoială, un rol foarte strălucit în acţiunea de salvare a patriei”. Asociaţiile Comerciale şi Industriale plănuiau să depună liste speciale de candidaţi pentru viitorul Parlament. Era şi acesta un semn de oboseală faţă de diviziunea partidelor şi luptelor politice. Dar Guvernul, prezidat de Ginestal Machado, care urmase lui Antonio Maria da Silva şi din care făceau parte, printre alţii, Cunha Leal şi generalul Oscar Carmona – cade repede în urma unei revolte semi-militare, şi e înlocuit la 18 Decembrie cu un cabinet prezidat de maiorul Alvaro de Castro.

Încercarea revoluţionară avusese loc la 10 Decembrie 1923, opt zile după comunicarea lui Salazar. O săptămână în urmă, ministrul de Finanţe demisionar, Cunha Leal, ţine o conferinţă publică în care atacă violent starea de lucruri din ţară, dezmăţul politicienilor, incapacitatea Statului în faţa agitatorilor – şi vorbeşte despre dezastrul economic portughez, despre dezordinea totală, lăudând omul care în Italia „a impus ordinea în locul dezordinii”. Încă un simptom al exasperării împotriva partidelor, împotriva intrigilor politice, demagogiei şi a ineficienţei guvernărilor ultimilor ani. Cunha Leal vorbea ca un vechi democrat…

Toate acestea erau tot atâtea semne că viaţa politică se afla în pragul unor mari schimbări. Nu se precizaseră încă formele pe care avea să le ia reacţiunea, dar se simţea iminenţa ei. Salazar se abţine, cu mai multă grijă ca oricând, să se angajeze în lupta dintre partidele republicane şi cele monarhiste. Are, acum, sentimentul net că scăparea nu poate veni de la nici unul din ele. Aşteaptă, în sihăstria lui de la Coimbra – dar cu ochii bine deschişi, atent la tot ce se întâmplă în jurul lui. Continuă, totuşi, să-şi spună cuvântul ori de câte ori crede de cuviinţă. În ziarul Centrului Catolic, Novidades, colaborează din când în când, cu articole în majoritatea lor tehnice, dar scrise cu multă claritate şi mult nerv. La 15 şi 16 Ianuarie 1924 apar două articole despre

„Învăţământul şi costul său” şi „Chestiunea Universităţilor”. La 12 Martie publică, în legătură cu devalorizarea, articolul „Venituri în valută străină”. Ca de obicei, Salazar nu scrie decât atunci când are ceva de spus într-o problemă de actualitate, discutată de cele mai multe ori anapoda sau în necunoştinţă de cauză.

La 4 Iulie 1924 se deschide, la Braga, primul Congres Euharistic Naţional. Gonçalves Cerejeira – fostul camarad de studenţie, acum coleg de profesorat la Universitatea din Coimbra – inaugurează şedinţa solemnă printr-un discurs, urmat de conferinţa lui Oliveira Salazar: „Pacea lui Christos şi proletariatul”. Este una din cele mai importante conferinţe ale sale, căci aici îşi expune cu destulă francheţe opiniile antimarxiste şi tot aici încearcă să precizeze atitudinea catolicismului faţă de problemele sociale contemporane. „Nenumărate sunt masele lucrătorilor, ale căror suflete se agită revoltate, înfometaţi fiind şi însetaţi de dreptate”. Şi aceşti lucrători trec alături de Biserica Creştină sau se îndreaptă împotriva ei, „ca şi cum, distrugând în lume izvorul ordinii şi al virtuţii, s-ar asigura cucerirea Dreptăţii şi a Păcii”. Toate cuceririle proletariatului, dobândite fără să ţină seamă de creştinism sau chiar împotriva lui, n-au adus pe pământ nici pacea, nici dreptatea. Dimpotrivă. „În prezenţa acestor mişcări care ameninţau să înnece civilizaţia modernă, observăm că, cu cât se extind ele şi triumfă, cu atât lupta se intensifică, alimentându-se din propriile sale victorii; fără ca pacea să se pogoare, fără ca dreptatea să se realizeze, fără ca situaţia fiecăruia să se îmbunătăţească”.

Pentru că, precizează profesorul Salazar, proletariatul socialist caută „pacea în lume” printr-o revoluţie mondială, în timp ce creştinismul crede în „pacea lui Hristos”, realizabilă numai printr-o anevoioasă ascensiune spirituală a fiecărui ins în parte. Critica pe care o face iluziilor create în jurul ideilor de muncă, bogăţie şi putere – iluzii care provoacă şi susţin agitaţiile muncitoreşti de pretutindeni – o vom regăsi în întreaga sa activitate economică şi socială de mai târziu. E greşit să se creadă că numai lucrătorul cu braţele munceşte şi e productiv, sau că munca nu cunoaşte nici un fel de ierarhie, efortul de invenţie, de organizare şi direcţie fiind egal, dacă nu inferior, execuţiei. E greşit de asemenea să se creadă că orice fel de bogăţie este un rapt sau un privilegiu; „există o bogăţie-egoism şi o bogăţie-sacrificiu şi devotament”. Cea dintâi e improductivă pentru colectivitate, servind doar ca un instrument de neistovită consumaţie a unei clase privilegiate, care nu urmăreşte decât satisfacerea unui infinit număr de dorinţe fireşti sau artificiale. Dar, „o dorinţă cheamă pe alta, satisfacerea anumitor aspiraţii face să se nască altele, întreţinând o ambiţie fără margini, ca o băutură misterioasă care ar avea ca efect să ne facă setea tot mai arzătoare”. În afară de această bogăţie-egosim se întâlneşte şi cealaltă specie de bogăţie, care se poate găsi în mâinile particularilor, ale sindicatelor şi ale micilor organisme teritoriale, sau în stăpânirea Statului. „Îmi închipui pe acest om bogat dar productiv, ca un fel de administrator al unui incapabil, fecundând bogăţia prin acţiunea şi prin iniţiativa sa, prin calităţile sale de dirguitor şi şef”. (Să nu uităm că acest elogiu al „bogatului productiv” era făcut de un om care se născuse şi a trăit de atunci într-o mândră sărăcie). În sfârşit, alături de iluziile create şi metodic răspândite în jurul noţiunilor de muncă şi bogăţie, se întâlnesc, în proletariatul socialist, iluziile crescute în jurul noţiunii de putere. „A cuceri puterea, a exercita puterea pentru a transforma în articole de lege iluzii care, dacă ar fi realizate, ar diminua capacitatea de producţie mondială şi ar distruge temeliile solide ale stabilităţii sociale, nu înseamnă a rezolva conflictele, ci a le multiplica; nu înseamnă a căuta pacea, ci a pregăti războiul; nu înseamnă dobândirea fericirii, ci sporirea mizeriei şi a durerii”.

În faţa acestor porniri luciferice, alimentate de iluziile marxismului, Salazar aminteşte de „bazele morale ale revoluţiei noastre sociale”, adică ale creştinismului social, „care n-are nevoie să comande, ci să slujească” iar „spiritului de revoltă îi opune ascultarea; urii – dragostea; ambiţiei – renunţarea”. Întâlnim, în această conferinţă, modelul omului politic creştin, pe care Salazar l-a construit în lungile lui meditaţii şi pe

care se va trudi să-l realizeze în propria lui conduită şi activitate câţiva ani mai târziu. „A nu aspira la putere ca la un drept, ci a o accepta şi exercita ca pe o datorie; a considera Statul ca reprezentantul lui Dumnezeu pentru binele comun şi a asculta din toată inima pe cel care e investit cu autoritate; a nu uita, când cineva comandă, în numele cărei dreptăţi o face; şi a nu uita când cineva ascultă, virtutea sacră a celui care comandă – ce extraordinară revoluţie! Este Puterea dezbărată de orice aviditate ambiţioasă, de obstacole inoportune, de revoluţii periculoase; este libera autoritate şi respectul celui asupra căruia se exercită ea; este legea umană înnobilată de justiţie, puterea limitată de legea lui Dumnezeu şi drepturile conştiinţei; este ordinea asigurată prin ascultarea sufletelor". Iar mai departe: „Daţi-ne aceste suflete transformate de spiritul creştin al ascultării, dragostei şi renunţării – căci pacea lui Christos este perfect compatibilă cu sindicalismul lucrătorilor, cu noile metode de muncă, cu toate noile regimuri de proprietate, cu organizaţiile politice mult diferite între ele…"

Conferinţa aceasta de la Braga, publicată în ziarele Centrului Catolic, nu are totuşi nici o influenţă în viaţa politică portugheză. Anul 1924 nu se deosebea, în această privinţă, de ceilalţi ani. Guvernele cădeau din trei în trei ani, sau din trei în trei săptămâni. Anevoie le mai poate ţine cineva socoteala. Izbucnesc, ca de obicei, conflicte armate între Garda Republicană şi poliţie, între aviaţie şi guvern, între grevişti şi armată. o manifestaţie comunistă începe prin aclamarea Preşedintelui Republicii şi sfârşeşte prin urale pentru Soviete şi revoluţia mondială. Şi, pretutindeni, se puteau citi semnele descompunerii; corupţia politicienilor, abuzurile conducătorilor, dezmăţul în administraţie, ruina economică şi financiară a ţării, degradarea presei, sterilitatea culturii. Lumea nu mai ştia pe cine să mai creadă, în ce să mai nădăjduiască. Tineretul îşi căuta scăparea în mişcările extremiste – comunismul sau integralismul lusitan. Dar în timp ce Antonio Maria da Silva organiza „Legiunea Roşie", integraliştii erau sabotaţi şi atacaţi de celălalt mare partid monarhist şi de catolici.

Atât integralismul cât şi monarhismul treceau printr-o criză. Portugalia era dezgustată şi obosită de republicanismul demagogic, dar puţini mai credeau în sorţii de izbândă ai unei încercări de restaurare. Chiar monarhiştii înţelegeau că, după atâtea momente prielnice pierdute, orice nouă înfrângere ar putea fi fatală mişcării. Numărul morţilor şi al celor din închisori crescuse destul de mult, de la Sidonio Paes încoace. Trebuia găsit alt drum spre putere decât acel al atacului direct. Marele duşman nu mai era acum republica în sine, ci regimul demagogic, care încuraja comunismul şi care ameninţa să lichideze într-o bună zi în chip radical, orice urmă de „reacţiune". Teama tuturor era ca nu cumva guvernele care se succedau într-un ritm ameţitor să istovească ţara într-un asemenea grad încât Portugalia să devină o pradă uşoară unei lovituri comuniste. De aceea monarhiştii constituţionalişti şi integralişti erau gata să susţină orice mişcare care ar fi putut înlătura regimul demo-comunist. Numai după o schimbare radicală a situaţiei politice s-ar fi putut gândi monarhiştii la o încercare de restaurare.

Centrul Catolic, deşi făcuse atâtea eforturi de a dobândi un modus vivendi cu Republica, vedea cu îngrijorare regimul republican alunecând tot mai vădit spre extrema stângă. Mecanica politică se verifică şi de astă dată: orice revoluţie tinde firesc spre realizarea ei totală în forme extreme. De aceea, catolicii încep să atace din ce în ce mai deschis comunismul, precizându-şi în acelaşi timp – cum am văzut că a făcut Salazar la Congresul Euharistic de la Braga – poziţia lor faţă de reformele sociale. Şi catolicii aşteptau înlăturarea regimului ca pe o salvare de ultimă oră. Înţelegeau că minimul de aşa zise libertăţi religioase pe care încă le păstraseră – cel puţin, dreptul de a se ruga şi a scrie – va fi sălbatic lichidat printr-o alunecare definitivă în comunism.

În Aprilie 1925 Salazar ţine în oraşul Funchal două conferinţe „Laicism şi Libertate", „Bolşevism şi Congregaţie". Sunt mai degrabă comunicări ştiinţifice decât manifestaţii politice. Dar profesorul de Economie Politică şi Finanţe vrea să arate, şi de data aceasta, incompatibilitatea între bolşevism şi o societate europeană, creştină şi

justă. Răsunetul acestor conferinţe e destul de modest, pentru că în aceeaşi lună izbucneşte prima încercare de luptă deschisă împotriva demagogiei regimului.

Primăvara 1926 se vestise într-adevăr senzaţională. În Martie are loc la Lisabona o încercare de revoltă militară, repede zădărnicită. La 18 Aprilie, însă, încercarea se repetă, pe un plan mai mare, sub conducerea comandantului Filomeno da Cãmara, a generalului João Sinel de Cordes, a locotent-colonelului Raul Esteves şi a altor ofiţeri. Aproape întreaga garnizoană militară din Lisabona se afla în complot. Câteva regimente ocupă poziţiile în Parcul Eduard VII şi schimbă focuri de armă cu gărzile republicane. Dar, poate pentru că nu aflaseră la timp orarul insurecţiei sau poate pentru că fusese la mijloc trădare – o bună parte din regimentele care trebuiau să se răscoale, nu apar la Rotondă. Lupta începe, totuşi şi, după o rezistenţă înverşunată, cu pierderi de ambele părţi, insurgenţii se predau. Şefii sunt închişi în fortul din Elvas, iar starea marţială e declarată în Lisabona.

Lovitura de la 18 Aprilie 1925 este primul simptom al intervenţiei în câmpul politicii portugheze a unei noi forţe: armata. De acum înainte toate grupările politice vor trebui să ţină seama de această forţă. Programul insurgenţilor era destul de vag; dar se simţea, înapoia formulelor programatice, voinţa de a pune capăt stării de lucruri existente şi, în acelaşi timp, setea de a răzbuna insultele pe care le aduseseră necontenit armatei, guvernele demagogice de la moartea lui Sidonio Paes încoace. Într-adevăr, neîncrederea partidelor de stânga în armată se accentuase în ultimii ani. Antonio Maria da Silva – care înlocuise oarecum prestigiul mit al lui Afonso Costa – încurajase organizaţiile comuniste mai ales pentru a se apăra de armată. Demisiile forţate, arestările, surghiunurile în insule, schimbările de garnizoane, umilinţele – jigniseră adânc cercurile militare. Numai greşeli de ultimă oră zădărniciseră lovitura de stat de la 18 Aprilie.

Dar hotărârea armatei de a îndepărta regimul rămâne tot atât de viguroasă. La 19 Iulie, izbucneşte o nouă rebeliune, sub conducerea căpitanului de marină Cabeçadas, care izbutise să răscoale echipajul crucişătorului Vasco da Gama, şi a căpitanului Jaime Baptista, care evadase de curând din fortul Elvas, unde fusese închis laolaltă cu ceilalţi şefi ai insurecţiei din Aprilie. Noua rebeliune militară se prăbuşeşte, ca şi cea din primăvară datorită şovăielilor anumitor elemente care juraseră să urmeze pe complotişti, dar care în ultimul moment renunţă la insurecţie. Lupta cu gărzile republicane şi regimentele loiale Guvernului e scurtă, iar şefii insurecţiei se predau înţelegând zădărnicia unei rezistenţe prelungite.

La guvern se află din nou, de la 30 Iunie, Antonio Maria da Silva, care-şi ia asupră-şi organizarea tribunalelor speciale pentru judecarea rebelilor. Datorită prezenţei generalului Sinel de Cordes în rândurile insurgente, juriul e constituit din ofiţeri de acelaşi grad, sub preşedinţia generalului Alberto Ilharsco şi având ca procuror pe generalul Oscar Carmona. Toate încercările lui Antonio Maria da Silva de a smulge juriului o condamnare a insurgenţilor se lovesc de dârzenia generalilor. Departe de a însemna o victorie pentru Guvern, aşa cum sperase da Silva, procesul şefilor militari – care are loc în ziua de 27 Septembrie, la şcoala Navală – se transformă într-o răsunătoare biruinţă a revoluţionarilor. Acuzaţii se apără în faţa unei săli pline, entuziaste, care subliniază prin ropote de aplauze orice mărturisire de credinţă naţionalistă, orice şarjă împotriva ticăloşiei politicienilor. Generalul Carmona se transformă din acuzator în apologet. Juriul achită pe toţi complotiştii, care se pot întoarce la unităţile lor şi-şi pot relua activitatea revoluţionară. Citirea sentinţei dă prilej la scene patetice. Generalii judecători au toţi lacrimi în ochi; şi se putea citi pe figurile lor regretul de a nu fi luat şi ei parte la complot. Vestea achitării se împrăştie fulgerător în toată Capitala şi e aclamată pretutindeni prin urale.

Guvernul lui da Silva, laolaltă cu celelalte guverne anterioare, erau, în bloc, osândite cu o brutală sinceritate.

XI.

Revoluţia de la 28 Mai 1926

Între două lovituri de stat încercate de armată, în Aprilie şi Iulie, are loc la Coimbra Congresul luso-spaniol pentru propăşirea ştiinţelor. 16 Iunie 1925. Profesorul Oliveira Salazar citeşte discursul inaugural la secţia de ştiinţe Sociale: „Statul non-confesional”. Subiect întru totul delicat, mai ales pentru Portugalia din acei ani. Dar şi „această problemă dificilă, care este, poate, pentru state o problemă eternă”, e discutată de Salazar cu obişnuita lui pătrundere şi sinceritate. Concepţia lui politică se înfăţişează mai matură şi nu e greu de ghicit, acum, omul de acţiune în umbra cugetătorului. „Este o iluzie sau o utopie să se creadă că Statul nu participă şi el, într-un sens, la absolut!” Catolicul care rosteşte o asemenea afirmaţie dovedeşte că a înţeles pe deplin misiunea şi răspunderea omului politic. Statul modern, sugerează Salazar, ar putea să-şi găsească formula de echilibru stabil „unificând” conştiinţele, educând în aşa chip inteligenţele încât acestea „să adopte în întregime doctrina pe care el însuşi o formulează şi o consacră”.

Nu ştiu ce răsunet a avut această conferinţă a lui Salazar. Dar e sigur că nu numai el îşi punea problema „echilibrului stabil” al Statului. Loviturile încercate de militari nu urmăreau altceva decât soluţionarea crizei politice care dura de atâţia ani. „Când acolo, afară, se plimbă liberi autorii nenorocirilor patriei – eu văd aici ofiţeri de o înaltă valoare pe banca acuzaţilor!”, strigă procurorul în procesul rebeliunii din Aprilie, generalul Carmona.

„Patria e bolnavă!” – astfel îşi încheie generalul Carmona celebrul său rechizitoriu. Cuvinte care nu se adresau acuzaţilor, ci Guvernului şi dictaturii demagogice a politicienilor. O quasiunanimitate exista în ceea ce priveşte factorii responsabili ai dezmăţului: toţi vedeau în politicieni şi, mai ales, în partidul democrat al lui Antonio Maria da Silva, focarele de descompunere care duceau inevitabil Portugalia către dezagregarea finală.

În tot cursul anului 1925 valul de ură şi dezgust creşte neîncetat. Se vorbea deschis, în case, pe stradă, în cafenele, de iminenta revoluţie militară împotriva cabinetului Antonio Maria da Silva. În primăvara 1926, Guvernul încearcă să treacă prin Parlament legea Regiilor tutunului, ca să-şi creeze câteva mii de posturi pentru clientela politică. Un formidabil scandal izbucneşte în Cameră şi în presă pe această chestiune. Dar Antonio Maria da Silva credea în puterea banului. Nu-i păsa de indignarea publică, dacă izbutea să dobândească două mii de posturi la dispoziţia lui. Corupţia, ca întotdeauna până atunci, ar fi dat şi de data aceasta excelente rezultate, iar în câţiva ani „scandalul Regiilor” ar fi fost cu desăvârşire uitat. De aceea, ca să poată trece legea prin Parlament, se ţin şedinţe care acoperă de ridicul venerabila instituţie. Deputatul Camoezas vorbeşte nouă ceasuri în şir, până la sosirea rapidului de Porto, care aducea voturile necesare trecerii legii! Nu era, de altfel, un record oratoric, pentru că în şedinţa de noapte de la 16 Iulie 1925 un deputat anunţase de la tribună că va vorbi fără întrerupere până a doua zi după amiază – deşi abandonează puţin înainte de prânz după ce vorbise nouă ceasuri în şir…

Dar, după discursul deputatului Camoezas, Lisabona nu-şi mai stăvileşte indignarea. La 1 Mai 1926 mulţimea atacă Parlamentul şi ar fi intrat în sala de şedinţe dacă poliţia nu intervenea la timp. Legea, totuşi, e votată la 4 Mai. Presa reîncepe atacul împotriva Guvernului şi Antonio Maria da Silva e acuzat făţiş de „dictatură”. Un ziar vorbeşte de necesitatea creării unui „front unic” împotriva Regiilor tutunului.

Reprezentanţii tuturor partidelor de opoziţie cer Preşedintelui Republicii demisia Guvernului, iar Guvernul cere aceluiaşi Preşedinte închiderea Camerelor. Asociaţia Comercială din Lisabona ţine o adunare extraordinară în care atacă violent regimul. „Ţara nu este în Palatul Parlamentului, unde se găsesc, cu atitudini arogante şi provocatoare, creaturi ambiţioase şi incompetente!” Antonio Maria da Silva, însă, nu e de loc intimidat de acest violent scandal politic. De politicieni nu îi e frică, chiar când aceştia izbutesc să organizeze campanii de presă şi manifestaţii populare. Singura lui teamă este armata. Serviciile de siguranţă ale Statului aflaseră la începutul lui Mai că militarii pregătesc o nouă lovitură. Ca să-i împace, Antonio Maria da Silva propune într-o şedinţă a Guvernului mărirea soldelor, provocând în cercurile militare dezgust şi revoltă.

Serviciile de siguranţă erau bine informate. Organizarea complotului militar începuse din vara 1925, în fortul Elvas, unde fuseseră închişi şefii insurecţiei eşuate de la 18 Aprilie. Închisoarea devenise peste noapte centrul noii revoluţii. Ofiţeri de legătură între diferitele nuclee veneau şi plecau cu ordine, fără ca totuşi comandantul fortului Elvas să îndrăznească să se opună. După achitarea şi eliberarea complotiştilor, centrul mişcării insurecţionale se strămută la Lisabona. Aproape în toate garnizoanele ofiţerii se angajează, prin declaraţii scrise, că se vor revolta îndată ce vor auzi semnalul. Şeful insurecţiei era generalul Alves Roçadas. Şi când pretutindeni se aştepta, dintr-un moment în altul, izbucnirea revoluţiei – generalul Roçadas moare. Insurecţia e din nou amânată; cei nehotărâţi şovăie, nerăbdătorii se agită peste măsură, e nevoie de noi angajamente scrise, căci cele vechi căzuseră de la sine prin moartea generalului Roçadas. Astfel se explică lungul interval scurs între cele două mişcări militare, 18 Aprilie 1925 şi 28 Mai 1926.

În a doua jumătate a lunii Mai revoluţia e pregătită până în cele mai mici amănunte. Lipsea numai şeful, numele prestigios care trebuia să însufleţească de la un capăt la altul al ţării mişcarea de reînnoire morală, eroul care trebuia să asigure reuşita fulgerătoare a insurecţiei armate. La Lisabona, complotul era organizat de comandantul de marină Cabeçadas – unul din republicanii entuziaşti care se bătuse la 5 Octombrie – cu colaborarea sporadică şi nesigură a lui Sinel de Cordes şi a altor şefi implicaţi în insurecţiile eşuate din anul trecut. Dar revoluţia nu putea izbucni la Lisabona, pe de o parte pentru că serviciile de siguranţă ale Guvernului funcţionau excelent şi orice complot ar fi fost descoperit cu 24 de ore înainte de înfăptuire, iar pe de altă parte pentru că garnizoana Lisabonei părea a fi în majoritatea ei loială Guvernului.

După multe întâlniri, discuţii şi planuri, e ales şef al insurecţiei, câteva zile înainte de izbucnirea revoluţiei, generalul erou Gomes da Costa, fostul comandant al corpului expediţionar portughez în Flandra. Se hotărăşte ca mişcarea să fie dezlănţuită în nordul ţării, la Braga. Ultimele pregătiri au loc în casa fruntaşului integralist Manuel Murias, unul din puţinii complotişti care înţelegeau adevăratul sens al revoluţiei. Murias hotărăşte în cea mai mare taină itinerariul generalului Gomes da Costa până la Porto. Care nu-i fu însă mirarea când, o jumătate de ceas în urmă, primul cunoscut care-i iese înainte la cafenea îi şopteşte la ureche ora şi staţia la care trebuia să ia trenul generalul da Costa ca să proclame revoluţia în nordul ţării! De abia are timp să se întoarcă acasă şi să modifice itinerariul. Generalul Gomes da Costa va fi dus la Braga îmbrăcat ţărăneşte, într-o maşină condusă de un om de încredere. Tot Murias redactează proclamaţia pe care Gomes da Costa trebuie s-o difuzeze îndată după insurecţia garnizoanei din Braga. În ziua de 26 Mai, la cinci şi jumătate după- amiază, generalul coboară treptele locuinţei lui Manuel Murias cu îndoiala în inimă. „Nu ştiu ce să fac… să mă duc?… să nu mă duc?!…”

Ca în toate revoluţiile portugheze, militare sau monarhiste, izbânda atârna de câteva detalii. De data aceasta, norocul este de partea revoluţionarilor. Gomes da Costa ajunge cu bine la Braga, dobândeşte adeziunea majorităţii ofiţerilor diviziei a VIII-a, şi,

în dimineaţa zilei de 28 Mai, comunică prin radiograme tuturor diviziilor proclamaţia redactată de Murias şi pe care alte nuclee revoluţionare o difuzează în Capitală şi în oraşele din nordul ţării. „Portughezi! Pentru oameni de demnitate şi de onoare, situaţia politică a ţării e de neîndurat. Strivită sub acţiunea unei minorităţi corupte şi tiranice, naţiunea, umilită, stă gata să moară. Eu, în ceea ce mă priveşte, mă revolt pe faţă! şi oamenii de valoare, de curaj şi demnitate, să vină la mine cu armele în mâini, dacă voiesc să biruiască sau să moară cu mine! La arme, Portugalia! La arme, pentru libertate şi pentru onoarea naţiunii! La arme, Portugalia!” Manifestul era semnat: Gomes da Costa, General comandant şef al Armatei Naţionale.

La Braga, tocmai se ţinea Congresul Marianic naţional, prezidat de Patriarh. Generalul are satisfacţia să fie aclamat de marea mulţime strânsă în cea mai mândră cetate episcopală a Portugaliei. Dar, 48 de ore după izbucnirea revoltei, Gomes da Costa şi mulţi alţii de la Cartierul general revoluţionar nu ştiau nimic de soarta pe care o va avea mişcarea. Adeziunile celorlalte garnizoane întârziau. La Lisabona nu se petrecea nimic. De la Porto se îndrepta spre Braga o puternică şi bine înarmată coloană guvernamentală cu misiunea de a înnăbuşi răscoala.

A fost un interval de cumplită îndoială, când se credea că totul e pierdut şi generalul Gomes da Costa, îmbrăcându-şi uniforma de mare ţinută, cu pieptul plin de decoraţii, aştepta din ceas în ceas să fie arestat. Cum se întâmplase şi în precedentele încercări militare, o seamă de ofiţeri care se angajaseră să ia parte la revoluţie, şovăiseră şi renunţaseră în ultimul moment. Dar, de data aceasta, intervin şi alte forţe în luptă: centrele de revoluţie civilă, nucleele camuflate în instituţiile Statului, care sabotează măsurile Guvernului, răspândesc informaţii false, anticipează adeziunile garnizoanelor, care încă nu ştiau dacă trebuie să lupte în rândurile lui Gomes da Costa sau ale lui Antonio Maria da Silva. După cum mărturiseşte un funcţionar superior al Poştei şi Telefonului, „de la un anumit moment, revoluţia naţională din 28 Mai a fost făcută de P.T.T. Mai mult decât trupele, firele telegrafice au fost acelea care au hotărât soarta revoluţiei”. Într-adevăr, în primele zile ale insurecţiei, P.T.T. nu transmitea nici o telegramă a Guvernului către garnizoanele leale, şi prezenta, dimpotrivă, lui Antonio Maria da Silva telegramele trucate, cum a fost, bunăoară, aceea a revoltei trupelor din Sudul ţării.

La Lisabona, Manuel Murias este acela care anunţă lovitura de la Braga, ştire repede difuzată de nucleele civile revoluţionare. Guvernul instaurează cenzura şi dă următorul comunicat oficial. „Liniştea domneşte în toată ţara. Doar o parte a garnizoanei din Braga s-a revoltat, sub comanda generalului Gomes da Costa. La Porto, liniştea e absolută. S-au organizat două coloane care se îndreaptă spre Braga, pentru a înfrânge pe rebeli”. Şi e probabil că, cel puţin în nord, rebelii ar fi fost înfrânţi dacă n-ar fi avut loc o seamă de întâmplări providenţiale pentru Gomes da Costa şi dacă n-ar fi intervenit, pretutindeni, nucleele civile. Astfel, şoferul care dusese pe Gomes da Costa la Braga are norocul să poată comunica un mesaj nucleului revoluţionar din Porto; o conversaţie telefonică între şeful Statului Major din Porto şi Antonio Maria da Silva, întâmplător auzită de Manuel Murias, dă acestuia din urmă putinţa să anunţe izbucnirea revoluţiei; coloana militară din Porto, organizată din „elemente sigure”, se îndreaptă spre Braga, îngăduind astfel grupului revoluţionar din Porto să se revolte şi să dobândească chiar adeziunea unei părţi din garnizoană care, nefiind „sigură”, fusese lăsată acasă etc. etc. Coloana guvernamentală înaintează şovăielnic, deşi are cu ea artilerie şi multă muniţie. Dar părerile sunt împărţite şi printre comandanţii coloanei loiale; propaganda revoluţionară îi atinsese şi pe ei, mitul lui Gomes da Costa exista şi pentru ei, trupa nu era însufleţită de nici o pornire mistică pentru Antonio Maria da Silva, aşa cum erau însufleţite coloanele de miliţieni care biruiseră altă dată pe Paiva Couceiro sau pe sidonişti. Totuşi, dacă Guvernul şi, mai ales, comandamentul coloanei guvernamentale care se îndrepta spre Braga, ar fi fost bine informaţi de situaţia din lagărul revoluţionarilor, Gomes da Costa ar fi fost repede înfrânt. Dar P.T.T. Şi celelalte

nuclee insurecte aveau grijă ca Guvernul şi organele lui să nu fie exact informaţi.

În afară de toate acestea, norocul era de partea lui Gomes da Costa. Căci numai norocul face ca un gazetar monarhist, Correia Marques, care era prevăzut cu o seamă de telegrame false, să fie arestat de guvernamentali lângă Braga, să i se citească telegramele – fiecare din ele anunţând o nouă garnizoană revoltată – la Statul Major al coloanei guvernamentale şi să fie interogat de către un ofiţer naiv, căruia Correia Marques îi strecoară, în mare taină, amănuntul că generalul Gomes da Costa dispune de multă artilerie şi că se pregăteşte să atace înainte de a fi atacat el de către guvernamentali. Toate aceste ştiri, erau, fireşte, inventate. Gomes da Costa n-avea artilerie şi n-avea de loc intenţia să atace. E probabil că s-ar fi predat îndată ce primele obuze ar fi căzut deasupra oraşului, pentru a nu primejdui Catedrala sau vreunul din monumentele istorice din Braga. Dar telegramele şi informaţiile lui Correia Marques au acelaşi rezultat pe care l-au avut telegramele trucate şi informaţiile inexacte în toate celelalte oraşe ale Portugaliei: paralizează iniţiativa guvernamentalilor şi încurajează pe revoluţionarii şovăitori. În loc să atace Braga, coloana guvernamentală cere un armistiţiu lui Gomes da Costa!...

Lovitura de stat reuşise. De abia acum, restul garnizoanelor aderă la mişcarea generalului da Costa. La Lisabona, comandantul Cabeçadas adresează în numele armatei o scrisoare Preşedintelui Republicii, Bernardino Machado, cerându-i să demită Guvernul lui Antonio Maria da Silva şi să alcătuiască „un guvern din afara partidelor, constituit din republicani care merită încrederea ţării". Este prima greşeală a revoluţionarilor, şi primul motiv de disensiune între şefii mişcării. Greşeală, pentru că cer Preşedintelui să alcătuiască el Guvernul, anulând astfel orice caracter revoluţionar al mişcării. Motiv de disensiune, pentru că, temându-se ca nu cumva mişcarea să se transforme într-o încercare monarhistă, Cabeçadas se grăbeşte să accentueze asupra „republicanilor care merită încrederea ţării". Integraliştii, care avuseseră un rol de frunte în pregătirea complotului, primeau astfel un duş rece chiar în ziua biruinţei.

Din nord, Gomes da Costa înainta spre capitală cu trupele revoluţionare. În sud, generalul Oscar Carmona, care reasumase comanda diviziei a 4-a, concentra trupele la Vendas Novas. La Lisabona, Cabeçadas şi ceilalţi şefi ai insurecţiei izbutesc, în dimineaţa de 31 Mai, să obţină de la Preşedintele Republicii răspunderea menţinerii ordinii în capitală. La 1 Iunie, un escadron de cavalerie se prezintă în faţa Parlamentului şi un soldat e trimis să anunţe pe deputaţi că trebuie să părăsească sala. Acelaşi soldat, apoi, închide şi ferecă uşile Camerei Deputaţilor şi ale Senatului.

Dar comandantul Cabeçadas e o victimă uşoară a oamenilor politici. Chiar bătrânul Bernardino Machado izbuteşte să-l păcălească. La 2 Iunie Machado îl învesteşte cu toate puterile constituţionale, şi el se retrage în viaţa privată! Cabeçadas începe să se gândească la alcătuirea unui guvern după toate regulile democratice, uitând că e reprezentantul unei revoluţii care triumfase. Aflând că la Lisabona se pune la cale un guvern, Gomes da Costa telegrafiază lui Cabeçadas că se îndreaptă spre capitală cu trupele, iar Carmona hotărăşte acelaşi lucru de la Vendas Novas. La 3 Iunie Cabeçadas se întâlneşte cu Gomes da Costa la Coimbra şi după o lungă întrevedere se întoarce la Lisabona şi alcătuieşte primul guvern; şase ministere pentru sine, trei ministere pentru Gomes da Costa, trei pentru comandantul Armando Ochoa. E un guvern care durează mai puţin de o zi, pentru că Gomes da Costa comunică prin radiograme tuturor unităţilor militare că nu e de acord cu lista lui Cabeçadas. După o altă conferinţă între cei doi şefi, se dă publicităţii, în dimineaţa zilei de 4 Iunie, lista noului guvern. Apare aici pentru prima oară triumviratul Juntei guvernamentale, alcătuit din Cabecadas, Preşedenţie şi Interne – Gomes da Costa, Război şi Colonii – Carmona, Afacerile Străine. Printre ceilalţi miniştri, un nume nou pentru majoritatea portughezilor: Dr. Oliveira Salazar la Finanţe.

Numirea profesorului Salazar a provocat stupoare, mai ales în mediul militar. Cine era acest civil de la Coimbra?... Antonio Ferro, în prefaţa cărţii sale de convorbiri cu

Salazar, îşi aminteşte dimineaţa de 6 Iunie 1926 când, pe aerodromul de la Amadora, se apropie de generalul Gomes da Costa şi îl întreabă despre alcătuirea noului guvern. „Guvernul este ceea ce s-a putut aranja într-un asemenea moment, răspunde Gomes da Costa. Ministrul de Finanţe e un oarecare Salazar din Coimbra, Se spune că e foarte bun. Dumneata îl cunoşti?”

Gazetarul Antonio Ferro nu-l cunoştea. „Nu-l cunoşteam, cum nu-l cunoştea nimeni, în afară de străzile intime şi discrete ale Coimbrei, de coridoarele Universităţii unde paşii se pierd…” şi cu toate acestea, militarii au fost aceia care l-au căutat la Coimbra şi, negăsindu-l, au venit până la Vimieiro ca să-i ofere portofoliul Finanţelor. Cabeçadas mărturisea unui ziarist (Oscar Paxeco) că, ducându-se la Coimbra să-l întâlnească pe Gomes da Costa şi să alcătuiască împreună guvernul, îl aştepta la gară maiorul de artilerie Pedro de Almeida; care „nu-i vorbi altceva până la Marele Cartier decât despre marea valoare a domnilor Oliveira Salazar şi Manuel Rodrigues, primul ca un mare financiar, iar al doilea ca un jurist eminent”. Meritul lui Cabeçadas este că s-a lăsat convins, şi l-a impus pe Salazar. Pentru că ceilalţi, cu Gomes da Costa în frunte, care făcea guvernul, nu-l cunoşteau.

„Salazar primeşte delegaţii revoluţiei în casa sa. După câteva clipe iese şi se îndreaptă spre locuinţa părintească. Toată familia e strânsă acolo, înconjurând pe Maria do Resgate, care sta întinsă într-un fotoliu, bolnavă.

— „Ştii, mamă? îmi cer să mă duc la Lisabona ca să fiu ministrul Finanţelor. Dar mi-e foarte greu să te las aşa. Nu ştiu ce să fac…

„Maria do Resgate îşi priveşte fiul cu dragoste. Se face în jurul lor o tăcere emoţionantă. După o clipă, mama răspunde cu hotărîre şi energie:

— „Acceptă, nu te nelinişti de mine. Dacă au venit aici înseamnă că au avut nevoie de tine. Trebuie să accepţi. Du-te fiul meu…

„Sâmbăta următoare, după cinci zile de alternative şi mai triste, Salazar ajunge în Capitală”. (Luiz Teixeira).

Lisabona asistă, la 6 Iunie, la o mare paradă militară: iau parte toţi cei care contribuiseră la lovitura de stat. Antonio Maria da Silva şi guvernele demagogice erau atât de urâte încât biruinţa de la 28 Mai a fost primită cu simpatie de aproape toată lumea. Dar, încă din primele ceasuri, oamenii au simţit că nu se găsesc în faţa unui nou Sidonio Paes. Foarte repede s-au aflat disensiunile care domneau între biruitori. Monarhiştii, şi în deosebi integraliştii, vedeau cu uimire că Mendes Cabeçadas îşi ia toate măsurile de apărare a Republicii, înconjurându-se de exact aceiaşi oameni politici împotriva cărora triumfase lovitura de la 28 Mai. Democraţii şi clientela vechilor partide republicane încep să prindă curaj: o „juntă” militară este întotdeauna mai uşor de răsturnat decât un singur om. Fusese o revoluţie care triumfase fără un singur foc de armă şi fără o singură picătură de sânge – dar conducerea revoluţiei dădea semne de descompunere chiar a doua zi după victorie.

Lucrurile acestea le înţelegeau foarte bine şi o parte dintre şefii revoluţionari. Între Cabeçadas şi Gomes da Costa se iscară de la început grave neînţelegeri. Unii dintre ofiţerii care avuseseră un rol de frunte în răscoală îşi cer demisia, şi e nevoie de intervenţia generalului Carmona (cazul Raul Esteves) ca aceştia să continue colaborarea cu Guvernul juntei. La Porto începe să se vorbească despre necesitatea creerii unui triumvirat Gomes da Costa, Carmona şi Filomeno da Camara. Apar neîncetat nume noi, iar numele cu un anumit nimb revoluţionar – ca, bunăoară, generalul Sinel de Cordes, locotenent-colonelul Raul Esteves etc. – nu se bucură de nici o actualitate politică. Îndeosebi, cel care provoca cele mai multe încurcături şi compromitea, fără să-şi dea seama, sensul revoluţionar şi etic al loviturii de la 28 Mai, era Cabeçadas.

Între timp, în afară de intrigi, zvonuri şi dezminţiri – nu se lucra nimic. Singura realizare a Guvernului fusese suspendarea Constituţiei, închiderea Parlamentului şi demiterea lui Antonio Maria da Silva de la Direcţia Poştelor. Salazar abia apucase să ia

în primire Ministerul Finanţelor, să cunoască oamenii cu care trebuia să lucreze, să-şi organizeze planul de lucru – când Preşedintele Guvernului, Cabeçadas, primeşte un ultimatum din partea lui Gomes da Costa, datat „Cartierul general din Sacavem, 17 Iunie 1926”, prin care i se cere plecarea din Guvern. Motivul era că „refuzase sistematic să accepte toate încercările de conciliere, pentru bunul mers al Guvernului” şi se „lăsase tulburat şi manevrat de influenţe ostile mişcării revoluţionare pe care o efectuase armata”. Gomes da Costa înconjoară în acelaşi timp Lisabona cu trupe, ca să evite o rezistenţă armată. În ultimatumul adresat lui Sacavem, îl acuză pe Cabeçadas şi de discordia care a început să fermenteze în sânul armatei portugheze, „tulburând comanda mea printr-o acţiune imprudentă şi nesăbuită, care pregătea zădărnicirea marii mişcări naţional-revoluţionare din 28 Mai”.

Cabeçadas convoacă Guvernul înainte de a răspunde ultimatimului lui Gomes da Costa. Prietenii lui politici îl îndeamnă să reziste, armând la nevoie chiar pe civili; erau aceeaşi prieteni politici care izbutiseră să zădărnicească de la început orice caracter revoluţionar al mişcării. Din fericire pentru Portugalia, Cabeçadas, care era un mare naiv şi un om lipsit de spirit politic, nu era şi un mare ambiţios. S-a supus, şi a părăsit Preşedinţia Guvernului pe care, fără îndoială, era sigur că el îl făcuse posibil. Trei membri ai Guvernului se solidarizează cu el şi îşi înaintează demisiile. Lucru, fireşte, care nu l-a impresionat prea mult pe Gomes da Costa. În ziua de 18 Iunie face un nou guvern. La Finanţe e numit comandamentul Filomeno da Camara. Profesorul Salazar e din nou liber să-şi continue cursurile la Coimbra.

*
* *

Începe acum o perioadă tristă în istoria revoluţiei militare portugheze. Gomes da Costa îşi ia în serios rolul de dictator. Excelent militar, erou pe câmpurile de luptă, dovedeşte o nemăsurată naivitate în treburile politice. Se înconjoară de o serie de oameni ambiţioşi şi sterili, care îl fac de la o zi pe alta, impopular. Schimbă funcţionarii şi modifică guvernele după bunul lui plac. Trăieşte pe deplin sentimentul puterii, lovind în dreapta şi în stânga fără să pună nimic în loc.

Toate acestea, fireşte, ameninţau să compromită definitiv mişcarea de la 28 Mai. Armata fusese, până atunci, marea speranţă a maselor largi, trădate de politicieni, obosite de politică. Dar dictatura Juntei militare, departe de a soluţiona dificultăţile şi a pune capăt dezmăţului din administraţie – contribuia la agravarea haosului general prin lamentabila purtare a lui Gomes da Costa. Mitul loviturii de la 28 Mai – care nu fusese niciodată prea puternic – se dezagrega văzând cu ochii. Monarhiştii erau dezamăgiţi nu numai pentru că vedeau depărtându-se posibilitatea unei restaurări, ci şi pentru că asistau la surparea prestigiului politic al armatei, fenomen care nu putea fi urmat decât de o recrudescenţă a mişcărilor de extremă stângă. Democraţii, pe de altă parte, se pregăteau pentru preluarea puterii, aţâţând diversele grupări militare una împotriva alteia şi pe Gomes da Costa împotriva tuturor. Totul îi îndemna să creadă că Junta militară nu se va putea menţine la putere nici măcar atât cât s-a putut menţine Sidonio Paes.

Şi fără îndoială, lucrurile s-ar fi petrecut astfel dacă n-ar fi fost generalul Carmona. Clarviziunii şi spiritului său de iniţiativă se datoreşte salvarea mişcării de la 28 Mai. Când generalul Gomes da Costa anunţă pe Carmona şi încă pe alţi doi miniştri, printr-o simplă scrisoare particulară, că se dispensează de colaborarea lor în guvern, publicând în acelaşi timp numirea altor miniştri în locurile rămase vacante – armata se pregăteşte să reacţioneze. În aceeaşi noapte de 8 Iulie, o delegaţie de ofiţeri se prezintă la Gomes da Costa, cerându-i să revină asupra demisiilor forţate. Generalul refuză şi armata îi retrage sprijinul. Toţi miniştrii se solidarizează cu cei demişi şi, la consfătuirea care are

loc la Marele Cartier, comandanţii unităţilor din Lisabona hotărăsc să impună lui Gomes da Costa părăsirea Guvernului şi a Preşedenţiei. Eroul din Africa şi Flandra, omul care răsturnase regimul democratic prin lovitura de la 28 Mai, idolul armatei – nu găseşte în zorii zilei de 9 Iulie nici o singură companie gata să mai lupte şi să moară pentru el. Zadarnic încearcă să electrizeze detaşamentele care se aflau în preajmă; nimeni nu-l ascultă. În ziua de 9 Iulie Gomes da Costa e demis, arestat şi închis în fortăreaţa de la Cascais. Curând, era trimis pe bordul unui contratorpilor în insulele Azore, unde a rămas aproape un an. De abia la 10 Iulie 1927 i se îngăduie reîntoarcerea în patrie. Şi, ţinând seama de marile sale merite militare, e înălţat la gradul de mareşal, titlu pe care nu-l mai dobândise nimeni după căderea Monarhiei. Îmbătrânit, pocăit, înţelegându-şi greşelile şi asistând cu mirare la încercările de refacere a mitului său din 1917 şi 1926 – Gomes da Costa moare în 1929 şi este înmormântat cu funeralii naţionale…

În după-amiaza zilei de 9 Iulie generalul Oscar Carmona dădea publicităţii lista noului guvern prezidat de el. La Finanţe era numit generalul Sinel de Cordes. După cum era şi de aşteptat, transformarea Juntei militare într-o dictatură personală a silit pe adversarii regimului să-şi schimbe tactica de luptă. De unde până la înlăturarea lui Gomes da Costa diversele fracţiuni politice activau prin intrigi, încercând zdruncinarea unităţii în conducerea mişcării militare, sau prin manifestaţii muncitoreşti de platonică protestare împotriva dictaturii – după 9 Iulie ele trec la atacuri făţişe. Atacurile pornesc, fireşte, din felurite sectoare şi sunt organizate de oameni care nu împărtăşesc aceleaşi credinţe politice. Sunt, în primul rând, răscoalele elementelor de stânga, care dau mult de lucru Guvernului. Izbucnesc apoi rebeliuni militare, – cum a fost aceea din 2 Februarie 1927, din nord, condusă de generalul Sousa Dias şi alţi şefi militari. A fost un adevărat război civil. Garnizoana rebelă sapă tranşee pe străzile oraşului Porto şi lupta continuă, sălbatic, multe zile şi multe nopţi. Artileria guvernamentală, aşezată în bătaie pe Monte da Virgem, nu cruţă niciunul din edificiile oraşului, nici măcar celebrul teatru San João, unde generalul Sousa Dias organizează depozitul de muniţii al trupelor rebele. Pierderile sunt grele de ambele părţi.

La Lisabona, revolta militară izbucneşte în ziua de 7 Februarie, cu o violenţă nemaipomenită, condusă de colonelul Mendes dos Reis. Lupta se dă între marinarii rebeli, ajutaţi de civili din toate partidele politice de opoziţie şi garnizoana locală. Spre deosebire de toate celelalte revoluţii şi contra-revoluţii care avuseseră loc în Lisabona, teatrul operaţiilor nu mai este Rotonda şi Parcul Eduard VII, ci cartierul San Pedro de Alcantara, unul din cele mai populate cartiere ale capitalei. Artileria guvernamentală seamănă din belşug moartea printre localnici. Palatul Palmela este grav atins de şrapnele. Lupta de stradă durează multe zile şi multe nopţi cu pierderi extraordinari de grele. Victoria Guvernului e scump plătită. Iar după victorie, urmează obişnuitele arestări în masă, procese, deportări în insule.

Revolta militară din 7 Februarie 1927, deşi a fost cea mai sângeroasă, n-a fost ultima pe care avea s-o întâmpine dictatura militară a generalului Carmona. La 12 August izbucneşte o nouă insurecţie, condusă de militari şi intelectuali, care îşi propunea investirea căpitanului de fregată Filomena da Camara cu puteri dictatoriale. Rebeliune repede sufocată, dar care dovedeşte că liniştea era încă numai aparentă.

Este probabil că oricare alt dictator militar portughez ar fi sucombat loviturilor pe care le-a primit generalul Oscar Carmona în mai puţin de un an de zile. Carmona s-a trezit, câteva luni numai după ce-şi asumase toate puterile, în faţa unei situaţii paradoxale: mişcarea de la 28 Mai, care se făcuse fără să se verse o singură picătură de sânge, nu-şi putea păstra integritatea iniţială decât cu preţul unor necontenite jertfe.

Unanimitatea militară din ziua biruinţei de la Braga şi Lisabona, fusese fărâmiţată prin intrigile politicienilor şi prin ambiţii personale. Dacă nu s-ar fi reacţionat faţă de uneltirile comandantului Cabeçadas, mişcarea de la 28 Mai ar fi fost anihilată printr-o tot mai abilă şi mai puternică infiltrare a politicienilor vechiului regim. Dacă nu s-ar fi

reacţionat faţă de dictatura haotică a generalului Gomes da Costa, mişcarea ar fi fost compromisă prin abuzurile şi insuficienţa conducerii. Ambele lovituri de forţă – împotriva lui Cabeçadas şi Costa – au fost făcute fără vărsare de sânge. Dar generalul Carmona s-a văzut silit, curând după aceea, să înfrunte loviturile pe care adversarii mişcării le dădeau făţiş. Păstrând intact spiritul revoluţiei de la 28 Mai, Carmona a rămas neclintit pe poziţia sa: armata a luat puterea ca să scape ţara de regimul demagogic, şi această putere trebuie apărată chiar împotriva militarilor.

Anevoie s-ar fi putut petrece altminteri lucrurile. Unanimitatea cu care fusese întâmpinată revoluţia de la 28 Mai nu putea păcăli pe un observator avertizat. Colaborarea între elementele atât de disparate – ca integralişti şi radicali; monarhişti constituţionalişti şi republicani – era provizorie şi limitată numai la răsturnarea de la putere a partidului democrat. După victorie, drumurile se despărţeau. Toată lumea voia să scape de dictatura demagogică a lui Antonio Maria da Silva; fiecare, însă, voia să pună altceva în loc. Partizanii diferitelor grupări politice care colaboraseră la revoluţia din 28 Mai, nădăjduiau că vor putea orienta dictatura militară în conformitate cu programele lor respective. Monarhiştii întrevedeau în revoluţia militară restaurarea regalităţii. Republicanii aşteptau de la dictatura militară întărirea republicii şi refacerea prestigiului regimului. Democraţii sinceri sperau într-o normalizare a vieţii politice şi o purificare a sistemului parlamentar.

Când fiecare a înţeles că dictatura militară intenţionează să păstreze puterea exclusiv în mâinile sale, refuzând să se facă instrumentul uneia sau alteia dintre fracţiunile politice în luptă – au început mişcările de rezistenţă şi contra-revoluţie. Marele merit al generalului Carmona este că a izbutit să se menţină la putere împotriva tuturor încercărilor revoluţionare şi cu toate deficienţele Guvernului militar. La 26 Noiembrie 1926, generalul Carmona este ales Preşedinte al Republicii ad-interim, continuând a păstra Preşedinţia Consiliului de Miniştri. Dar era o stare provizorie, care nu se putea prelungi prea mult timp. Dictatura militară încearcă să normalizeze viaţa politică în primăvara anului 1928, pregătind alegerile prezidenţiale, care trebuiau să verifice popularitatea regimului şi să confirme pe singurul candidat, generalul Carmona, în postul de Preşedinte al Republicii.

Evident, dictatura militară nu-şi putuse menţine popularitatea iniţială. Îndepărtase demagogia partidelor, dar nu rezolvase nici una din problemele urgente ale Portugaliei; nu rezolvase chestiunea socială, agravase dezechilibrul financiar, nu îmbunătăţise economia ţării şi părea incapabilă de a găsi o formulă de echilibru politic. Insurecţiile contra-revoluţionare din Porto şi Lisabona îndoliaseră mii de familii şi învrăjbiseră din nou naţiunea. Prestigiul generalului Carmona nu izbutea să absolve incapacitatea administrativă a Guvernului pe care-l prezida. Timpul trecea şi dictatura militară nu izbutea să se depăşească. Tot ce putea face era să se apere de insurecţii, şi să păstreze nestinsă măcar speranţa într-o nouă formă politică menită să împace neamul şi să-i redea încrederea în propriile sale forţe creatoare.

Dificultăţile dictaturii militare ies la iveală mai ales în pragul alegerilor prezidenţiale din primăvara 1928. Monarhiştii cer, ca o condiţie sine qua non a votării generalului Carmona, înapoierea familiei regale în Portugalia. Ar fi fost primul pas spre restaurare. În caz contrar, monarhiştii ameninţau că vor vota, în loc de generalul Carmona, pe ministrul de Finanţe, Generalul Sinel de Cordes. În 1928, masa monarhiştilor continua să fie împărţită între constituţionalişti – care rămăseseră credincioşi lui Don Manuel – şi integralişti, care recunoşteau drept singur pretendent pe D. Duarte. (Moartea lui Don Manuel în 1932, a împăcat familia monarhistă portugheză, strângând-o în jurul lui D. Duarte). Integralismul suferise însă o pierdere hotărâtoare în 1925, prin moartea lui Antonio Sardinha. Creatorul şi şeful politic al mişcării integraliste moare la 37 de ani, înainte de a-şi fi putut da toată măsura geniului său politic şi filozofic. După moartea lui Sardinha, integralismul intră într-o permanentă criză. O parte din colaboratorii lui Sardinha hotărăsc să ajute regimul instaurat de

generalul Carmona şi salvat de Salazar – în timp ce altă parte se păstrează în continuă opoziţie. Fapt este că, în 1928, integraliştii ca şi monarhiştii constituţionalişti încearcă să forţeze mâna Guvernului militar, condiţionând votarea generalului Carmona de reîntoarcerea familiei regale.

Deşi nu era un republican convins, generalul Carmona nu putea accepta condiţiile monarhiştilor, ştiind prea bine că prezenţa familiei regale şi a fostului rege, D. Manuel, va da loc la nenumărate incidente şi insurecţii, care ar agrava situaţia internă a ţării şi aşa destul de primejduită. Refuzând, însă, sprijinul monarhiştilor, dictatura militară e silită să ceară ajutorul elementelor republicane, extremiste, adică exact a acelor elemente împotriva cărora se făcuse revoluţia de la 28 Mai. Guvernul cere sfatul şefului Uniunii Republicane Liberale, Cunha Leal, care îl asigură că toţi republicanii, şi chiar membrii partidului democrat, vor vota pe generalul Carmona dacă se va îngădui lui Antonio Maria da Silva, refugiat la Paris, să se reîntoarcă în ţară şi să-şi desfăşoare netulburat propaganda sa antimonarhistă. Dictatura militară acceptă sugestia lui Cunha Leal (în care avea să întâlnească, mai târziu, un adversar primejdios) şi Antonio Maria da Silva, creatorul şi şeful celei mai puternice organizaţii secrete şi teroriste portugheze, dictatorul comunizant şi autorul moral al haosului împotriva căruia reacţionase mişcarea de la 28 Mai, e invitat să se întoarcă în patrie. Pentru a nu marca hotărât înfrângerea suferită, Guvernul publică în acelaşi timp şi un decret prin care sunt amnistiaţi şi liberi să se întoarcă în Portugalia toţi emigranţii monarhişti.

Succesul alegerilor este astfel asigurat. La 25 Martie 1928, generalul Carmona este ales Preşedinte al Republicii cu 740.830 de voturi. Dar prestigiul dictaturii militare ieşise şubrezit. Pentru întâia oară de la 28 Mai 1926, revoluţia e silită să accepte un compromis cu vechiul regim. Monarhiştii, şi îndeosebi integralişti care colaboraseră cu atâta entuziasm la lovitura de stat de la 28 Mai, se trezeau acum în faţa unei puternice coaliţii: democraţii lui Antonio Maria da Silva alături de dictatura militară. Este cea mai gravă criză prin care trece mişcarea de la 28 Mai. Cu toată energia şi sufletul incoruptibil al generalului Carmona, mişcarea de la 28 Mai se afla în pragul dezagregării finale. Pactul electoral cu Antonio Maria da Silva, deşi provizoriu şi secret, era începutul sfârşitului. Dictatura militară era ameninţată să se pulverizeze, odată alunecată pe povârnişul compromisurilor cu oamenii vechiului regim. Se repeta greşeala lui Cabeçadas şi Gomes da Costa, cu deosebirea că de data aceasta nu se mai găsea un nou general Carmona care să salveze spiritul revoluţiei. Toţi cei care au luat parte la mişcarea din 28 Mai sunt astăzi de acord că dictatura ar fi fost iremediabil compromisă dacă generalul Carmona n-ar fi făcut apel, în acel ceas de gravă criză, la Salazar.

Generalul Carmona, care salvase odată revoluţia în 9 Iulie 1926, prin lovitura de stat împotriva lui Gomes da Costa, o salvează a doua oară – şi dintr-o primejdie mult mai mare – chemând pe Salazar. Portugalia îşi datorează măreţia sa de astăzi geniului politic al generalului Carmona, care a ştiut să facă dintr-un profesor de Finanţe un dictator.

XII.

Salazar – dictator al Finanţelor

Chemarea lui Salazar ca ministru de Finanţe investit cu depline puteri n-a fost făcută în ceasul al 11-lea. Şi poate nu greşim prea mult afirmând că însuşi Salazar, văzând catastrofa către care se îndrepta economia ţării, a ieşit din pasivitatea lui şi a intervenit deschis în lupta politică. Această luptă politică este aşa numita „campanie" din ziarul Novidades. În Ianuarie 1928 apar o serie de articole, în care financiarul Salazar analiza cu cunoscuta lui competenţă şi sinceritate problema la ordinea zilei în Portugalia: împrumutul extern. Politica financiară a dictaturii militare fusese, până atunci, dezastruoasă. Temându-se să devină impopular, sau, poate, fiind convins de ineficacitatea unei asemenea măsuri, Guvernul nu îndrăznise să pună în aplicare o politică financiară de sacrificiu. Deficitele erau acoperite prin continue emisiuni de bonuri de tezaur şi inflaţie camuflată. Valoarea monedei se deprecia văzând cu ochii. Pus în faţa unei datorii interne flotante de proporţii catastrofale – două miliarde escudos – Guvernul s-a văzut nevoit să ceară ajutorul Societăţii Naţiunilor.

Dictatura militară, însă, nu era bine văzută în cercurile politice europene. Colaboraseră la această neîncredere chiar o seamă de fruntaşi ai vieţii publice portugheze şi reprezentanţi ai vechilor partide, care umblaseră din legaţie în legaţie anunţând că nu vor recunoaşte nici una din tranzacţiile financiare sau politice încheiate sub dictatură. Iar când ministrul de Finanţe, general Sinel de Cordes, trimite la Geneva un delegat extraordinar, pe generalul Ivens Ferraz, ca să trateze un mare împrumut la Societatea Naţiunilor – întâmpină o atmosferă de suspiciune şi chiar de ostilitate. Discuţiile începute încă din iarna 1927 tărăgănează până în primăvara anului 1928. Reprezentanţii vechilor partide – generalul Sà Cardoso, maiorii Vitorino Guimaraens şi Helder Ribeiro şi alţii – aceeaşi oameni care-şi marcaseră opoziţia faţă de dictatură în feluritele legaţii, trimit un agent de-al lor la Geneva ca să zădărnicească, cu orice preţ, împrumutul. Şi izbutesc: dacă nu să-l zădărnicească, cel puţin să-l amâne. Socoteau, ca mai toţi oamenii de partid din Portugalia, că dictatura militară se va prăbuşi de la sine în ziua când poporul va şti că mult aşteptatul împrumut extern nu se va mai face.

Salazar era unul din puţinii care nu socotea acest împrumut garantat de Societatea Naţiunilor indispensabil pentru salvarea ţării. Şi încerca să convingă Guvernul, prin articolele lui din Novidades, că echilibrarea bugetului şi stabilizarea monedei se poate face fără nici un ajutor extern, prin simpla însănătoşire a vieţii economice şi financiare a ţării. „Împrumutul extern", „Echilibru bugetar şi stabilizarea monedei", „Tot despre echilibru şi stabilizare", „Deficit sau excedent?", „Măsuri financiare", se intitulează câteva din articolele lui Salazar, care de data aceasta întâlnesc un ecou neobişnuit în opinia publică. Oliveira Salazar nu mai era, acum, un necunoscut. Lumea începuse să vorbească despre acest profesor de la Coimbra, care fusese o zi deputat şi o săptămână ministru de Finanţe – şi care pretindea că are la îndemână formula salvatoare a bugetului.

În Martie 1928, Salazar vorbeşte în faţa muncitorilor catolici de la Coimbra despre „Două feluri de economii", expunându-şi încă o dată concepţia sa despre bogăţie şi muncă, despre valoarea naţională a micilor economii realizate în cadrul bugetului familiar etc. Şi încă o dată se ridică împotriva tradiţiei retorice a portughezilor, împotriva lăudabilei intenţii pe care o nutrea fiecare portughez de a-şi salva ţara printr-un înflăcărat patriotism. „Ne aflăm, aici în Portugalia, în faţa unor grave dificultăţi care ne trezesc patriotismul şi fac apel la devotamentul nostru. Fără îndoială, patriotismul

ne impune fiecăruia dintre noi datorii felurite. Dar să-mi fie îngăduit un sfat: să nu ne propunem niciodată ca scop al vieţii noastre sufleteşti salvarea patriei. Să lăsăm misiunea aceasta conducătorilor ajutaţi de Providenţă. Noi putem face un lucru mai simplu şi mai uşor: putem munci cât mai mult cu putinţă, cât mai bine cu putinţă; şi în munca noastră, în casa noastră, să ne învăţăm a face economii şi a cheltui aşa cum e mai bine. Misiunea conducătorilor este prin acest simplu fapt surprinzător de mult uşurată şi ei ne vor mulţumi mai bine decât prin discursuri înflăcărate. Flecărim atât de mult!…”

Vorbind muncitorilor catolici din Coimbra, Salazar se adresa, de fapt, ţării întregi, anunţându-i, într-un anumit fel, noul drum pe care în curând ştia că va fi chemat să-l arate. Portugalia trăia, atunci, încă unul din extazurile sale patriotice, atât de surprinzătoare pentru un observator neavertizat. La Geneva, experţii europeni acceptaseră în sfârşit, după mai bine de un an de pertractări, să acorde un mare împrumut Portugaliei. Dar cu condiţia ca anumiţi controlori ai Societăţii Naţiunilor să se stabilească la Lisabona şi să verifice justa întrebuinţare a fondurilor. Ceea ce însemna, de fapt, o gravă ştirbire a autonomiei portugheze. Generalul Ivens Ferraz, trimisul extraordinar al Guvernului la Geneva, refuză cu demnitate condiţiile Societăţii Naţiunilor, pune capăt tratativelor şi se întoarce la Lisabona, unde e primit cu triumf. Gestul bărbătesc al generalului electrizează din nou naţiunea. Dictatura militară, departe de a ieşi compromisă prin eşuarea împrumutului – aşa cum speraseră oamenii politici – cunoaşte, dimpotrivă, un răsunător succes de opinie publică. Portughezii trăiau din nou extazul patriotic de pe timpul ultimatumului englez. Şi toţi se declarau gata să-şi dea viaţa pentru salvarea patriei. Era exact ceea ce îndemna Salazar pe muncitorii de la Coimbra să nu facă. Salazar ghicea că această răbufnire viguroasă a orgoliului naţional e ameninţată de sterilitate dacă nu e canalizată către lucruri mici, care se pot face, în loc să fie inutil cheltuită în intenţii generoase şi în gesturi mari. Omul care se pregătea să intervină activ în viaţa publică a Portugaliei, îşi anunţa de pe acum programul său de guvernământ, care era, de fapt, primul program cu adevărat revoluţionar: fiecare să încerce a realiza cât mai mult, la el acasă, începând prin a face ordine în viaţa lui şi a familiei sale, şi sacrificând puţin – o oră de somn, o zi de vacanţă, un spectacol, un fel de mâncare etc.

În a doua jumătate a lunii Aprilie 1928, intrarea în guvern a lui Salazar e iminentă. Dar de data aceasta, Salazar nu mai acceptă atât de repede invitaţia de a colabora la guvern. Experienţa din Iunie 1926, când ofiţerii alergaseră să-l ia de la Vimieiro ca să-l demită o săptămână mai târziu, era încă destul de proaspătă. De data aceasta nu primea să facă parte din guvern decât în anumite condiţii: care nu erau numai grele, dar implicau chiar investirea ministrului de Finanţe cu puteri dictatoriale. Lesne de înţeles şovăielile Guvernului prezidat de generalul Vicente de Freitas. Salazar cerea unei dictaturi militare victorioase să i se încredinţeze lui, de la început, puteri dictatoriale. Nu-şi lua răspunderea situaţiei economico-financiare şi nu garanta echilibrarea bugetului, decât dacă Preşedintele de Consiliu acorda Ministerului de Finanţe dreptul de control absolut asupra tuturor celorlalte ministere.

În cele din urmă Guvernul acceptă, iar acest dictator sui-generis îşi ia în primire ministerul Finanţelor, la 27 Aprilie, ţinând o cuvântare cu totul neobişnuită în asemenea împrejurări. Începe prin a mărturisi că „sarcina” pe care şi-o ia „reprezintă pentru el un sacrificiu atât de mare, încât n-ar face-o de amabilitate sau favoare pentru nimeni”. Anunţă apoi drepturile pe care le-a obţinut de la Preşedintele de Consiliu: 1) toate ministerele se angajează să-şi limiteze şi să-şi organizeze serviciile în cadrul bugetului global atribuit de Ministerul Finanţelor; 2) orice măsură pe care ar lua-o celelalte ministere şi care ar avea repercursiuni asupra cheltuielilor Statului, trebuie să fie discutată în prealabil cu Ministerul Finanţelor; 3) Ministerul Finanţelor poate opune veto-ul său la orice iniţiativă a celorlalte ministere; 4) angajându-se, totuşi, să colaboreze cu ele în tot ceea ce priveşte reducerile bugetare respective. Nu cere, însă,

numai atât. Anunţă membrii Guvernului şi ţara întreagă că nu trebuie să se aştepte la miracole. Totul depinde de capacitatea cu care poporul portughez va putea realiza „sacrificiile necesare” şi de încrederea cu care îl va însoţi: „încredere în inteligenţa mea şi în cinstea mea, încredere absolută dar senină, calmă, fără entuziasme exagerate nici descurajări”. De un lucru pot fi totuşi siguri: „ştiu foarte bine ceea ce vreau şi încotro merg, dar să nu mi se ceară să ies la capăt în câteva luni”. Nu încape îndoială că un asemenea discurs a provocat în foarte multe cercuri, stupoare. Portughezii erau învăţaţi să li se vorbească altfel. Unii din ei au rămas nedumeriţi, alţii au ridicat neîncrezători din umeri. Toţi se aşteptau, însă, să-l mai audă vorbind, să-şi vadă dictatorul apărând în faţa maselor, însufleţindu-le prin cuvântări patriotice, electrizându-le prin formule fericite. Dar Salazar era un dictator care cerea, înainte de toate, să fie lăsat în pace. S-a închis în cabinetul său de lucru, aplecat asupra coloanelor de cifre, trudindu-se zi şi noapte să reducă, să echilibreze, să economisească. Nu vedea aproape pe nimeni, lucrând exclusiv cu funcţionarii de la Ministerul Finanţelor, refuzând să ia parte la ceremoniile oficiale, refuzând să apară la banchetele diplomatice – obsedat de un singur gând: echilibrarea bugetului. „Flecărim prea mult!”, se adresase el, cu două luni mai înainte, lucrătorilor catolici din Coimbra. Era fericit că cel puţin acum putea să muncească fără să-şi mai anunţe, să-şi explice şi să-şi susţină planurile. Dictatura avea pentru el marele merit de a-i lăsa libertatea de acţiune fără să-l mai oblige să vorbească. Pentru Salazar, întreaga viaţă publică a Portugaliei se subsuma, în 1928, urgenţei de a salva finanţele şi economia ţării. Îşi luase rămas bun de la Centrul Catolic printr-o cuvântare ţinută câteva ceasuri înainte de a deveni ministru: „Le spun catolicilor că sacrificiul meu îmi dă dreptul să aştept acest lucru de la ei: să fie cei dintâi care să facă sacrificiile cerute, şi cei din urmă care să ceară favoruri pe care nu le voi putea acorda”.

Salazar nu exagera vorbind de „sacrificiul” său. Simţea că pierde pentru totdeauna liniştea de la Coimbra, că renunţă la singura muncă pe care o împlinea cu bucurie – profesoratul, – că-şi jertfeşte toate pasiunile sale spirituale, pasiunea de cercetător, de cărturar, de pedagog. Ştia că nu va mai avea timp să citească, nu va mai găsi timp să mediteze; de abia dacă îi va mai rămâne timp să se reculeagă şi să se roage. Pentru un om obişnuit cu o anumită viaţă spirituală, un om care iubea singurătatea, convorbirile savante, biblioteca, intimitatea cercurilor religioase – sacrificiul era într-adevăr considerabil. Cu atât mai mult cu cât nimeni nu-i putea garanta că nu va fi un sacrificiu zadarnic. Dictatura militară îi asigura doar continuitatea în acţiunea pe care şi-o propusese. Rămânea de văzut dacă poporul îl va putea urma, dacă munca sa va rodi. Evident, pentru cine îl cunoştea, Salazar se preocupa prea puţin de recompensă, de glorie, de notorietate. Îi era cu totul indiferent dacă oamenii îl vor lăuda sau îl vor huli. Cerea, însă, încredere: nu pentru a trece cu izbândă un examen în faţa naţiunii, ci pentru a putea salva Statul – şi aceasta cât mai era timp.

Salazar şi-a început dictatura într-un moment când aproape totul era pierdut. Dar, în acest ceas al 11-lea în care fusese chemat, ştia că poate cere orice sacrificiu naţiunii; după umilinţa pe care o primise la Geneva, Portugalia înţelesese că nu mai poate aştepta nimic din afară. Salazar îşi luase angajamentul să echilibreze bugetul într-un singur an, miracol pe care nu-l putea crede nimeni. Cu atât mai stranie părea asigurarea aceasta, cu cât dictatorul financiar nu venise cu nici o reformă revoluţionară, cu nici o concepţie mare. Era foarte greu pentru un profesor universitar de o excesivă sobrietate, pentru un om care nu era văzut nicăieri şi nu vorbea aproape niciodată, era foarte greu să devină popular cu un program care nu aducea nici un element senzaţional. Revoluţia lui Salazar era cu atât mai greu de înţeles cu cât era de o surprinzătoare simplitate: căci pe el îl interesau în primul rând lucrurile mici şi bine făcute.

Într-o cuvântare pe care a fost nevoit să o rostească pentru a mulţumi ofiţerilor garnizoanei din Lisabona, care-l invitaseră să-l omagieze la Marele Cartier (9 Iunie

1928), Salazar îşi mărturiseşte încă o dată marea lui credinţă în forţa creatoare şi eficienţa simplităţii: „Am luptat întotdeauna pentru o politică de simplu bun simţ – împotriva planurilor grandioase, atât de grandioase şi atât de vaste încât ne risipeam toată energia ca să le admirăm şi nu ne mai rămâneau forţe ca să le realizăm”.

Le aminteşte ofiţerilor de la Marele Cartier că nimic nu se poate construi în Portugalia înainte de a rezolva problema financiară. Problemă care se reducea la următoarele elemente: deficit cronic, o datorie flotantă extraordinară şi o datorie aşa zisă consolidată excesivă. Ceea ce trebuia dobândit, deocamdată, cu orice mijloc, era echilibrarea cheltuielilor publice; deşi răul nu va putea fi tăiat din rădăcină decât prin stabilizarea monedei. Până atunci cel mai important şi mai urgent lucru de făcut erau economiile. „Să nu ne facem iluzii: reducerile serviciilor publice şi ale cheltuielilor aduc cu sine restricţii în viaţa privată şi, ca atare, suferinţă. Vom avea de suferit în urma scăderii câştigurilor, a ridicării impozitelor, a scumpirii vieţii. Sacrificii, şi încă mari, am mai făcut până acum, dar din nefericire au fost pierdute pentru salvarea noastră; să le facem acum cu un scop bine definit, integrate într-un plan de ansamblu, şi vor fi sacrificii salvatoare…”

Evident, un dictator care începe prin a cere economii nu se poate aştepta să ajungă peste noapte idolul mulţimilor. Mitul de început al lui Salazar nu creşte prin anunţarea reformelor financiare; dimpotrivă. Dar Salazar nu voia, deocamdată, decât să echilibreze bugetul; popularitatea sau impopularitatea lui îi erau, pentru moment, indiferente. În jurul lui nu avea pe nimeni. Armata făcuse apel la el ca la un tehnician, nu ca la un şef. Se putea bizui, însă, pe sprijinul total al dictaturii militare şi aceasta îi îngăduia o desăvârşită libertate de acţiune. Puţin timp după ce fusese numit ministru de Finanţe, Cardinalul Cerejeira, fostul lui coleg la Universitatea din Coimbra, difuzează o epistolă adresată clerului şi catolicilor portughezi prin care îi îndeamnă să susţină opera începută de Salazar. Cei din Centrul Catolic erau singurii care înţelegeau importanţa politică a prezenţei lui Salazar în guvern; deşi în slujba dictaturii militare, a mişcării de la 28 Mai, Salazar asigura deocamdată salvgardarea drepturilor religioase, rezervându-şi pentru mai târziu orientarea guvernării în spiritul şi litera Centrului Catolic. Dar Salazar, care pusese anumite condiţii când i se oferise Ministerul Finanţelor, fusese şi el silit să accepte o condiţie primind acest post. Şi anume, îşi luase angajamentul să nu facă nici o altă politică în afara celei instaurate de mişcarea de la 28 Mai. Aşa cum vom vedea, el însuşi înţelesese că nu mai are nici un rost să încerce realizarea politicii Centrului Catolic, când mişcarea de la 28 Mai părea că are toate şansele de a deveni o revoluţie naţională.

Dar, deocamdată, Salazar nu avea altă ţintă decât echilibrarea bugetului: „ştiu foarte bine ce vreau şi încotro mă îndrept”, mărturisise el luând în primire Ministerul Finanţelor. Îşi avea bine seriate problemele şi îşi dădea seama că totul se va prăbuşi dacă nu va începe de la temelie. Acest filosof catolic, care crede – şi o va mărturisi de nenumărate ori, în urmă – în primatul spiritualităţii şi în forţa creatoare a spiritului, e nevoit să-şi înceapă revoluţia echilibrând bugetul unei ţări în pragul prăpastiei şi trudindu-se să-i însănătoşească finanţele. Dar, şi în această activitate, în aparenţă atât de aproape de pământ, Salazar îşi păstrează tehnica lui spirituală. Echilibrarea bugetului nu e numai opera unui financiar: este, totodată, opera unui moralist, a unui filozof şi a unui practicant creştin. „Prezentăm bugetul pentru exerciţiul 1928-1929; nu e o lucrare perfectă, dar are dreptul de a fi considerată o lucrare serioasă”. O lucrare serioasă, într-o ţară îmbătată de demagogi, exploatată de afacerişti şi ruinată de incompetenţi, poate fi privită ca un început revoluţionar. „Bugetul pe care-l prezentăm nu e rezultatul unor combinaţiuni artificioase; este ceea ce se aşteaptă sincer să fie; este ceea ce, în faţa faptelor şi cifrelor cunoscute, avem dreptul să aşteptăm să fie”.

Salazar alege ca cel dintâi instrument al revoluţiei şi cea mai sigură armă a reformei sale financiare – sinceritatea. Găseşte că e mai simplu să pună de la început ţara întreagă în faţa adevărului, oricât ar fi el de dezagreabil. A continua cu bugete

trucate şi cu reforme fictive nu e numai ineficient, e de-a dreptul primejdios. Oamenii trebuie să înţeleagă că se află pe marginea prăpastiei, şi că nu se pot salva decât singuri. Salvarea poate fi făcută cu mijloace simple, aşa-zisele procedee clasice; economii, fireşte, dar nu numai economii – ci şi o bună gospodărie înăuntrul ministerelor, suprimarea creditelor neutilizate, amânarea lucrărilor mai puţin urgente, renunţarea la cheltuieli parazitare.

Toate acestea – simplitate, bun simţ, sinceritate, adevăr – sunt mijloacele revoluţionare prin care Salazar încearcă nu numai să salveze finanţele ţării, ci în acelaşi timp, să-şi trezească neamul din aromeala artificioasă în care îl cufundaseră câteva generaţii de liberalism. Fireşte, el nu are sentimentul că creează ceva – ci că e numai un exponent al revoluţiei, că nu face decât să dea formă unei stări de fapt, singura creatoare de istorie. „În ceea ce mă priveşte, mărturiseşte într-o cuvântare din 21 Octombrie 1929, sunt convins că uşurinţa cu care s-au realizat anumite acte şi rapiditatea cu care s-au dobândit rezultatele, demonstrează că n-am făcut altceva decât să traduc în cuvânt şi în fapt – poate cu mai multă precizie decât alţii, datorită condiţiilor speciale ale locului în care mă aflam – tendinţele, aspiraţiile, spiritul de reînnoire şi de reformă al ţării”. Şi continuă: „Într-un sistem de administraţie în care predomina lipsa sincerităţii şi teama de a lucra la lumină, am afirmat, din cel dintâi ceas, că se impune o politică de adevăr. Într-un sistem de viaţă socială în care nu voia să se ţină seamă decât de drepturi şi nu şi de datorii, în care comodităţile şi uşurinţele se prezentau ca cea mai bună regulă de viaţă, am anunţat, ca o condiţie necesară a salvării, o politică de sacrificiu. Într-un Stat care ne împărţea sau ne lăsa să ne împărţim în ireductibilităţi şi în grupuri, ameninţând sentimentul şi forţa unităţii naţiunii, am apărat, pe deasupra înfrângerilor şi pericolelor derivate din ele, necesitatea unei politici naţionale”…

Cel care vorbea astfel, în sala Consiliului de Stat, la 21 Octombrie 1929, nu mai vorbea ca un simplu ministru al Finanţelor investit cu depline puteri pentru echilibrarea bugetului şi salvarea economică a ţării. Începe să se întrevadă rolul său de îndrumător al neamului şi de adevărat conducător al regimului născut din revoluţia de la 28 Mai. Era a treia oară când vorbea Salazar de când intrase în guvern. Trei cuvântări într-un an şi jumătate; trei cuvântări care alcătuiesc laolaltă patruzeci de pagini de carte. Dar, între timp, miracolul în care nu crezuse nimeni – se împlinise. Pentru întâia oară de la 1913, bugetul Portugaliei nu mai prezenta un deficit. Dimpotrivă, bugetul 1928-1929 alcătuit de Salazar, se încheiase cu un excedent de 1.576.000 escudos – faţă de deficitul de 388.667.000 escudos al anului precedent. Rezultatul era atât de miraculos încât mulţi n-au voit să-l creadă. Încă nu erau obişnuiţi cu adevărul, pe care se întemeia Salazar: „prin temperament, prin convingere, prin impunere a conştiinţei”.

Anul 1928 trecuse într-o relativă linişte. Numai în cursul verii izbucnise o încercare revoluţionară la Lisabona, condusă de un grup de militari care nu voiau să accepte noua orientare pe care o căpătase mişcarea de la 28 Mai sub dictatura lui Salazar.

„În viaţa guvernamentală ăsta e doar un incident. Pe mine mă interesează să ştiu numai cât va costa tezaurul şi cât va costa ţara această revoluţie…”

Asemenea incidente se vor mai repeta, şi încă mult mai grave. Anevoie s-ar fi putut realiza o prefacere atât de profundă ca aceea pe care o visase mişcarea de la 28 Mai şi pe care Salazar se angajase s-o ducă la bun sfârşit, fără ca lumea veche să nu încerce orice îi sta cu putinţă ca să supravieţuiască. Erau zvârcoliri care nu dovedeau un dezechilibru social şi politic, ci seriozitatea cu care se împlinea revoluţia naţională. Căci – astăzi, la lumina evenimentelor care au urmat, nu mai încape îndoială – Salazar „ştia ce vrea şi încotro se îndreaptă” nu numai în ceea ce privea echilibrarea bugetului, ci mai ales în ceea ce privea revoluţia începută de mişcarea de la 28 Mai. În clipa când fusese chemat la guvern, situaţia politică era gravă. Dictatura militară – singura posibilitate pe care o mai avusese Statul portughez de a se salva de demagogie şi de

inevitabila sa consecinţă, comunismul – se afla într-o permanentă criză. S-ar mai fi putut menţine prin forţă încă şase sau douăsprezece luni, şi apoi totul s-ar fi prăbuşit. Acceptând să colaboreze cu mişcarea de la 28 Mai Salazar înţelegea să o salveze, nu pentru a face să dureze dictatura militară ca atare, ci pentru a salva şi promova revoluţia naţională. Îşi dădea prea bine seama că mişcarea nu putea dura şi spori decât în măsura în care îşi păstra elanul iniţial, revoluţionar. Orice încercare de compromis cu spiritul şi formele vechiului regim i-ar fi fost fatală.

De aceea Salazar se grăbeşte să „interpreteze" chiar reformele lui financiare în termeni spirituali, de revoluţie naţională. Nu colaborase numai ca un tehnician, pentru care lumea se reduce la cifre, la deficite şi la excedente. Cifrele, pentru el, reprezentau icoana unui anumit fel de a valorifica viaţa. Deficitele se datorau nu numai unei detestabile administraţii, ci şi unei false concepţii a lumii şi a vieţii. Pentru Salazar, echilibrarea bugetului era o operaţie urgentă, dar care nu-şi găsea îndestularea în sine. La nimic n-ar fi folosit un buget echilibrat dacă lumea ar fi continuat să creadă în vechile mituri liberale ale bogăţiei, producţiei, individului, etc. Salazar se grăbeşte, aşadar, să pună în practică şi să justifice concepţiile sale economice, care nu erau, în fond, decât o consecinţă firească a revoluţiei spirituale şi politice pe care naţiunea portugheză trebuia s-o realizeze sub imboldul mişcării de la 28 Mai. Bugetul fusese echilibrat pentru că se aplicaseră măsuri „revoluţionare": bun simţ, simplitate, economii, etc. Acelaşi spirit trebuia, însă, să permeeze întreaga viaţă economică a naţiunii. Revoluţia trebuia să transforme însăşi valorile fundamentale ale economiei, reintegrându-le într-un sistem organic de valori spirituale. „Noi am viciat, spune Salazar într-un faimos discurs ţinut câţiva ani mai târziu (16 Martie 1933), conceptul de bogăţie; l-am desprins de funcţia sa proprie de a susţine, cu demnitate, viaţa omenească; am făcut din el o categorie independentă care nu are nimic de-a face cu interesul colectiv, nici morala şi am presupus că indivizii, statele sau naţiunile ar putea avea ca scop adunarea de bunuri fără utilitate socială, fără reguli de justiţie în dobândirea sau în folosirea lor. Am viciat noţiunea de muncă şi persoana muncitorului. Am uitat demnitatea lui de fiinţă umană, am ţinut seamă exclusiv de valoarea sa de maşină producătoare, i-am măsurat sau i-am cântărit energia, şi nu ne-am mai amintit, măcar, că e un element al familiei şi că viaţa nu e numai în el, ci în soţie, în copii, în cămin. Am mers chiar mai departe: i-am despărţit: am numit femeia şi copiii valori mai mici, dar mai ieftine, de producţie – unităţi singuratice, elemente egal de independente unele faţă de altele, fără legături, fără afecţiuni, fără viaţă în comun – şi am dizolvat de fapt familia…"

Într-o revoluţie, ca în orice organism, totul se ţine, totul se leagă. Salazar îşi dădea prea bine seama că nu poate dobândi excedente bugetare dacă nu organizează viaţa economică a ţării, şi că nu poate începe această organizare dacă nu restaurează autentica semnificaţie spirituală a muncii şi producţiei. Totul trebuia, aşadar, preschimbat. „Revoluţia continuă!", exclamă el într-o cuvântare ţinută mai târziu, Revoluţia continua mereu, din clipa în care generalul Gomes da Costa luase armele la Braga, răzvrătindu-se împotriva demagogiei şi a vechiului regim. Nimeni altul ca Salazar nu e mai sensibil la această revoluţie în marş, la această necontenită prefacere morală a ţării, la care colaborează nu numai prin geniul său financiar şi exemplul lui de muncitor prodigios, dar mai ales printr-o curajoasă iniţiativă teoretică şi politică. Cu fiecare decret de lege, cu fiecare nouă cuvântare – şi vorbeşte atât de rar încât cuvântările lui sunt întâmpinate cu o neobişnuită căldură – analizează încă un aspect al revoluţiei, valorifică încă o nouă etapă încheiată, interpretează, formulează, amplifică.

Curând, Salazar devine şeful spiritual şi politic al regimului instaurat de mişcarea de la 28 Mai, deşi nu e decât un ministru de Finanţe investit cu puteri dictatoriale. Dar el este acela care vorbeşte în numele dictaturii militare. El este acela care explică măsurile guvernamentale, care răspunde criticilor, care pregăteşte transformarea dictaturii militare într-o revoluţie naţională totalitară. La 28 Mai 1930, Salazar este

acela care vorbeşte ofiţerilor adunaţi în Sala do Risco pentru a sărbători patru ani de la izbucnirea mişcării revoluţionare. Şi le vorbeşte despre „Dictatură administrativă şi revoluţie politică”, amintindu-le dezordinea politică, financiară, economică şi socială a Portugaliei democratice. „Se spune că regii nu au memorie; se pare însă că popoarele au încă şi mai puţină”. Salazar răspundea astfel în bloc tuturor celor care cârteau şi criticau, tuturor celor care începuseră să uite „regimul de nesiguranţă, de revoltă, de greve şi de atentate care se statornicise în ţară”. Erau oameni care ar fi vrut ca bugetul să fie echilibrat şi economia ţării însănătoşită, fără dictatură. Salazar le aminteşte că „suspendând drepturi pe care de fapt naţiunea nu le mai exercita, impunând unora tăcerea şi asigurând tuturor liniştea şi siguranţa, dictatura a creat guvernării publice condiţiile necesare unei munci rodnice”. Şi, „fiind imposibil de a ataca simultan şi cu o egală intensitate toate problemele”, a trebuit să-şi concentreze eforturile în rezolvarea problemei dominante, „fără de care nimic mare şi solid nu se putea realiza”: dezordinea financiară. Asta nu înseamnă, fireşte, că dictatura militară se va putea mulţumi să facă numai „administraţie”, ignorând problemele politice. Într-adevăr, dacă dictatura ar face numai administraţie şi nu şi politică, ar însemna că administraţia s-ar putea separa de politică. Dar asta nu corespunde realităţii”. Căci adevărata administraţie presupune întotdeauna „un concept de stat, de finalitate socială, de putere publică, de justiţie, de bogăţie şi funcţiunile acesteia în societăţile umane, adică o doctrină economico-politică, dacă voiţi chiar o filosofie. Vai de guvernele, sau mai bine zis, vai de popoarele ale căror guverne nu pot defini principiile superioare de care ascultă administraţia publică pe care o fac!”

O parte din militarii care luaseră parte la mişcarea din 28 Mai socoteau că orice valorificare politică a revoluţiei ar fi adus după sine sterilizarea şi chiar anularea ei. Rezistenţa acestor elemente se va face simţită mai ales în cursul anilor următori. Erau oameni care acceptau pe Salazar ca expert financiar, dar se împotriveau unui Salazar om politic, doctrinar şi realizator al revoluţiei naţionale. Dezgustul lor faţă de politica partidelor – care dusese Portugalia la dezmăţul dinainte de 28 Mai – se generalizase asupra oricărei specii de politică. În naivitatea lor, aceşti oameni credeau că o revoluţie se poate mărgini la o bună administraţie, şi aşteptau de la Salazar să echilibreze bugetele fără ca să prefacă structura economică şi morală a ţării. Salazar, însă, nu putea uita că dictatura are o singură raţiune de a fi: să promoveze revoluţia naţională. Şi, având poate dezlegarea Preşedintelui Republicii, generalul Carmona, şi a şefului Guvernului, nu se sfieşte să amintească militarilor sensul politic al mişcării pe care o începuseră la 28 Mai 1926. „Dictatura trebuie să rezolve problema politică portugheză. De ce? Pentru că experienţa ne-a demonstrat că formulele politice pe care le-am folosit până acum, plante exotice importate aici, nu ne dau guvernarea de care avem nevoie; ele ne zvârleau unii împotriva altora în lupte sterile, ne împărţeau prin ură, în timp ce naţiunea se păstra în cea mai bună parte indiferentă, dezgustată şi inertă în faţa Statului… Cum o va face? Printr-o operă de educaţie care va modifica principalele defecte ale formaţiei noastre,va înlocui actuala dezorganizare printr-o organizare şi va integra naţiunea, întreaga naţiune, în Stat, prin ajutorul unui nou statut constituţional”.

Cuvântarea lui Salazar de la 28 Mai 1930 marchează depăşirea „momentului financiar” şi începutul dictaturii sale politice. Cu doi ani înainte fusese chemat ca să salveze bugetul şi, implicit, dictatura militară. Izbutise acest miracol – primul buget portughez excedentar după o perioadă de anarhie economică. Faima lui financiară trece graniţele şi se răsfrânge asupra regimului şi a ţării întregi. Dar un om care mărturisise dintru început că ştie ce vrea şi încotro se îndreaptă, nu se putea opri aici. Revoluţia naţională trebuia continuată pe câmpul politic. Evident, „politicul” nu însemna pentru Salazar „partide politice”, după cum nu însemna nici una din mitologiile demo-liberale care stăpâniseră conştiinţa portugheză în ultimele generaţii. „Statul participă şi el, într-un anumit fel, la absolut”, afirmase Salazar cu câţiva ani mai înainte. A continua şi desăvârşi revoluţia din 28 Mai pe plan politic nu implica nici

demagogie, nici parlamentarism, nici lupte electorale. Însemna, pur şi simplu, a reintegra naţiunea în tradiţia ei istorică şi a reintegra pe individ în unitatea sa socială organică. Aceasta era revoluţia, şi ea trebuia realizată chiar împotriva voinţei unei părţi a armatei.

Fireşte, nimeni altul în afară de Salazar n-ar fi avut curajul să-şi afirme cu atâta fermitate programul revoluţionar. Dar, nu încape îndoială, de asemenea, că ar fi avut prea puţini sorţi de izbândă dacă n-ar fi ştiut că se poate bizui, până la capăt, pe sprijinul total al Preşedintelui Republicii. Trecând de parte lui Salazar, împotriva unor elemente izolate ale armatei, generalul Carmona salvează încă o dată revoluţia.

XIII.

O revoluţie spirituală

„Răul vine de departe!…”, ar fi putut spune Salazar, întocmai cum exclamase cândva D. Carlos. Dar era un rău care, cel puţin, nu mai exercita nici un miraj. Optzeci de ani de liberalism şi douăzeci de ani de demagogie republicană promovaseră o serie de concepţii şi creaseră o seamă de instituţii care, prin simpla lor durată, îşi secătuiseră substanţa şi îşi consumaseră prestigiul. Mişcarea de la 28 Mai, ca şi investirea lui Salazar cu puteri dictatoriale, fuseseră revoluţii care se împliniseră în al 11-lea ceas; dar s-au împlinit după ce aproape toate formele istorice germinate de liberalism şi republicanism fuseseră consumate. („Aproape toate”, pentru că ultima etapă, comunismul, nu apucase să se realizeze în Portugalia). Norocul lui Salazar era că fusese chemat destul de târziu la guvern; după ce toate ideologiile secolului XIX avuseseră timp să rodească, după ce ciclul demo-liberal aproape îşi încheiase ultimele sale etape.

Momentul era prielnic pentru o reintegrare a politicii portugheze în spiritul tradiţiei şi istoriei sale. Fireşte, pentru oamenii de extremă stângă, momentul era tot atât de prielnic pentru integrarea politicii portugheze într-un alt ciclu, supraistoric; şi nu încape îndoială că, dacă nu s-ar fi produs mişcarea de la 28 Mai şi n-ar fi apărut Salazar, Portugalia ar fi cunoscut – cu sorţi de durată greu de prevăzut – o revoluţie comunistă. Era consecinţa logică, necesară, a revoluţiei începute în secolul XIX şi care se desfăşurase într-o continuă opoziţie faţă de instituţiile tradiţionale. Revoluţia comunistă care ar fi urmat, fără îndoială, anarhiei demagogice a regimului Antonio Maria da Silva, nu ar fi fost decât o formă apocaliptică a procesului de europenizare cu orice preţ şi de des-lusitanizare a Portugaliei, ideal visat de generaţia de la Coimbra şi de toţi fruntaşii vieţii publice din ultimii ani ai monarhismului.

Cum Salazar era, însă, catolic şi naţionalist, şi cum mişcarea de la 28 Mai era prin esenţă o mişcare de rezistenţă naţională – momentul istoric nu putea fi folosit decât în sensul de reintegrare a politicii portugheze pe linia tradiţiei sale. Asta însemna, fireşte, nu numai o opoziţie netă faţă de comunism ci, mai ales, o acţiune de lichidare treptată dar eficientă a ultimelor forme care supravieţuiau, fosilizate sau degenerate, ale spiritului demo-liberal. Vorbind, la 28 Aprilie 1934, despre „spiritul revoluţiei”, Salazar mărturiseşte ceea ce se putea găsi implicat încă în primele sale reforme economice şi sociale: „Dictatura Naţională, atacând de la temelie toate elementele doctrinare de dezagregare şi creând echilibrul financiar care trebuie să se afle la baza restaurării generale, vine să dea condiţii de amplă desfăşurare spiritului imanent al tradiţiei, care a făcut să se nască, să crească, să strălucească Portugalia şi care e în stare să-i dea soliditate şi perpetuitate”. Iar mai departe vorbeşte de „continuarea aceleiaşi tradiţii istorice” şi de „noua vigoare” care trebuie insuflată „ideilor şi instituţiilor care se află la temeliile sale străvechi”. Iată revoluţia care şi-o propune mişcarea de la 28 Mai.

Revoluţie, evident, anevoie de realizat. Şi aceasta, datorită nu atât elementelor de opoziţie demo-liberale şi de extremă stângă – în majoritatea lor compromise prin guvernările anterioare – cât mai ales elementelor de dreapta, în speţă grupărilor monarhiste. Paradoxul dictaturii militare era că realizase o revoluţie „reacţionară”, suspendând Constituţia republicană şi anulând toate libertăţile şi obiceiurile instaurate de Republică – rămânând totuşi republicană. În aceeaşi situaţie paradoxală se găsea şi Salazar începându-şi opera sa de restaurare a spiritului imanent al tradiţiei portugheze. Pentru că, exact aceeaşi restaurare o proclamase şi mişcarea integralistă, restaurare

culminând, însă, în abolirea republicii şi reîntoarcerea la monarhie. Salazar era silit, pentru înfăptuirea revoluţiei naţionale, să folosească ideile-forţă ale integralismului – fără să adere, totuşi la această formulă a monarhismului lusitan. „Era silit", este, firește, un fel de a vorbi. Salazar nu împrumută direct concepţiile integraliste; ajunsese, însă, la aceleaşi concluzii ca şi Antonio Sardinha, în afară de necesitatea absolută a restaurării monarhiei. Reacţiunea împotriva spiritului demo-liberal nu începuse, în Portugalia, prin Salazar, nici prin mişcarea de la 28 Mai. Aşa cum am văzut, câţiva ani numai după instaurarea republicii, opoziţia morală şi politică împotriva noului regim începuse să se manifeste. Deosebirea între mişcarea de la 28 Mai şi celelalte încercări anterioare de răsturnare a regimului, era că mişcarea de la 28 Mai biruise, în timp ce toate celelalte eşuaseră sau se menţinuseră provizoriu la putere (cazul Sidonio Paes). Deosebirea dintre Salazar şi toţi cei care îl precedaseră, în critica instituţiilor demo-liberale, era că singur Salazar avusese prilejul să-şi realizeze ideile sale sociale şi politice. Ca orientare ideologică generală, el se găsea alături de atâţia alţi „reacţionari" care criticaseră spiritul aşezărilor demo-republicane.

Revoluţia pe care o urmărea Salazar nu se putea realiza cu oamenii grupărilor monarhiste, decât în măsura în care aceştia renunţau să se mai considere oameni aparţinând unei anumite grupări. Cu alte cuvinte, Salazar aplica acum, la guvern, şi în folosul mişcării de la 28 Mai, ceea ce propusese cu câţiva ani în urmă la Congresul Centrului Catolic, adresându-se monarhiştilor, spre folosul Centrului. Nici nu putea proceda altminteri. Dacă nu putea colabora cu oamenii vechiului regim pentru că îl despărţeau prăpăstii ideologice – nu putea pe de altă parte, colabora nici cu naţionaliştii monarhişti ca atare, pentru că asta ar fi implicat primejduirea unităţii naţiunii: monarhiştii constituţionalişti sau integralişti erau, sau tindeau a fi, partide – şi Salazar nu-şi îngăduia să împartă din nou familia portugheză. Instinctul său politic îl avertiza şi de astă dată că o colaborare cu elementele partidelor de dreapta, constituţionalişti şi integralişti – cu care avea de altfel atâtea puncte ideologice comune – ar fi compromis de la început sorţii de izbândă ai unei revoluţii totalitare. Şi astfel porneşte la drum singur, având doar sprijinul armatei şi încrederea în fertilitatea politică a revoluţiei pe care o inaugurase mişcarea de la 28 Mai. Conştient că momentul istoric pe care-l trăia Portugalia îi îngăduia o transformare radicală a sufletului şi instituţiilor sale sociale şi politice – Salazar pregăteşte etapele necesare acestei transformări fără să facă apel la partidele care o prevăzuseră, o anticipaseră şi-şi construiseră programul pe această transformare integrală a vieţii portugheze. Individual, accepta şi chiar încuraja colaborarea oricărui membru al acestor grupări; dar nu accepta grupul, nu accepta trecutul unui colectiv politic oarecare. Firește, în afară de această raţiune profundă, Salazar mai avea şi alte motive ca să evite colaborarea cu grupările care îl precedaseră ideologic. Nu voia, pe de o parte, să-şi ia asupră-şi greşelile lor politice, pasiunile lor personale, antipatiile lor partidare. Iar, pe de altă parte, spera să le absoarbă elementele valoroase, secătuindu-le astfel substanţa spirituală, fărâmiţându-le. Îşi lua, poate, măsuri de precauţie şi împotriva unei opoziţii din partea dreptei naţionalist-monarhiste.

Paradoxală la prima vedere, atitudinea lui Salazar de non-cooperare cu grupările care elaboraseră programe similare de reintegrare a Portugaliei pe linia destinului său istoric, este totuşi o atitudine firească. Salazar voia să facă într-adevăr o revoluţie, şi ca atare trebuia să ia lucrurile de la început. Aderenţi ai vechiului regim sau adversari ai lui – erau, cu toţii, oameni vechi. Luaseră o atitudine faţă de o stare de lucruri care se afla acum în disoluţie. Pro sau contra – erau totuşi legaţi între ei, prin pasiuni, printr-o conformaţie mentală similară, printr-un trecut comun. Oamenii aceştia trăiseră: revoluţionar sau contrarevoluţionar, dar trăiseră, se cristalizaseră într-o anumită structură, purtau în sufletul lor, în atitudinea lor, în limbajul lor, pecetea unei epoci care trebuia cu orice mijloc depăşită. Individual, erau oameni preţioşi, de care regimul anevoie se putea dispensa. Trebuiau, aşadar, câştigaţi şi folosiţi. Dar niciodată ca

partizani ai unei grupări politice, ci ca persoane; oameni care trebuiau educaţi în spiritul noii revoluţii, dezbăraţi de cuirasa primei lor formaţii politice, integraţi naţiunii istorice, iar nu unei clase sau unui partid.

Aceasta era problema politică a revoluţiei naţionale: un complex proces de reintegrare – a individului în unitatea sa socială, a colectivului în destinul său istoric, a spiritualului în câmpul său propriu de manifestare. Dar aceasta însemna a face politică – şi Salazar simte atât de imperios necesitatea de a lămuri pe colaboratorii săi şi pe şefii armatei de obligativitatea de face politică, încât puţine săptămâni după discursul rostit în Sala do Risco, vorbeşte încă odată, la 30 Iunie 1930, în faţa membrilor Guvernului şi a reprezentanţilor tuturor judeţelor din ţară, despre „Principii fundamentale ale revoluţiei politice". Procesul de reintegrare amintit mai sus nu putea fi împlinit de la o zi la alta. Nimeni altul mai bine ca Salazar nu-şi dădea seama de caducitatea unei revoluţii pripite şi formale. El vedea însă întotdeauna mai departe; ştia ce vrea şi încotro se îndreaptă; intuia nevoile momentului istoric, şi dacă nu anticipa întotdeauna, lăsând ca realităţile să devină evidente pentru toţi, apoi nu obosea ca să le ajute în procesul lor de manifestare. Dar toate acestea erau validate numai cu o singură condiţie: ca mişcarea de la 28 Mai să devină o revoluţie naţională. „A reduce, aşa cum am văzut, spune el în cuvântarea de la 30 Iulie 1930, mişcarea care a instaurat dictatura la o „conspiraţie de cazarmă" pentru ca clasa militară să poată folosi uzufructul puterii, înseamnă a ignora raţiunile profunde ale neliniştii generale, tendinţele timpului nostru, toate slăbiciunile, abdicările, insuficienţele puterii publice, care stau la temelia a ceea ce s-ar putea numi criza statului modern"... O nouă ordine e în curs de alcătuire pretutindeni în lume. Pentru Portugalia, principiile fundamentale ale noii ordini sunt: naţiunea; Statul – „care trebuie să fie atât de tare încât să nu mai aibă nevoie să fie violent"; Puterea Executivă – „exercitată de şeful Statului, cu miniştrii numiţi liber de către el, fără să depindă de nici un fel de indicaţie parlamentară"; şi familia, adevărata unitate organică. „Liberalismul politic al secolului XIX ne-a creat „cetăţeanul", individ dezmembrat de familie, de clasă, de profesiune, de mediul cultural, de asociaţia economică, şi i-a dat, ca să-l exercite în voie, dreptul de a interveni în constituirea Statului". Dar acest „cetăţean" e o abstracţiune. Adevărata realitate e familia, „celulă socială ireductibilă, nucleu originar al cătunului, al municipiului şi, deci, al naţiunii". Insul se valorifică şi e creator în cadrul familiei şi al asociaţiei profesionale. „Se abandonează o ficţiune – partidul – pentru a clădi pe o realitate, asociaţia". Pentru întâia oară de când i s-a încredinţat ministerul Finanţelor, Salazar vorbeşte despre corporaţii, mărturisind astfel consistenţa gândirii sale politice; căci, aşa cum am văzut, în nenumărate conferinţe ţinute în cercurile catolice, Salazar afirmase cu mulţi ani înainte necesitatea de a construi Statul întemeindu-se asociaţii profesionale.

În rezumat, „voim să construim Statul social şi corporativ în strânsă corespondenţă cu constituţia naturală a societăţii. Familiile, cătunele, municipiile, corporaţiile unde se află toţi cetăţenii, cu libertăţile lor juridice fundamentale, sunt organismele alcătuitoare ale naţiunii, şi, ca atare, trebuie să intervină direct în constituirea Corpurilor supreme ale Statului: iată o expresie, mai fidelă ca oricare alta, a sistemului reprezentativ". Aceasta este cea dintâi formulare a principiilor care vor sta la temelia noii Constituţii portugheze, din 1933. Principii, după cum se vede, revoluţionare – pentru că nu ţin seama de nici unul din conceptele politice şi morale ale vechiului regim – cetăţean, libertate, partid, parlamentarism, etc. „Noi am învăţat prin raţionament şi am verificat prin experienţă că nu e posibil să construim pe acest concept – libertatea – un sistem politic care să garanteze efectiv libertăţile legitime individuale şi colective; dimpotrivă, am văzut că se apărau în numele său – şi chiar cu oarecare logică, domnilor! – toate opresiunile şi toate despotismele. Noi am văzut că adularea maselor prin creerea „poporului suveran" nu a dat poporului, ca agregat naţional, nici influenţă în mersul treburilor publice, nici aceea ce poporul – suveran sau nu – doreşte mai mult, adică: de

a fi bine guvernat”. Noi vrem să fim mai eficienţi, – mărturiseşte Salazar – mai adevăraţi în politica pe care o facem. Mai adevăraţi – adică mai aproape de realităţile vieţii sociale, dezbăraţi de miturile demo-liberale, eliberaţi de sistemele politice create în vid, construite pe abstracţiuni. Dar aceasta nu se poate împlini decât având puterea, păstrând-o şi folosind-o cu pricepere ca cel mai sigur instrument al revoluţiei naţionale. „A smulge puterea din mâinile clientelelor partidelor; a pune deasupra tuturor intereselor interesul tuturor – interesul naţional; a face Statul inaccesibil cuceririi de către minorităţile îndrăzneţe şi a-l păstra în permanent contact cu necesităţile şi aspiraţiile ţării; a organiza naţiunea, de sus în jos, cu diferitele manifestări ale vieţii colective, de la familie la corpurile administrative şi la corporaţiile morale şi economice, şi a integra acest tot în Stat – care va deveni astfel expresiune sa vie – asta înseamnă a face reală suveranitatea naţională”.

Toate acestea rămân însă lucruri moarte dacă ele nu corespund unei necesităţi istorice şi nu sunt trăite de cei care participă la alcătuirea noii ordini. Nu e suficient să fie acceptate de inteligenţa noastră, spune Salazar, ci trebuie „simţite, trăite, executate”. A activa politic înseamnă, pentru Salazar, a trăi conştient şi a executa indicaţiile momentului istoric. Dar aderenţa la acest moment istoric nu poate fi numai intelectuală: ca să rodească, e nevoie de o participare totală a fiinţei umane. Anevoie s-ar putea clădi ceva fără „o revoluţie mentală şi morală care să aibă loc în portughezii de azi, şi fără o atentă pregătire a generaţiilor de mâine”.

În aceste două desiderata – revoluţia mentală şi morală a contemporanilor, pregătirea tinerelor generaţii – se găsesc formulate condiţiile de succes ale revoluţiei salazariene. Pe ce se putea bizui el ca să le poată pune în aplicare? În nici un caz pe armată, a cărei misiune era de a garanta ordinea internă şi continuitatea regimului. De asemenea, Salazar nu putea aştepta nimic afectiv de la oamenii vechilor partide politice. Convertirea lor la revoluţia naţională era posibilă, şi chiar de dorit, dar numărul celor cu adevărat convertiţi nu putea fi decât foarte modest. Începând însă renaturalizarea (dacă ni se îngăduie un asemenea barbarism) vieţii publice portugheze, Salazar aştepta să vadă adunându-se în jurul lui oameni noi, oameni care până atunci nu avuseseră prilejul să-şi mărturisească voinţa lor de a participa la istorie. O masă considerabilă, alcătuind până mai deunăzi majoritatea amorfă a ţării, trăind în marginea vieţii politice, acceptând reformele ca şi contra-reformele cu aceeaşi indiferenţă şi pasivitate – se putea transforma în cea mai autentică armată revoluţionară. Ea trebuia, însă, ajutată să-şi spună cuvântul. Căci, de la cea dintâi Constituţie liberală a Portugaliei masa aceasta se păstrase în marginea istoriei. Istoria modernă a Portugaliei au făcut-o anumite grupări politice şi anumiţi intelectuali, nutriţi din idealurile străine, obsedaţi de transformări himerice. De când o mână de doctrinari şi revoluţionari portughezi hotărâseră omogenizarea Portualiei, marea majoritate a neamului se mulţumise să suporte experienţele lor, visurile lor, extazurile lor. Portugalia devenise monarhie constituţională, devenise apoi republică, şi ar fi putut deveni republică sovietică fără ca această masă amorfă să ştie şi să participe la toate aceste revoluţii. De un secol istoria fusese confiscată de o mână de oameni care voiau cu orice chip să devină altceva decât erau. Salazar – ca mai înainte de el, integraliştii – îşi dădea seama de sterilitatea acestei imitaţii. „De câte ori am voit să fim noi, iar nu alţii, am fost constructivi şi creatori, nu numai înăuntrul frontierelor, dar şi în lume”, mărturiseşte el mai târziu (27 Aprilie 1935). Această imitaţie nu numai că sterilizase geniul creator portughez, dar ţinuse în marginile istoriei aproape totalitatea naţiunii. Reîntorcându-se acum la matcă, restaurând instituţiile tradiţionale, create şi validate de opt secole de istorie – Salazar se aştepta ca neamul întreg să-şi poată arăta obrazul şi să-şi poată manifesta voinţa lui în viaţa publică.

Problema politică a regimului era, aşadar, următoarea: să alcătuiască astfel noua aşezare a naţiunii încât minorităţile care până acum, în virtutea politicii de partide, rezumau prin activitatea şi opiniile lor viaţa publică a Portugaliei, să-şi recapete locul

lor firesc – îngăduind majorităţii populare să-şi aleagă propriile sale instrumente de guvernare. Salazar ştia prea bine că oamenii vechiului regim vor continua să cârtească şi să saboteze opera revoluţiei naţionale, oricâte realizări ar însuma aceasta. Împotriva actelor lor de sabotare, regimul se apăra prin dictatură – căci „forţa e absolut indispensabilă în reconstituirea Portugaliei" (28 Mai 1932). Împotriva criticilor şi cârtirilor, nu e nimic de făcut – şi nici nu e nevoie să se facă ceva. Singura preocupare a lui Salazar era ca la această „opinie publică" în veşnică opoziţie să se adauge treptat şi intensiv glasul acelor „grupări fireşti" care până atunci nu putea răzbate şi nu se putea face auzit. Salazar ştia prea bine că „opinia publică" a unei ţări nu reprezintă sentimentele autentice ale acelui neam. Sunt glasurile unor oameni care nu vorbesc decât în numele lor, dar care prin simpla întâmplare că glasurile altora nu se aud, pot fi abuziv considerate ca reprezentând majoritatea. De aceea, nu-l interesează obiecţiile şi protestele celor care alimentau opoziţia regimului, nu pentru că ar fi avut anumite obiecţii de făcut ci pur şi simplu pentru că doreau cu tot dinadinsul să-şi recapete privilegiile şi dreptul la haos pe care-l cuceriseră în regimurile trecute.

Încearcă, însă, prin noua aşezare a Statului să dea posibilităţi de manifestare unor cât mai numeroase „grupări fireşti" ale societăţii portugheze. Salazar ştia, din lunga lui experienţă a cercurilor catolice, că există considerabile nuclee sociale care nu contribuie la aşa zisa „opinie publică". Ştia de atâtea familii muncitoare, de atâtea asociaţii modeste, de oameni care-şi văd de treabă, de societăţi care se îndeletnicesc cu educarea tineretului, de grupări profesionale, de opere de binefacere în care zeci de mii de Portughezi continuă să muncească neîncetat, fără ca „opinia" lor să fi fost înregistrată până atunci de cafenele şi redacţiile capitalei. Portugalia e o ţară de plugari şi pescari – şi glasul acestor plugari şi pescari nu se auzise până atunci în oraşe, în pieţe publice. Zeci de mii de portughezi străbăteau oceanele, schimbând mărfuri, înflorind ţinuturi noi, adunând bogăţii în colonii – dar glasul acestor oameni vrednici nu colaborase la alcătuirea „opiniei publice" portugheze. Pe aceşti oameni se sprijină Salazar şi de la ei aşteaptă dinamizarea şi sporirea revoluţiei naţionale. Dar, în acelaşi timp, ştie că nu-şi poate face prea mari iluzii. Trebuia să treacă mulţi ani până când asemenea grupări să-şi uite complexele de inferioritate însămânţate şi nutrite de un secol de liberalism, să se înveţe cu noile rânduiri, să prindă curaj, să-şi articuleze dorinţele, să-şi gospodărească Statul.

Vorbind despre revoluţia mentală şi morală a contemporanilor şi despre pregătirea generaţiilor de mâine, Salazar îşi mărturiseşte încă o dată coerenţa sa cu sine. E adevărat că aceste două preocupări – revoluţia spirituală şi importanţa tineretului – se întâlnesc pretutindeni în lumea contemporană, ele alcătuind dominanta momentului istoric. Dar în acelaşi timp ele corespundeau vocaţiei de totdeauna a lui Salazar. Totdeauna Salazar a crezut în primatul spiritualului, şi întreaga lui viaţă şi-o închinase educaţiei, pregătirii morale şi mentale a tineretului. Acest om care visase să fie preot în Santa Comba şi devenise profesor la Coimbra pentru că se convinsese că funcţia de pedagog e mai urgentă lumii moderne şi tot atât de grea ca şi a sacerdoţiului – avea acum putinţa să-şi împlinească vocaţia de pe treapta de conducător al vieţii publice. Evident, dictatura militară nu făcuse apel la el ca la un reprezentant al spiritualului – ci pur şi simplu ca la un expert financiar. Dar Salazar avusese destul geniu politic ca să devină indispensabil şi să-şi convingă colaboratorii de necesitatea unei revoluţii totale. Ştiind prea bine ce vrea şi încotro se îndreaptă, nu se grăbea în confiscarea puterii în mâinile sale. Ştia că ea îi va fi dată fără s-o ceară. Ştia că, clătind întotdeauna pe adevăr şi pe sinceritate, lucrând la lumina zilei, va deveni tot mai necesar şi i se vor încredinţa tot mai total frânele conducerii. Dar nu asta îl interesa – puterea în sine – ci câmpul de activitate tot mai larg pe care-l câştiga pentru realizarea idealului său politic, care era, cum am văzut, prin excelenţă un ideal spiritual.

Salazar avea marele privilegiu de a putea vorbi despre primatul spiritualului după ce se dovedise în ochii tuturor un financiar desăvârşit şi un om politic de mare clasă.

Nu vorbea, de altfel, despre un vag climat al spiritualului, despre anumite nostalgii personale – ci se revendica tradiţiei spirituale a Portugaliei, care era creştină, latină şi europeană. Educaţia religioasă nu-l îndepărtase de lume: dimpotrivă, îl ajutase să descopere valoarea sacră a vieţii asociate. Structură antimistică, Salazar nu şovăise să afirme că şi „Statul participă într-un anumit fel la absolut", iar mai târziu va defini Statul ca „o gândire în acţiune". Reintegrarea naţiunii portugheze pe linia destinului său istoric implica nu numai reîntoarcerea la unităţile organice (familia) şi sociale (breslele), ci şi valorificarea vieţii în spirit creştin. De nenumărate ori revine Salazar în cuvântările sale asupra acestei teme fundamentale: numai o viaţă spirituală autentică şi fertilă garantează ordinea politică, echilibrul social şi progresul economic. Nu se sfieşte să afirme că chiar corporaţiile nu au un scop exclusiv economic ci o finalitate spirituală (26 Mai 1934). Nimic nu poate dura, pe nici un nivel al realităţii sociale, dacă spiritul nu e prezent şi activ. Vorbind la 27 Aprilie 1935 despre realizările Guvernului, spune: „Garanţia supremă a stabilităţii operei întreprinse se află tocmai în reforma morală, intelectuală şi politică, fără de care îmbunătăţirile materiale, echilibrul financiar şi ordinea administrativă ori nu se puteau realiza, ori nu puteau dura". Dacă totul se descompune în lumea modernă, dacă nimeni nu mai crede în cuvântul vecinului, asta se datoreşte minciunii, scrie Salazar. „Criza morală, mai mult chiar decât criza materială, nefericeşte lumea" (27 Aprilie 1935). „Morala trebuie să însufleţească şi să dea conţinut oricărei acţiuni umane" (10 Februarie 1935). „Nu putem ierta Statului care ne-a precedat două grave crime: a obliterat în conştiinţe sentimentul naţional; a separat de funcţia guvernării, politica – şi de una şi alta, morala" (ibid).

Setea aceasta de spiritualitate nu are, în concepţia lui Salazar, nimic excepţional. Ea corespunde unei nevoi fundamentale a omului, nevoia de credinţă – „fântână nesecată a vieţii spirituale" – nevoia de absolut. Salazar nu se sfieşte să vorbească într-un discurs politic despre Dumnezeu şi despre credinţă, pentru că, înainte de toate, vrea să fie sincer faţă de sine însuşi – şi el e un filosof care crede în Dumnezeu – iar cuvântarea lui e adresată portughezilor ca atare, nu omenirii în general; şi pentru Salazar, portughezii sunt ei înşişi întrucât ţine seama de structura lor spirituală şi tradiţia lor, prin excelenţă creştină.

Evident, mărturisind întotdeauna adevărul, neascunzând greutăţile şi obstacolele, amintind că omul real este cu totul altceva decât cetăţeanul ideologiilor liberale, cerând necontenit eforturi şi jertfe, neîncurajând nici o comoditate şi nici un compromis – opera lui Salazar nu era întotdeauna pe placul tuturor. „Nu ascund nici nu diminuez dificultăţile acestei politici care nu exploatează pasiunile şi se adresează calităţilor celor mai nobile ale oamenilor" (27 Aprilie 1935). Dar el nu avea vocaţia unui dictator care ştie să însufleţească masele şi să le constrângă dezlănţuind pasiunile tari. Nu făcea apel la sentimentele vehemente. Discursurile sale cele mai răscolitoare erau întotdeauna îndelung meditate, cuviincios scrise şi citite cu acelaşi glas profesoral. „Profesor desţărat în politică, am făcut din guvernare un zel de magisteriu, făcând necontenit apel mai ales şi în pofida tuturor la forţa şi nobleţea spiritului", mărturiseşte el la 28 Ianuarie 1934, adresându-se unei Asociaţii şcolare.

„Profesor desţărat în politică", dar rămânând totuşi profesor, refuzând să-şi trădeze vocaţia lui de a învăţa pe alţii, de a creşte, de a educa. Salazar n-a abdicat niciodată de la seriozitatea şi onestitatea profesorului. A continuat să spună adevărul cu aceeaşi probitate, şi-a păstrat vocabularul precis, aspru, ştiinţific, n-a renunţat la nici una din credinţele sale fundamentale, n-a împrumutat nici una din superstiţiile omului politic. Miracolul nu este că un asemenea profesor, care nu voia să abandoneze nici una din severităţile carierei sale, a avut totuşi succes în câmpul politic – miracolul este că s-a îngăduit unui asemenea profesor să activeze, cu puteri de dictator, în politică. În fond, aşa cum a mărturisit-o deseori Salazar, ideile sale politice n-aveau nimic extraordinar; multe din ele mai fuseseră formulate, câteva fuseseră puse în aplicare în alte ţări. Extraordinar este faptul că un om care-şi mărturiseşte credinţa în

asemenea idei este chemat totuşi să devină dictatorul unei ţări – fără să aibă în jurul lui o mulţime şi un mit care să-l impună, fără să dispună de nici una din magiile stăpânitorului de mase, fără glas de tribun, fără gesturi sublime, fără inspiraţie profetică. Într-adevăr, ce sunt cuvântările lui Salazar – texte îndelung meditate, calm scrise, moderat rostite – pe lângă neistovita oratorie a unui José Antonio de Almeida? Cum îndrăznea acest cărturar să vorbească maselor cu acelaşi lexic şi acelaşi timbru cu care vorbise studenţilor de la Coimbra, maselor portugheze care fuseseră ani de-a rândul dinamizate, posedate, isterizate de verbul frenetic al lui José Antonio de Almeida?!…

Şi cu toate acestea, Salazar îndrăznea să rămână el însuşi: un dictator care nu uita că este portughez, creştin şi profesor; un dictator care-şi considera dictatura ca un „sacrificiu" adus neamului său, ca o „cruce pe care anii o fac tot mai grea" (9 Decembrie 1934). N-a înţeles să facă politică altfel decât îl îndemna cugetul său. A pus totdeauna în frunte realităţile în care credea: Dumnezeu, întâietatea spiritului, Portugalia, familia. Dictator fără voie, a făcut din dictatură ceea ce făcuse până atunci din profesorat: un instrument de desăvârşire morală şi intelectuală a tinerelor generaţii. Era revoluţionar nu pentru că devenise şeful unui regim politic, ci pentru că fusese întotdeauna revoluţionar. Întotdeauna – de când descoperise familia ca element indisolubil al societăţii, iar nu individul; de când se convinsese că ideologiile liberale sau socialiste sunt ineficiente pentru că nu sunt adevărate, pentru că sunt construite pe abstracţiuni; de când îndrăznise să vorbească despre rostul credinţei creştine, într-o ţară ai cărei conducători făgăduiseră să „stârpească" creştinismul în două generaţii; de când îndrăznise să afirme că lucrurile mici şi bine făcute sunt singurele care pot schimba faţa lumii; de când nu se sfiise să apară cu manuscrisul conferinţei sale în faţa auditorului, începând să vorbească o portugheză simplă, robustă, pe alocuri aspră, dar întotdeauna precisă, ducând până la exces respectul pentru nuanţa exactă. Această limbă a lui Salazar este ea însăşi un act de „reintegrare" în tradiţia clasică a Portugaliei: pentru că, fără să cadă în preţiozitate, este o limbă pe care contemporanii nu o mai auziseră de mult, de când interveniseră în viaţa publică retorii şi jurnaliştii. Salazar se reîntoarce la proza vârtoasă de la începutul secolului XIX, pe care o scriau şi o vorbeau oamenii deprinşi cu respectul cuvântului, oameni care se trudeau întotdeauna să exprime ceea ce gândesc. Fără îndoială, proza lui Salazar a provocat la început nedumerire, aşa cum provocaseră ideile lui, stilul lui de viaţă, sobrietatea lui, tăcerile lui, lipsa lui de luxurie, de emfază, de veselă ironie. Un om care nu făcea spirite, nu putea fi inteligent; un om care nu vorbea, nu putea fi simpatic; un dictator care cerea economii, nu putea avea geniu politic. Nedumerea, exaspera – dar el continua să-şi vadă de treabă. Ştia ce vrea şi încotro merge: adică, ştia că, în cele din urmă, realităţile vor deveni evidente pentru toţi. Revoluţia avea nevoie, înainte de toate, de continuitatea regimului; de aceea Salazar a continuat să creadă în dictatură şi s-o susţină. Nu numai pentru că el şi colaboratorii săi puteau lucra mai eficient; ci şi pentru că nu se îndoia că această continuitate pe care o garanta dictatura, va îngădui procesului istoric să se desfăşoare în voie, făcând evidente pentru toţi realităţile întrezărite şi anunţate de el.

Creştin, bun portughez şi profesor, aşa cum era când fusese chemat să echilibreze bugetul ţării, aşa a înţeles să facă revoluţia naţională: pe primatul spiritualităţii creştine, pe tradiţia latină şi lusitană. Îl ajuta, cum am văzut, momentul istoric, care lichidase formele demo-liberalismului şi nu îngăduia decât două orientări: spre comunism sau spre o reintegrare în tradiţia naţională. Dar structura morală a lui Salazar contribuie mult, în afară de geniul său politic, la fructificarea acestui moment istoric. Pentru că Salazar avea o structură morală care nu admitea nici un fel de compromis spiritual cu lumea veche. Era un om obişnuit să spună adevărul, întreg, şi din partea lui nu se putea nimeni aştepta la nici o tranzacţie. Lumea veche se afla în descompunere, şi nu înţelegea să păstreze nimic din ea; nici agreabilele iluzii, nici

comodităţile teoretice, nici atitudinea ironică faţă de viaţă, nici pesimismul elegant, nici sterilitatea morală. „M-am trudit pe cât am putut să smulg din viaţa naţională preocupările meschine, lucrurile mărunte fără valoare reală, şi să-i dau orizonturi largi, demnitate, elevaţie, nobleţe. Am luptat să înlocuiesc tristeţea decadenţei şi spiritul luptelor intestine, cu iubirea de pământ şi de oameni, cu bucuria vieţii sănătoase, cu vigoarea portugheză, cu măreţia naţiunii” (29 Iulie 1933). „Tristeţea decadenţei” era climatul moral al Portugaliei de la începutul veacului, în care rodiseră toate deznădejdile şi autoflagelările poeţilor, toate viziunile mohorâte ale romancierilor, toate apologiile pesimismului şi nihilismului pe care le urziseră generaţia de la Coimbra şi celelalte centre de fosforescentă invectivă din a doua jumătate a secolului trecut. Dar toate aceste lucruri frumoase, triste şi inutile – erau acum lucruri moarte, aparţineau unui ciclu care se încheiase. Portugalia trăia acum un alt moment, o altă revoluţie, care începea printr-o reîntoarcere la lucrurile vii, simple şi fundamentale. Într-o ţară de leneşă reverie, muzicală pierdere de timp – Salazar muncea 16 ore pe zi, şi îi îndemna, îi silea, pe contemporanii săi să muncească. Fără muncă, spune el, „oamenii ar muri de plictiseală într-o atmosferă de viciu” (26 Mai 1936). „Viaţa e serioasă”, le aminteşte el altădată (28 Aprilie 1934). Asta nu înseamnă, evident, „tristeţe, pesimism, descurajare”. Înseamnă, pur şi simplu, că „lucrurile serioase trebuie tratate cu seriozitate”. Iar revoluţia este un lucru serios. „Iată de ce micile conspiraţii făcute în treacăt, planurile revoluţionarilor şomeri, proiectele care dau fericirea şi belşugul prin simpla lor publicare în „Monitorul Oficial” şi ministerele amicilor, combinaţiile rudelor, împărţirea locurilor, crearea haosului de unde vor ieşi apoi, spontan, ordinea şi lumina – iată de ce toate acestea se petrec în marginea realităţilor naţionale şi nu pot fi altceva decât jocuri infantile, mici tragedii familiale, sub ochiul vigilent al părinţilor”. Salazar cerea seriozitate până şi de la adversarii săi politici, care credeau că pot răsturna un regim revoluţionar prin simple conjuraţii de cafenea…

„Să privim calmi, dar cu fermitate, dezorientarea actuală; să punem în apărarea interesului colectiv aceeaşi energie şi hotărâre pe care alţii o pun în interesul grupului sau partidului lor”, sfătuise cândva Salazar (30 Decembrie 1930). Acest îndemn la calm şi fermitate revine ca un leit-motiv în cuvântările sale. Sunt virtuţi virile, latine. Sunt, mai ales, virtuţi tinereşti. „Negarea, indiferenţa, îndoiala, nu pot fi izvoare ale acţiunii – şi viaţa e acţiune”, se adresează Salazar tineretului (28 Ianuarie 1934). Şcoala trebuie să cultive în noile generaţii „orgoliul şi gloria de a suferi”. Şi, cu obişnuita lui francheţe, adaugă: „Timpurile devin din ce în ce mai aspre… Vă spun că sunteţi generaţia sacrificată, generaţia care trebuie să răscumpere…” Un ciclu istoric se încheie, asemănător ciclului încheiat prin cucerirea Romei de către barbari. Şi atunci au fost oameni care „nu-şi puteau imagina viaţa în viitorul care începea şi credeau că sfârşitul Imperiului roman însemna sfârşitul civilizaţiei sale şi că după asta nu putea urma decât apusul lumii”. Acelaşi lucru s-a întâmplat când turcii au cucerit Constantinopolul, când regalitatea a biruit nobilimea, când s-a pus capăt sclavajului; contemporanii au crezut în prăbuşirea lumii. „şi, de fapt, lumea se prăbuşea; nu lumea exterioară – oamenii şi planeta – ci lumea iluziilor noastre, a dorinţelor noastre, a intereselor, egoismelor, obiceiurilor, sentimentelor, poziţiilor, ideilor noastre, a relaţiilor noastre cu semenii. S-a spus şi s-a repetat că asistăm la una din marile cotituri ale istoriei: asistăm, realizăm transformările sociale din care va naşte o lume nouă. O facem cu mâinile noastre, fără să luptăm împotriva curentului, dar toţi vedem că opera se desăvârşeşte în lacrimi, în sacrificii, în suferinţe de tot felul dar mai ales morale. Timpurile liniştite ale vieţii uşoare, ale ideilor pe care nimeni nu le contesta, ale ordinii pe care nimeni nu o tulbura, ale afacerilor curente, ale muncii asigurate şi până şi ale odihnei asigurate – timpurile acestea s-au dus…”

Admirabilă pagină de filosofie a istoriei şi de etică virilă. Niciodată Salazar n-a vorbit cu mai multă însufleţire ca în această cuvântare adresată tineretului. Se ghiceşte emoţia educatorului hotărât să nu ascundă niciodată nimic tinerilor pe care-i

pregăteşte pentru viaţă, vorbindu-le deschis despre lupta grea de răscumpărare pe care le-a sortit-o destinul în această „mare cotitură a istoriei”. Salazar se fereşte, ca întotdeauna, să vorbească despre bucuriile biruinţei, despre recompensele revoluţiei victorioase. Ca de obicei, face apel la virtuţile virile, la „bucuria de a învinge marile obstacole”, la mulţumirile severe ale muncii bine înfăptuite. Este o concepţie bărbătească, soldăţească, romană a existenţei; pasiunea calmă de a-şi face datoria, de a trăi vertical, de a accepta cu seninătate destinul, fără a cere recompense, fără a nădăjdui odihna. Aceste virtuţi trebuie cultivate şi promovate în tineret, nu numai pentru a-l pregăti mai eficient pentru momentul istoric care i-a fost sortit, dar şi pentru a asigura înfăptuirea totală a revoluţiei. „Astăzi, ca şi altădată, se cere spirit tânăr pentru a face revoluţia naţională”, se adresează Salazar cu alt prilej şcolarilor portughezi (14 August 1935); „şi spiritul tânăr se întâlneşte mai uşor în tineri decât în bătrâni”.

Deşi sunt bătrâni cu spiritul mai tânăr decât tinerii, adaugă cu bună dreptate Salazar. Nu putea uita că revoluţia se datorează în parte generalului Carmona; nu numai pentru că a ştiut la vreme să-şi asume toate răspunderile, ci mai ales pentru că n-a şovăit, când împrejurările au cerut-o, să încredinţeze puterea lui Salazar.

XIV.

Statul salazarian

Căci acesta e adevărul: Salazar n-ar fi putut realiza nimic dacă n-ar fi avut sprijinul total al generalului Carmona. Întocmai după cum mişcarea de la 28 Mai n-ar fi putut dura dacă nu intervenea geniul financiar şi politic al lui Salazar, tot aşa Salazar nu s-ar fi putut menţine şi n-ar fi putut exercita deplinele puteri care îi fuseseră încredinţate, dacă n-ar fi fost generalul Carmona. Bătrânul Preşedinte al Republicii şi-a legat destinul său şi al mişcării de la 28 Mai de succesul sau insuccesul lui Salazar. N-a şovăit să-l apere, întotdeauna, şi împotriva oricui – chiar a celor care jucaseră roluri de frunte în instaurarea dictaturii militare.

Evident, opoziţia n-a dezarmat atât de uşor. Opoziţia vechilor partide politice, care înţelegeau că prezenţa lui Salazar întăreşte primejdios de mult regimul – precum şi opoziţia anumitor elemente militare, care vedeau că puterea trece treptat din mâinile armatei în mâna unui profesor de Economie Politică. Ca pretutindeni, dar mai vârtos în Portugalia, aceste elemente atât de eterogene colaborau din răsputeri la răsturnarea dictaturii Carmona-Salazar. Afonso Costa ataca regimul din străinătate, aşa cum făceau, în Portugalia, anumiţi şefi monarhişti – ca Paiva Couceiro – sau integralişti, ca Hippolito Raposo. Regimul îşi lua măsurile de apărare, deportând pe aceşti nemulţumiţi în insula Madeira şi arhipelagurile atlantice. La un moment dat se adunaseră în insule atât de mulţi, încât îndrăznesc să se răscoale. Este celebra insurecţie din Aprilie 1931, începută în insula Madeira, care ia Guvernului o lună de zile pentru a o înnăbuşi. Este un adevărat război civil; un vas de luptă e scufundat de insurgenţi, Guvernul e silit să trimită necontenit contingente noi, debarcările se fac sub focul artileriei. La 26 August al aceluiaşi an, revoluţia izbucneşte la Lisabona. Durează o singură zi dar a fost una din cele mai sălbatice, şi curge din belşug sânge portughez. Salazar colindă în automobil câmpurile de luptă. O fotografie ni-l înfăţişează ascultând raportul unui ofiţer; o nesfârşită tristeţe îi întunecă figura; fruntea îi e plecată, ochii aproape închişi, mâna dreaptă muşcă împietrită genunchiul. Rareori s-a întâlnit atâta durere şi atâta stăpânire pe chipul unui om. Dar mâna de fier a generalului Carmona şi a şefului Guvernului, generalul Domingo da Oliveira, înnăbuşă şi această nouă insurecţie în care militarii şi demo-comuniştii colaboraseră cu o egală vehemenţă.

Dictatura iese întărită din aceste încercări. Salazar capătă şi mai multă libertate de acţiune. Un an în urmă, la 5 Iulie 1932, devine Preşedintele Guvernului, păstrându-şi pentru sine Ministerul Finanţelor. Noua sa funcţie nu făcea decât să confirme o situaţie de fapt, pentru că Salazar devenise adevăratul conducător îndată după echilibrarea primului buget. Schimbările guvernamentale din ultimii ani fuseseră, de altfel, orientate de către el. Aproape toţi membrii cabinetului Domingos da Oliveira aparţineau Centrului Catolic. Salazar pregătea, astfel, trecerea de la dictatura militară la revoluţia naţională, lăsând armatei doar misiunea de a asigura ordinea şi luându-şi asupră-şi răspunderea organizării politice. Dictaturile nu sunt paranteza unui regim, mărturiseşte el la 26 Mai 1934, ci alcătuiesc ele însele un regim. Asta însemna că trecerea de la dictatura militară la un guvern de „civili” nu implica reîntoarcerea la constituţionalitate. Puţini au înţeles, spune Salazar, că întoarcerea la „normalitatea constituţională” ar fi însemnat moartea revoluţiei şi că singurul drum al dictaturii era să-şi construiască singură propria-i constituţionalitate. Democraţia portugheză, aminteşte el cu alt prilej (9 Decembrie 1934), nu garanta libertatea individului. Liberalismul lusitan a fost întotdeauna intolerant, iar dacă ar reveni ar fi şi mai

intolerant. „Ar înceta de a fi numai anticatolic, pentru a deveni anticreştin, ireligios, furios ateu; ar înceta de a fi străin lucrurilor spirituale, pentru a deveni teoretic şi practic amoral… Scopul său final – aşa cum s-a putut verifica în toate ţările – ar fi comunismul, punct de întâlnire al celor mai variate tendinţe, concluzie ultimă a doctrinei şi consecinţă fatală a revoltei împotriva raţiunii, disciplinei şi autorităţii”.

Revoluţia naţională îşi construieşte singură propria-i constituţionalitate, cum spune Salazar, prin Constituţia aprobată prin plebiscit la 19 Martie 1933 şi intrată în vigoare la 11 Aprilie acelaşi an. De atunci, textul a mai suferit câteva modificări, cea din urmă datând de la 23 Aprilie 1938. Noua Constituţie portugheză, care înlocuieşte Constituţia elaborată în al doilea an al Republicii (1911), poartă pecetea spiritului lui Salazar. Se regăsesc în ea toate principiile fundamentale pentru care militase Salazar încă din anii săi de studenţie de la Coimbra, principiile care inspiraseră doctrina socială a catolicismului modern. Izvoarele noii Constituţii portugheze sunt enciclica Divini Redemptoris a lui Pius XI, Carta del lavoro italiană dar mai ales enciclica Quadragesimo Anno din Mai 1931. Inspiraţia aceasta catolică nu înseamnă, fireşte, că avem de-a face cu un act de filială obedienţă a unui pios membru al „Centrului Catolic” devenit fără voia lui dictator al Portugaliei. Salazar nu se inspiră din sociologia enciclicelor papale pentru că e un bun catolic ci pentru că e un bun şi adevărat portughez; reintegrând politica portugheză în matca istoriei sale, se reîntoarce firesc la tradiţia creştină, latină şi naţională. Constituţia din 1933, deşi impregnată de spiritul celebrelor enciclice, prin care şefii Bisericii romano-catolice încercaseră să soluţioneze gravele conflicte sociale ale lumii moderne, este, totuşi, înainte de toate, un act de politică naţionalistă portugheză. Libertatea pe care şi-o păstrează Salazar faţă de Biserica romano-catolică o dovedeşte nu numai articolul 46 din Constituţie care confirmă separaţia Bisericii de Stat dar şi atitudinea lui faţă de Centrul Catolic. Într-un celebru discurs, din 23 noiembrie 1932, în care analizase „diferitele forţe politice faţă de revoluţia naţională”, nu se sfieşte să afirme că „organizarea independentă a catolicilor, în vederea activităţii pe teren politic, se va dovedi inconvenienţă pentru mersul dictaturii”. Centrul Catolic avusese o raţiune de a fi sub vechiul regim democratic, când trebuiau încercate toate compromisurile pentru a asigura un minim de libertăţi religioase. Revoluţia naţională acordând aceste libertăţi, raţiunea de a fi a Centrului Catolic dispare şi Salazar îşi îndeamnă foştii săi camarazi de luptă să renunţe la organizaţia politică şi să transforme Centrul într-un „vast organism dedicat acţiunii sociale”. Este încă o dovadă a independenţei spirituale a lui Salazar care nu acceptă să se lase condus de nici o altă dogmă în afară de aceea a naţiunii; şi este încă o dovadă a instinctului său politic, căci îşi dădea prea bine seama că încurajând organizaţiile Centrului va alimenta nesfârşitele adversităţi, compromiţând din nou unitatea naţională.

Noua Constituţie defineşte Statul portughez drept o „republică unitară şi corporativă”. Evident, Statul, ne mai fiind considerat o „totalitate de indivizi”, ci proiecţia naturală a naţiunii organizate pe planul politic, partidele politice nu mai pot fiinţa şi lupta de clasă ia sfârşit. La temelia statului se află familia şi numai şeful familiei se bucură de drepturi politice: numai cel ce poartă grija unui cămin este considerat capabil de a-şi alege reprezentanţii pentru Camerele Corporative sau Adunarea Naţională. Salazar acordă familiei o importanţă covârşitoare în organizarea naţiunii. Familia, iar nu Statul e considerată ca cea dintâi şi cea mai bună educatoare. Familia implică proprietatea privată (16 martie 1933) şi de aceea Salazar priveşte cu scepticism concepţiile socialiste ale „marilor falanstere, colosalele construcţii pentru locuinţele lucrătorilor cu restaurantele lor anexă şi masa în comun”. Familia alcătuieşte celula originară, indestructibilă a naţiunii, şi toate calităţile sau păcatele unei naţiuni îşi au păcatele într-însa. De aceea nici o revoluţie nu e posibilă şi nici o reformă nu e îndestulătoare, dacă familia rămâne expusă primejdiilor de dezagregare. „Omul care munceşte nu e singur… Cine spune familie, spune cămin; căminul înseamnă atmosferă morală şi economie proprie, o economie mixtă de consum şi producţie. Munca femeii în

afara căminului îl dezagreghează, separă membrii familiei, îi face străini unul faţă de altul. Dispare viaţa în comun, suferă opera educativă a copiilor, scade chiar numărul acestora; şi cu reaua sau inexistenta funcţionare a economiei domestice, în aranjarea casei, în pregătirea hranei şi a îmbrăcăminţii, se întâmplă o pierdere importantă, rareori compensată materialiceşte prin salariul câştigat de femeie. Se pierde din vedere importanţa factorilor morali în randamentul muncii… De fapt, se poate verifica pretutindeni în producţie că bucuria, buna dispoziţie, fericirea de a trăi înalţă calitatea şi cantitatea muncii. Familia e cel mai curat izvor al factorilor morali ai producţiei."

Apologia familiei e un leit-motiv al cuvântărilor lui Salazar, ale acestui ascet care trăieşte una din cele mai solitare şi mai severe vieţi pe care le cunoaşte lumea modernă. Ca un paradis pierdut i-a apărut întotdeauna căminul părintesc din Santa Comba. Salazar nu poate uita, nici pe treapta cea mai înaltă a măririlor, căldura şi dragostea simplă în care şi-a trăit copilăria. Puţinele lui ceasuri de odihnă şi le petrece la Santa Comba, între ai lui. Şi e emoţionant de ştiut că acest om care a renunţat la singurul preţ al vieţii lui, familia, pentru că renunţase cândva la sacerdoţiu, a adoptat un copil pe care-l creşte singur, găsind timp, în fiecare seară, să-l înveţe să scrie şi să citească. Antonio Ferro, în admirabila sa carte de convorbiri cu Salazar, ne destăinuieşte că una din puţinele cadre care decorează pereţii severi ai cabinetului de lucru al dictatorului, cuprinde textul celebrului şi uitatului sonet al lui Plantin, Le bonheur de ce monde. Atât de mult preţuieşte Salazar acest sonet încât l-a transcris încă odată cu mâna lui ca să-l poată oferi lui Antonio Ferro.

Avoir une maison commode, propre et belle,
Un jardin tapissé d´espaliers odorants,
Des fruits, d´excellent vin, peu de train, peu d´enfants,
Posséder seul sans bruit une femme fidèlle.

N´avoir dettes, amour, ni procès ni querelle,
Ni de partage à faire avec ses parents,
Régler tous ses desseins sur un juste modèle,
Se contenter de peu, n´espérer rien des gents

Vivre avec franchise et sans ambition
S´adonner sans scrupule à la dévotion,
Dompter ses passions, les rendre obeissantes.

Conserver l´esprit libre, et le jugement fort,
Dire son chapelet en en cultivant ses entes,
C´est attendre chez soi bien doucement la mort."

Este un act de tulburătoare auto-revelaţie, acest sonet în care sunt lăudate atâtea fericiri simple, visate fără îndoială de Salazar şi interzise sieşi prin aspra, monastica lui voinţă de a-şi îndeplini până la capăt sacrificiul. „Attendre chez soi bien doucement la mort" – iată ce nu mai poate spera de mult Salazar. Nu va mai găsi timp să aştepte. Viaţa lui întreagă şi-a dat-o acestei uriaşe munci de restaurare morală, politică şi spirituală a neamului său. Aproape că nu are colaboratori pe care să se poată bizui. „Se pare că sunt anumite lucruri pe care numai eu le pot face", mărturiseşte el cu modestie undeva. Adevărul este că foarte multe lucruri numai el le poate face aşa cum trebuie. De abia în 1940 – după aproape 13 ani – a renunţat la ministeriatul Finanţelor. Dar la Ministerul de Externe nu poate renunţa…

Noua Constituţie lichidează liberalismul individualist. Cea mai mare problemă politică a erei noastre, spune Salazar într-o importantă cuvântare (9 Decembrie 1934), era: organizarea naţiunii în planul său natural, adică organizarea corporativă. „Sunt

convins că în douăzeci de ani, în afară de cazul unei regresiuni în evoluţia politică, nu vor mai exista în Europa adunări legislative.” Prin intermediul organizaţiei corporative, viaţa economică devine element de organizare politică. Aceasta este marea revoluţie împlinită a lui Salazar: reintegrarea activităţii politice într-o activitate creatoare de bunuri care o precede. Plugar sau artist, negustor sau muncitor cu braţele – omul intervine direct, prin colectivul căruia aparţine, în clădirea şi administrarea Statului. Gândirea politică a lui Salazar ţine seama numai de realităţile organice: familia, breasla, naţiunea. Naţiunea, ca şi familia, are nevoie de un „cap coordonator, de un centru de viaţă şi de acţiune.” şeful Statului, spune el într-o cuvântare din 10 Februarie 1935, radiodifuzată pentru alegerile prezidenţiale, a încetat de a mai fi un preşedinte decorativ şi inert, devenind „un adevărat şef al statului, călăuză activă a naţiunii, responsabil pentru destinele sale”. Cel mai bun, pentru a îndeplini o asemenea înaltă funcţie, „nu este necesarmente cel mai virtuos, nici cel cu mai mult talent, nici cel mai cult, nici cel mai puternic, nici cel mai activ, ci acela care posedă, dacă mă pot exprima astfel, media cea mai ridicată a calităţilor utile”. Dar şeful statului odată ales prin plebiscit naţional, se bucură de o libertate de acţiune pe care nu o aveau vechii preşedinţi ai Republicii portugheze. El numeşte şi demite guvernul, el hotărăşte chemarea Adunărilor Naţionale.

„Nu discutăm patria, adică naţiunea în integritatea ei teritorială şi morală, în independenţa ei deplină, în vocaţia sa istorică. Sunt altele mai puternice, mai bogate, poate chiar mai frumoase; dar asta e a noastră şi niciodată un fiu nu doreşte să fie copilul altei mame. Să lăsăm filosofilor şi istoricilor distracţia de a visa asupra posibilităţilor unor altfel de aglomerări de popoare şi chiar asupra avantajelor materiale ale altor combinaţii pe care istoria nu le-a creeat şi nu le-a desfăcut; pe terenul politic şi social, pentru noi, portughezii de astăzi, bătrâni de opt secole, nu mai există proces care ar putea fi revizuit, dezbatere care ar putea fi redeschisă, parte de suveranitate sau bucată de pământ care ni se pare prea grea şi pe care am fi dispuşi s-o cedăm din plictiseală sau din scepticism.”

Cât de departe ne aflăm de generaţia de la Coimbra, care milita pentru o uniune iberică, de un Oliveira Martins care blestema ceasul când Portugalia a hotărât să colonizeze teritoriile nou descoperite, de atâţia ideologi şi apologeţi republicani care socoteau că s-ar putea rectifica istoria şi împinge Portugalia spre Paris, dezlipind-o de vânturile atlantice! Salazar redă tuturor noţiunilor puse în discuţie de ideologii liberalismului – naţiune, stat, familie – o valoare absolută. Ele sunt, şi prin simpla lor existenţă, devin indiscutabile. Această sete de absolut a lui Salazar este, totuşi, o sete de viaţă; căci toate ideile lui cardinale în politică se reduc la funcţii vitale şi organice. Toate conceptele lui se traduc prin câteva realităţi organice: dragostea de mamă, familia, durata creeatoare. Revoluţia lui Salazar începe şi sfârşeşte printr-o totală întoarcere la lucrurile fireşti, lăsate de Dumnezeu şi validate de istorie.

Cum reacţiona ţara la revoluţia aceasta inspirată şi călăuzită de un profesor universitar fără partid şi fără altă forţă în afară de încrederea totală a Preşedintelui Republicii şi a armatei?

Oamenii cărora Salazar se străduise, prin noua orânduire a statului, să le articuleze voinţa politică, sprijineau revoluţia fie prin aderenţa lor entuziastă, fie printr-o rodnică încadrare în corporaţii. Dar o mentalitate revoluţionară, un spirit cu totul nou şi creeator de instituţii revoluţionare, încă nu ieşise la iveală. „Uniunea Naţională”, gruparea care se alcătuise în 1927 ca să susţină dictatura, încă nu devenise un organism dinamic şi fertil. Lumea se obişnuise cu „miracolele” lui Salazar; se obişnuise cu bugetele echilibrate, cu ordinea internă, cu prestigiul Portugaliei care creştea prodigios peste hotare, cu îmbunătăţirea necontenită a administraţiei – se obişnuise chiar cu felul de a fi al lui Salazar, cu sobrietatea lui, cu cinstea lui, cu puterea lui de muncă; toate acestea nu mai constituiau, pentru portughezul de rând nici o surpriză şi aproape că nu mai aveau nici un merit. Erau lucruri care trebuiau să se petreacă aşa.

El însă se schimba mai greu. Revoluţia îi plăcea, îi convenea – dar anevoie putea trăi revoluţionar, anevoie putea trăi în tensiunea simplităţii pe care o predica Salazar. Majoritatea „erau cu regimul” – pentru că nu puteau tăgădui toate îmbunătăţirile făcute, nu puteau tăgădui, bunăoară, existenţa admirabilelor şosele care brăzdează de la un capăt la altul ţara, a porturilor restaurate şi modernizate, a vapoarelor nou construite, a spitalelor şi şcolilor ridicate. Toate acestea erau prea evidente pentru a putea fi tăgăduite. Dar, pe bună dreptate sunt numiţi aceşti convertiţi ai regimului – „salazarieni de poduri şi şosele”, salazarieni care au aderat în faţa operelor materiale (îndeosebi şoselele!) realizate de dictatură. Transformarea lor morală, aderenţa lor intimă la spiritul revoluţiei naţionale, încă nu se realizase. Numai o elită trăia cu adevărat mesaj revoluţionar al lui Salazar.

Rămâne, însă, tineretul – care creşte în acest spirit. Tineretul organizat în Mocidade portuguesa, care n-a cunoscut luptele politice, nici învrăjbirea dintre partide, care a fost şi este educat revoluţionar, în conformitate cu principiile salazariene. Şi către el îşi îndreaptă Salazar toate speranţele. De abia cu această generaţie tânără care se ridică – şi dacă împrejurările o vor permite-o – Portugalia va realiza în totalitatea ei şi cu toată intensitatea revoluţia începută de Salazar cu primul său decret semnat ca ministru de Finanţe.

Ceilalţi, oamenii, în fond de treabă, dar obişnuiţi cu un anumit fel de a vedea lumea şi de a valorifica viaţa – se menţineau, pasivi, în marginea revoluţiei, mulţumindu-se să repete că o „dictatură nu poate dura” şi vorbind cu melancolie despre „libertăţile” pierdute. Uitaseră haosul dinainte de 28 Mai 1926, uitaseră războaiele civile care izbucneau ciclic la Rotondă, uitaseră grevele care nu se mai sfârşeau, uitaseră guvernele care cădeau în mai puţin de trei săptămâni, uitaseră corupţia întregii administraţii, uitaseră degradarea fără seamăn a vieţii publice, uitaseră asasinatele bandei lui Dinte de Aur, uitaseră revoltele marinarilor şi bombele care explodau pe străzi, şi trenurile care deraiau, şi atentatele, şi rapturile, şi distrugerile. „Aşa este omul: apreciază mai mult lucrurile când nu le are sau când încep să-i lipsească, spune Salazar la 27 Aprilie 1935. Îmbunătăţirile materiale sau morale odată împlinite, şi trecute cele dintâi momente de surpriză, nu cântăresc mult, în general, în conştiinţa indivizilor”.

Aceşti oameni sunt crescuţi exact în mentalitatea pe care se trudeşte s-o anihilize Salazar; mentalitatea demo-liberală şi îndeosebi, masonică. Tradiţia masonică şi rolul jucat de masonerie în istoria modernă a Portugaliei constituiau forţe prea puternice pentru a abdica în faţa unei revoluţii naţionale care dura abia de câţiva ani. O serie de comploturi fuseseră organizate şi încurajate de masonerie. Dar acum majoritatea burghezimii portugheze făcea parte din loji, Salazar nu îndrăznise încă să atace de front această formidabilă organizaţie secretă. De abia în 1935, în faţa unei noi conspiraţii, Salazar hotărăşte desfiinţarea masoneriei. Proiectul a fost prezentat Adunării Naţionale în Aprilie 1935 şi a fost votat în unanimitate. Legea din Mai 1935 cere tuturor funcţionarilor Statului, civili şi militari, să declare în scris şi pe cuvânt de onoare că nu fac parte şi nu vor face parte pe viitor din nici o societate secretă interzisă de legile ţării. Era, poate, cea mai curajoasă revoluţie care se făcuse în Portugalia. Un ciclu istoric se închidea astfel prin legea din Mai 1935. D. Carlos, Sidonio Paes, şi atâţia alţii – erau în sfârşit răzbunaţi…

În Septembrie al aceluiaşi an, o nouă – şi de astă dată mult mai puternică – mişcare conspirativă este descoperită. Militari, comunişti şi monarhişti erau – ca de obicei – implicaţi în noul complot. Salazar se adresează ţării la 20 Septembrie 1935, arătând, cu obişnuita lui francheţe, cine sunt conspiratorii şi ce vor. Atrage atenţia, de la început, că „agitaţia revoluţionară a trecut de mult de pe planul naţional pe planul internaţional”. Instrumentele ei sunt chiar anumiţi ofiţeri care socotesc că regimul salazarian s-a depărtat de la spiritul mişcării din 28 Mai. Unii din ei se revoltă împotriva preluării puterii de către un civil. Dar Salazar le atrage atenţia că momentul

lor istoric – restaurarea ordinii interne – a trecut. Mişcarea armatei continuă să se exercite pe planul politicii externe, de apărare a integrităţii patriei. Eliberând armata de grija politicii interne, spune Salazar, îi redă libertatea de a pregăti moral şi tehnic apărarea ţării.

Nu toţi, însă, înţeleg.

XV.

După cincisprezece ani...

De la 1911 la 1926, Portugalia a cunoscut opt şefi de Stat şi 43 de guverne. De la 1926 la 1942, Portugalia cunoaşte un singur şef de Stat – pe Preşedintele Carmona – şi cinci guverne. Salazar a fost ministru de Finanţe de la 27 Aprilie 1928 la 28 August 1940. Din 1932 este Preşedinte de Consiliu, iar din 1936 ministru al Afacerilor Străine. Puţine ţări se pot lăuda cu o asemenea continuitate în guvernământ, după o atât de gravă instabilitate ministerială şi o atât de acută criză politică.

Vorbind la 28 Mai 1936, zece ani după instaurarea dictaturii, Salazar rezumă încă o dată realizările regimului. „...S-au restaurat finanţele, moneda şi creditul; s-au reparat şoselele, edificiile şi monumentele; s-au îmbunătăţit porturile şi s-au canalizat fluviile; s-au reconstruit digurile, zidurile şi debarcaderele; s-au ameliorat liniile ferate, telegrafice şi telefonice; s-au comandat sau s-au construit vapoare noi. S-a refăcut prestigiul Statului, s-a restabilit morala Guvernului şi a administraţiei, s-a repus în spiritul funcţiunii publice idealul de-a servi colectivitatea, s-a reconstituit disciplina, s-au întărit legăturile de solidaritate afectivă şi practică în lumea muncii, şi s-au repus la locurile lor idei şi sentimente care fuseseră desţărate, din inteligenţe şi din inimi, şi fără de care nici nu putem înţelege istoria noastră şi nici nu mi se pare uşor s-o continuăm. Restaurare materială, restaurare morală, restaurare naţională...”

O nouă generaţie creştea în acest spirit, şi Portugalia părea că, în sfârşit, îşi regăseşte liniştea fertilă pe care o pierduse cu mulţi ani în urmă. Chiar dificultăţile provocate de grupările monarhiste păreau că sunt pe cale de a fi înlăturate. Sentimentele şi doctrinele monarhiste câştigau neîncetat teren în elitele portugheze. Conflictul între constituţionalişti şi integralişti îşi pierduse virulenţa după aşa numitul „Acord de la Paris”, prin care ultimul rege care domnise în Portugalia, Don Manuel II, recunoaşte ca moştenitor al Tronului pe Don Duarte, descendent din ramura miguelistă a dinastiei Bragança. În 1932, D. Manuel II moare în Anglia; corpul neînsufleţit al ultimului monarh portughez e adus în patrie şi înmormântat cu cinstea cuvenită. Însuşi Salazar urmează cortegiul funerar. Dar, într-o cuvântare ţinută mai târziu, la 23 Noiembrie 1933, şi în care analizează toate forţele politice şi atitudinea lor faţă de dictatură, dă să înţeleagă monarhiştilor că pierderea lui D. Manuel II le-a fost fatală. Dimpotrivă, majoritatea monarhiştilor – îndeosebi „legitimiştii”, care au ţinut vie, timp de o sută de ani, amintirea lui Don Miguel, desţăratul – socoteau săvârşirea lui D. Manuel II ca un semn al proniei cereşti: căci, pe de o parte, unea taberele monarhiste în jurul aceluiaşi pretendent, iar pe de altă parte restaura adevărata, legitima ramură dinastică...

O bună parte dintre monarhişti s-au încadrat treptat regimului salazarian, fără să renunţe totuşi la idealul lor politic; socotesc, însă, că o restaurare nu e oportună, atât din cauza împrejurărilor externe, cât şi pentru simplul motiv că ideea regalităţii încă n-a fost acceptată de totalitatea elementelor responsabile portugheze. Este, după cum vedem, triumful tacticii integraliste, care, înainte de toate, refuza o restaurare pripită şi o monarhie improvizată. Cum însă monarhiştii regăsesc în ideile şi realizările lui Salazar cam aceleaşi concepţii sociale şi morale pentru care luptă şi ei, acceptă să colaboreze şi chiar să se încadreze noului regim. „Salazar are un singur defect, că nu e nemuritor!”, îmi spunea un integralist de seamă. Ce va urma acestui regim dictatorial care a transformat sufletul şi înfăţişarea Portugaliei? O reîntoarcere la haosul democratic, sau o monarhie integrală, singura – pretind apologeţii ei – care ar putea

duce mai departe revoluţia lui Salazar?!...

În ceea ce priveşte opiniile personale ale lui Salazar, e greu de spus dacă ele sunt republicane sau monarhiste. Salazar urmăreşte, înainte de toate, unirea familiei portugheze. Dacă această unire e periclitată printr-o restaurare a monarhiei – atunci este făţiş, şi cu toate mijloacele care-i stau la îndemână, antimonarhic. Dacă, dimpotrivă, majoritatea neamului va cere într-o zi restaurarea, cel dintâi care va ajuta să se împlinească această restaurare, va fi Salazar. Pe de altă parte, nu trebuie uitat stilul politicii salazariene. Acest om, care nu acceptă niciodată tranzacţii cu principiile, nu este totuşi un rigid; se mlădiază aşa cum îi cere viaţa, se supune realităţilor vii. Niciodată nu precipită lucrurile; le lasă să crească, să se maturizeze, să devină evidente pentru toţi. Catolic fervent, a aşteptat zece ani ca să încheie Concordatul cu Sfântul Scaun; dar n-a aşteptat în zadar, căci atunci când acest Concordat s-a împlinit, nimeni n-a găsit că lucrul acesta e extraordinar; cu zece ani, înainte, el ar fi provocat o revoluţie...

Tot ceea ce realizase dictatura militară şi Salazar, a fost pus într-o grea cumpănă în vara anului 1936, prin izbucnirea războiului civil în Spania. Portugalia salazariană izbutise să reziste tuturor încercărilor de răsturnare internă, fermentate de comunişti cu ajutorul feluritelor elemente insurecte. Dar această Portugalie salazariană se putea prăbuşi în câteva zile, dând naştere unui înspăimântător război civil, dacă revoluţia comunistă ar fi biruit în Spania. În nenumărate rânduri, ca profesor, ministru de Finanţe şi Preşedinte al Consiliului, Salazar îşi mărturisise totala sa repugnanţă faţă de doctrinele şi tehnicile marxiste. Comunismul „a adunat la un loc toate aberaţiile inteligenţei şi e, ca sistem, sinteza tuturor revoltelor tradiţionale ale materiei împotriva spiritului, şi ale barbariei împotriva civilizaţiei. El este marea erezie a epocii noastre... Comunismul nu distinge, în furia sa distructivă, greşeala de adevăr, binele de rău, dreptatea de nedreptate. Puţin îi pasă de istorie şi de experienţele seculare ale umanităţii, de viaţa şi demnitatea inteligenţei, de onoarea şi pudoarea femeii, de existenţa şi măreţia naţiunilor, atâta timp cât prin falsa sa concepţie a umanităţii ar putea duce sclavia omului la maxima sa abjecţiune..." (28 Ianuarie 1934). În faţa acestui pericol, Salazar, atât de ponderat şi de tolerant, nu îngăduie nici o tranzacţie şi nici o milă. „Nu recunoaştem nici o libertate împotriva naţiunii, împotriva bunului comun, împotriva familiei, împotriva moralei".

Războiul civil care se dezlănţuise în Republica vecină ameninţa să năruiască edificiul cu atâta caznă ridicat de Salazar, să invadeze Portugalia şi să provoace războiul mondial. Se cunoaşte atitudinea Guvernului portughez faţă de tragedia care a însângerat Spania; din cel dintâi ceas a fost alături de generalul Franco, şi împotriva roşilor. Din primul ceas a ajutat armatele naţionaliste. Se ajuta astfel pe sine: căci o înfrângere a armatelor naţionaliste însemna nu numai căderea dictaturii militare în Portugalia, ci şi, după un anumit timp de măcel între fraţi, dispariţia autonomiei portugheze, integrarea ei în republicile comuniste iberice. Niciodată Portugalia n-a fost mai aproape de prăpastie ca în vara anului 1936. Atunci ar fi putut dispărea ca ţară.

Dar Salazar nu şovăie o singură clipă. De la început, precizează că lupta spaniolă nu este un incident intern, ci un conflict internaţional. „E noua formă a războaielor între popoare în prezent" (10 Septembrie 1936). Doar câteva săptămâni după ce izbucnise conflictul în Spania, câteva echipaje de pe vasele de război portugheze se revoltă. Portugalia devine ţinta atacurilor presei de stânga engleze şi franceze, căreia Salazar le răspunde cu un strivitor sarcasm. Dar supărarea Angliei nu-l intimidează. Salazar aminteşte tuturor că armata, în Spania, nu luptă contra democraţiei parlamentare ci contra comunismului. Apariţia miliţienilor comunişti a schimbat total datele iniţiale ale problemei spaniole. Oricare ar fi fost originile conflictului, prezenţa miliţienilor face imposibilă salvarea democraţiei şi a parlamentarismului spaniol; în caz că armatele lui Franco ar fi fost zdrobite, nu Constituţia, nici Parlamentul n-ar triumfa în Spania – ci miliţienii, care nu vor dezarma şi nu vor îngădui să se piardă un

asemenea prilej pentru a păstra puterea.

Evident, lucrurile acestea nu erau înţelese astfel nici la Londra, nici la Paris. Salazar nu oboseşte să atragă atenţia marilor democraţi că în Spania nu se joacă soarta democraţiei, ci a Europei. „Comunismul dă astăzi în Peninsula Iberică o formidabilă bătălie, de soarta căreia depinde soarta Europei…" Şi interesul arătat Portugaliei de către agitatorii comunişti este încă o dovadă a tacticii lor revoluţionare. Căci, precizează Salazar, „mai preţioasă decât transporturile de arme şi muniţii, ar fi, pentru comunismul iberic, o transformare politică realizată în Portugalia de aşa natură încât să facă vulnerabilă întreaga ariergardă a armatei spaniole".

Salazar se apără. În comisiile de neintervenţie, prin felurite note adresate Guvernului englez, prin presa şi posturile sale de radio, prin ajutorul direct pe care-l dă armatelor naţionaliste spaniole – Salazar nu face altceva decât să apere integritatea teritorială a ţării sale, căci o victorie a roşilor însemna sfârşitul Portugaliei, nu numai al Portugaliei salazariene, ci al oricărei Portugalii independente. Nu cedează la nici un fel de presiune din partea vechii aliate, Anglia. Şi când e nevoie, trimite voluntari portughezi să lupte pe câmpiile iberice; nu într-un corp separat, ci integraţi armatei spaniole. În acelaşi timp, ia naştere „Legiunea Portugheză", organizaţie para-militară pentru combaterea comunismului. Devenit ministru al Afacerilor Străine, Salazar strânge legăturile cu generalul Franco, al cărui guvern îl recunoaşte printre cei dintâi. Şi continuă vigilenţa în interior, paralizând comploturile comuniste, urmărind activitatea masonilor, veghind conjuraţiile pregătite de emigraţii politici portughezi în străinătate.

Portugalia naţionalistă şi catolică trăieşte aceşti trei ani de crunt război spaniol cu o fervoare şi o intensitate fără pereche. Pentru că, instinctiv, simte că primejdia n-a fost trecută decât când generalissimul Franco intră victorios în Madrid.

Anul 1939, atât de dramatic pentru Europa, se deschide plin de speranţe pentru Portugalia. Criza spaniolă trecuse, pericolul de moarte fusese conjurat. Prestigiul lui Salazar crescuse, chiar în aceşti ani însângeraţi. Nu i se putea reproşa nimic acestui magician care dăduse monedei portugheze un preţ şi o vigoare invidiată de cele mai bogate state, şi dăduse Portugaliei un stil de viaţă şi un orgoliu pe care puţine ţări şi-l puteau îngădui. Chiar adversarii politici din străinătate, chiar guvernele aşa zise antifasciste, erau siliţi să recunoască perfecta lui bună credinţă şi coerenţa sa spirituală.

În ceea ce priveşte opoziţia democratică din Portugalia, ea dispărea încetul cu încetul sau se transforma în nuclee de rezistenţă comuniste. Creatorii Republicii democratice se risipiseră. Antonio José de Almeida, tribunul poporului, murise în 1929 şi fusese înmormântat cu onoruri. (Revoluţia salazariană era atunci la început). Afonso Costa îşi trăia ultimii săi ani în străinătate, pierzându-şi lent inteligenţa şi prestigiul. Antonio Maria da Silva, tehnicianul societăţilor secrete, era când expulzat, când îngăduit să se întoarcă în ţară, şi pus sub supraveghere. Îmbătrânea. Era depăşit de alţi complotişti, mai abili, de şcoală nouă, comunistă. Bătrânul Bernardino Machado, care era un bătrân venerabil când aderase la republicani, continuă să trăiască, nonagenar, la proprietatea sa din nordul ţării. Nu recunoaşte dictatura. Nu recunoaşte pe Salazar. Nu recunoaşte nimic ce s-a făcut sau s-a desfăcut de la plecarea lui de la Preşedenţie, în Iunie 1926. Şi acum, nu e dispus să asculte pe cineva decât dacă i se adresează cu formula oficială: „Domnule Preşedinte". Se consideră încă Preşedinte al Republicii portugheze – pe care, într-un anumit sens, el a făcut-o.

Ceilalţi doctrinari sau agitatori ai demo-liberalismului, morţi, emigranţi, osândiţi. Foarte puţini din ei, care ar mai putea lucra, sunt obosiţi. Înţeleg că sunt depăşiţi. Înţeleg că dacă s-ar mai face o revoluţie în Portugalia, n-ar mai face-o ei, ci comuniştii.

Şi astfel se închide încă un ciclu.

Portugalia abia trecuse criza spaniolă, şi se dezlănţuie al doilea război european, care deschide, pentru ea, criza atlantică. A doua zi după declararea războiului, Salazar anunţă neutralitatea Portugaliei. Vrea să păstreze în Peninsula Iberică o „zonă de pace”. Şi izbuteşte. Dar cu cât geniu, cu câtă muncă şi cu câte riscuri!

Două sunt constantele politici externe portugheze: echilibrul iberic şi Atlanticul. Când războiul civil devasta Spania, Salazar a pus totul în balanţă pentru a restabili echilibrul iberic. Când războiul mondial a transformat Atlanticul în câmp de luptă, Salazar a încercat, şi încearcă încă, tot ce-i stă în putinţă pentru a-şi păstra drumurile libere pe acest ocean. Căci Atlanticul înseamnă pentru Portugalia drumul către colonii, către posesiunile africane, către Brazilia, de care iarăşi se apropie şi şi-o revendică, pe bună dreptate, ca o creaţie a sângelui, limbii şi culturii portugheze.

În uriaşele ciocniri de interese şi ideologii care alimentează al doilea război mondial, drepturile Portugaliei nu înseamnă mare lucru. Dar pentru Salazar ele înseamnă totul. Şi poate, mai târziu, n-ar fi lipsită de interes o continuare a cărţii de faţă, în care să se povestească şi să se analizeze politica externă a lui Salazar, înconjurat din toate părţile de beligeranţi şi silindu-se să-şi păstreze nu numai o desăvârşită neutralitate, dar să-şi păstreze mai ales credinţele sale creştine, latine şi europene.

S F Â R Ş I T

BIBLIOGRAFIE

CAPITOLUL I

Pentru istoria generală a Portugaliei:

Alfredo Pimenta: Elementos de história de Portugal (ed. 5, Lisboa, 1937) şi Subsidios para a história de Portugal, (Lisboa, 1937); João Ameal: História de Portugal (Lisboa, 1940); precum şi ediţia monumentală, alcătuită în colaborare, História de Portugal, 8 volume (Barcelos, 1928-1937). Nerecomandabilă, Histoire du Portugal a lui Théodoric Legrand (Paris, Payot 1928), pentru care vezi Alfredo Pimenta, Estudos filosóficos e criticos (Coimbra, 1930), p. 204 sq.

Pentru tot secolul XIX şi îndeosebi războaiele civile şi luptele în jurul Constituţiei:

Oliveira Martins, Portugal contemporâneo, 2 vol. (Lisboa, 1881; ed.VI, ibid 1925); Joao Ameal şi Rodrigues Cavalheiro, Erratas a História de Portugal: De D João V a D. Miguel (Porto, 1939), p. 199 sq.; Oliveira Lima: D. Pedro e D. Miguel. A querela da sucessão, 1826-1828 (São Pado-Cayeiras-Rio, 1925); D. Miguel Sotto-Mayor: A Realeza de D. Miguel (Porto, 1882); Alfredo Pimenta, Estudos filosóficos e criticos, p. 183 sq.

Despre Gomes Freire de Andrade, cf. Antonio Sardinha; Ao principio era o verbo… (ed. II, Lisboa, 1940), p. 45 sq.; Ameal şi Cavalheiro, Erratas a História de Portugal, p. 125 sq.

Despre masoneria portugheză şi rolul ei în războaiele civile de la începutul secolului XIX precum şi influenţa ei crescândă în societatea portugheză liberală:

M. Borges Grainha: História da Maçoneria em Portugal, 1735-1912 (Lisboa, 1912), lucrare fundamentală; Paul Siebertz: Freimaurer im Kampfum die Macht (Hamburg, 1938), voluminoasă şi erudită istorie a lojilor şi acţiunii masonice în Portugalia, îndeosebi în ceea ce priveşte epoca revoluţiilor şi războaielor liberale. În aceste două monografii se găseşte întreaga documentare şi bibliografie completă a acţiunii lojilor străine şi lusitane în istoria modernă a Portugaliei.

Despre teroarea liberală:

Oliveira Martins, op.cit. vol. I, p. 373 sq.; Erratas, p. 327 sq. ; D. Miguel Sotto-Mayor, op.cit. p. 171 sq.

CAPITOLUL II

Despre „generaţia de la Coimbra” şi Conferinţele la Casinoul din Lisabona:

Antonio Cabral, Eça de Queiroz (ed. II, Lisboa 1920), p. 101 sq.; Camara Reys, As questoes morais e sociais na literatura (Lisboa, 1941) p. 72 sq.; Alfredo Pimenta, Mestres do pensamento (Braga, 1941); Manuel da Silva Gaio, Os vencidos da vida (Coimbra, 1931).

Despre Antero de Quental:

Os sonetos completos, prefaţate de Oliveira Martins (ediţia nouă, Coimbra, 1933); Odes modernos (ed. nouă, Coimbra 1924); Prosas, 3 volume (ediţii noi, Coimbra 1923-1932); Fidelino de Figueiredo, História de Literatura Realista (ed. II, Lisboa, 1924), p. 39 sq. ; Antonio Sardinha, Ao principio era o verbo (ed. II, Lisboa, 1940), p. 91 sq.; San ´’Anna Dionisio, Antero (Lisboa, 1934).

Despre Oliveira Martins:

Operele lui principale, îndeosebi História de Portugal şi Portugal contemporâneo; Fidelino de Figueiredo, Historia dum Vencido da Vida (Lisboa, 1930); G. Le Gentil,

Oliveira Martins. Algumas fontes da sua obra (trad. Portugheză, Lisboa, 1935); Alfredo Pimenta, Novos estudos filosóficos e criticos (Lisboa, 1935), p. 111 sq.

Despre Teófilo Braga:

Antonio Sardinha, Teófilo, Mestre da Contra-Revoluçao în Naçao Portuguesa, Ano I, No. 1 (articol în care doctrinarul integralismului încearcă să reabiliteze naţionalismului lui T. Braga); Silvio Romero, A Patria Portuguesa (1906; critica ştiinţei antropologice a lui Teófilo); Castelo Branco Chaves, Teófilo Braga e o Nacionalismo (reeditare, Lisboa, 1935; un democrat care consideră totuşi pe Braga printre premergătorii naţionalismului portughez).

Despre Eça de Queiroz:

Antonio Cabral, op.cit. Şi Glória e sombras de Eça de Queiroz (Lisboa, 1940); Antonio Sardinha, Purgatório das ideas (Lisboa, 1929); p. 3 sq.; Vianna Moog, Eça de Queiroz e o século XIX, ed. II (Barcellos, 1939); Alvaro Lins, História Literria de Eça de Queiroz (Rio de Janeiro, 1939); P. Hourcade, Eça de Queiroz e a França (trad. portugheză, Lisboa, 1935). Despre opera lui Eça de Queiroz, cf. studiul nostru de apropiată apariţie.

Despre Romalho Ortigao: Câmara Reys, As questoes morais, p. 155 sq.

Despre Guerra Junqueiro:

A. Sardinha, Purgaório das ideas, p. 181 sq.; Raul Brandao, Memorias, vol. I (ed. VI, Lisboa, 1925) p. 44 sq; vol. II (ed. IV, 1925) p. 253 sq.; Antonio Sergio, Ensaies, Vol. L (Porto, 1923) p. 309 sq.; J. Fernando de Sousa, Guerra Junqueiro e Zola (Porto, 1923; lucrare necruţătoare a unui catolic); Pierre Hourcade, Guerra Junqueiro et le problème des influences françaises dans son oeuvre (Paris-Coimbra, 1923; cea mai bună monografie critică asupra poetului).

CAPITOLUL III

Pentru istoria coloniilor portugheze:

Manuel Murias, Historia breve da colonizaçao portuguesa (Lisboa, 1940; publicată, 1941); Portuga-Império (Lisboa, 1939); volumul colectiv A restauraçao e o Imperio colonial portugues (Lisboa, 1940).

Pentru istoria coloniilor portugheze în Africa şi rivalitatea luso-britanică:

Marques do Lavradio, Portugal em Africa depois de 1851 (ed. Agencia Geral das Colonias, (Lisboa, 1936); Rodolfo Sommaruga, Le potenze europee în Africa dal Congresso di Berlino a Versailles (Milano, 1938); Luiz Vieira de Castro, D. Carlos I (ed. II, Portugal, 1941, cu o bună bibliografie); A dominaçao inglesa em Portugal por um compatriota de Gomes Freire de Andrade (Lisboa, 1883; retipărire 1940); bibliografie în Fidelino de Figueiredo, Pyrene (Lisboa, 1935), p. 65, notă.

Despre ultimatum:

Basilio Teles Do Ultimatum ao 31 Janeiro (Porto, 1905); M. Pinheiro Chagas, As negociaçoes com a Inglaterra, 1887-1890 (Lisboa, 1890); L. Vieira de Castro, op.cit.; Articolul lui Eça de Queiroz se află publicat în Cartas ineditas de Fradique Mendes e mais paginas esquecidas (ed. II, Porto, 1929), p. 266 sq.

Despre exploratorii şi colonişti din sec. XIX:

J. Ameal, História de Portugal, p. 715 sq.

Relaţii luso-germane:

Alfredo Pimenta, Para a História das Relaçoes entre Portugal e a Alemanha, 1884-1914 (Libsoa, 1940).

Pentru viaţa politică din ultimii ani ai Monarhiei:

Jesus Pahon, La revolución portuguesa. De Don Carlos a Sidonio Paes (Madrid, 1914), excelentă monografie bine documentată, cuprinzând o bibliografie completă; Arthur Ribeiro Lopes, Histoire e la République portugaise, (Paris, 1939), lucrare de

introducere;

Pentru istoria partidelor politice monarhiste din timpul lui D. Carlos:

Pahon, op.cit. p. 44 sq.; Raul Brandao, Memorias, vol. I-II (Lisboa, 1925) şi Vale de Josafat (Lisboa, 1933); Antonio Cabral, As minhas memorias politicas: vol. I, Cinzas de passado (Lisboa, 1929); II. Na linha de fogo (1930); III. O agonizar da monarchia (1961); Julio de Vilhena, Antes de Republica, 2 volume Coimbra, 1616; cu două suplimente, 1918); Rocha Martins, D. Carlos. História do seu reinado (Lisboa, 1926); Joaquim Leitão, A comédia politica (Lisboa, 1910).

Pentru istoria mişcărilor revoluţionare şi republicane:

Pahon, op.cit. p. 28 sq; Luis de Montalvor, Hisória do regimen republicano em Portugal, 2 vol. (Lisboa, 1930, '32), operă colectivă de mare importanţă.

Pentru acest capitol, în afară de memoriile şi monografiile menţionate în bibliografia capitolului precedent, am consultat:

Antonio Cabral, As cartas de'l Rei D. Carlos ao Sr. João Franco (Lisboa, 1924); Cartas de´l-Rei D. Carlos a José Luciano de Castro (1927); Rocha Martins, João Franco e o seu tempo (Lisboa, fără dată); Joaquim Leitao, D. Carlos o desventaroso (Porto, 1908); Argus (Fernando de Sousa), A maçoneria em Portugal (Paris, ed. Lique anti-maçonnique, fără dată), lucrare plină de amănunte, cuprinzând lista tuturor lojilor portugheze; acelaşi autor catolic a mai publicat sub pseudonimul Nemo: A doutrina maçonica (Lisboa, 1901); Borges Grainha, História da maçoneria em Portugal (l. 1913); Archer de Lima, Magalhaes Lima e a sua obra (L. 1911); Da Cunha Dias, A maçoneria em Portugal (L.f. d., 1931)

Despre regicid, în afară de memoriile citate:

Abilio Magro, A carabina do Buiça e o armeiro Heitor Ferreira (L. 1910); Sousa Costa, Paginas de sangue (L. 1933);

Între regicid şi proclamarea republicii

Herman Neves, Como triumfou a Republica (L. 1910); Rocha Martins, D. Manuel II. História do seu reinado e da implantaçao da Republica (L. 1913); Teixeira de Sousa, Para a história da Revoluçao, 2 vol. (Coimbra, 1912).

CAPITOLUL V

Pentru tot ceea ce priveşte primii ani ai Republicii, cf. Montalvar, Pabon, Arthur Ribeiro Lopes, operele citate – şi memoriile lui Brandão, Joao Chagas (Diario, 4 vol., Lisboa, 1930-1932), A. Cabral (volumul IV din Memorii politice, Em plena republica, 1932), Joaquim Leitao, etc. Un bun rezumat al regimului republican, volumul Regimen republicano în colecţia „Portugal Historico", vol. XII, sub direcţia lui A. Duarte de Almeida (Lisboa, f.d.).

O bună bibliografie republicană Brandao, Vale de Josafat, p. 279-286;

Despre „furnica albă", cf. Pabon, p. 137 sq.; Os Crimes do formiga branca, revistă săptămânală ed. J. Diago Peres; Lisboa 1915;

Despre Pimenta de Castro, cf. Pabon, p. 211 sq.; Rocha Martins, Pimenta de Castro Dictador (Lisboa, f. d.); Pimenta de Castro

O Dictador e a affrontosa Dictadura (Weimar 1916);

O excelentă istorie a contribuţiei Portugaliei la primul război mondial, cu o bibliografie exaustivă, în monografia lui Pabon.

Înainte de lovitura de stat a lui Sidonio Paes:

Sousa Costa, Paginas de sangue; id. Herois desconheidos (L. 1935); Brito Camacha, Portugal na guerra (L. 1935).

Despre Camacha: Ferrera de Mira şi Aquilino Ribeiro, Brito Camacha (L. 1942).

CAPITOLUL VI

Asupra lui Sidonio Paes:

Rocha Martins, Memorias sobre Sidonio Paes (L. 1921); Raul Brandao, Vale de Josafat; A. Cabral, Em plena republica; Cunha e Costa, A Igreja Catholica e Sidonio Paes (Coimbra, 1921); şi îndeosebi volumul colaboratorului lui Sidonio, Theophilo Duarte, Sidonio Paes e o seu Consulado (L. 1942) care cuprinde câteva documente inedite de cea mai mare însemnătate. Trebuie să adăugăm, totuşi, că încă nu s-a scris istoria completă şi sinceră a consulatului lui Sidonio.

Despre mişcarea integralistă:

Colecţia revistei „Naçao Portuguesa" şi a ziarului „Monarquia în care au apărut majoritatea studiilor şi articolelor lui Antonio Sardinha, republicate apoi în cele 14 volume de critică istorică, socială şi artistică, filosofie şi politică, din care menţionăm pe cele mai însemnate: Ao principio era o verbo (L. 1924, ed. II, 1940); A aliança peninsular (Porto, 1924; ed. II, 1930); Ao ritmo do ampulheta (Coimbra, 1925); Na feira dos mitos (L. 1926); „A prol do comun…" (L. 1934); Purgatorio das ideas (L. 1929) etc., etc. De asemenea: Hipólito Raposo ,Doils nacionalismos (L. 1929); Joao Ameal, Panorama do Nacionalismo portugues (L. 1932); Theophilo Duarte, op.cit. p. 109 sq.; Alfredo Pimenta, Palavras à juventude (Porto, 1941).

Doctrina şi polemica monarhistă în lucrările lui Alfredo Pimenta; Politica monarchica (1917), A revoluçao monarchica (1919), Cartas monarchicas (1923), Mesagem ao Lugar-Tenente de El-Rei (1923), As bases da monarchia futura (1923);

Despre politica centrului catolic:

Ziarul Centrului, Novidades; J. Fernando de Suoza, Acçao Catholica e politica nacional (Porto, 1922); Alfredo Pimenta, A republica portuguesa em face da Egre a Catholica e a politica do Centro Catholico (L. 1925); id. A politica do Centro Catholico e a minha resposta ao Senhor Bsipo de Bragança e Miranda (L. 1925).

CAPITOLUL VII

Theophilo Duarte, Sidónio Paes o seu Consulado, p. 331 sq.; A. Cabral, Em plena Republica, p. 394 sq.; Sousa Costa, Paginas de sangue, p. 191 sq.; Herois desconhecidos, p. 213 sq.; Rocha Martins, Memorias sobre Sidónio Paes, passim.; A monarquia do Norte, 2 vol. (L. 1923).

CAPITOLUL VIII şi IX

S-a publicat până în prezent foarte puţin material privitor la viaţa lui Salazar. Cele câteva „biografii romanţate" tipărite în magazinele americane sunt lipsite de valoare. E regretabil că nu dispunem nici de o ediţie completă a scrierilor lui Salazar înainte de 1927, nici de memorii, amintiri sau scrisori în legătură cu copilăria lui şi anii de studenţie la Coimbra.

Notez lucrările de inegală valoare, din care am extras materialul bibliografic:

Luiz Teixeira, Perfil de Salazar (L. 1938; ediţie franceză, 1939); Armando d'Aguiar, Oliveira Salazar, o homen e o ditado r (São Pado-Rio de Janeiro, 1934) ; Antonio Guimaraes, Salazar, o homen do momento (Rio de Janeiro, 1936); Abel Ferraza de Souza, Quem é Salazar? (São Pado, 1936); lipsite de valoare: D'Almeida Vitor, Salazar (Rio de Janeiro, 1938); Jos Gonçalves de Andrade, Doutor Oliveira Salazar, o seu tempo e o sua obra (Porto, 1937).

A minha resposta, de Oliveira Salazar, a fost reeditată sub forma ei de memoriu dactilografiat, de Secretariatul propagandei Naţionale.

CAPITOLUL X

Oliveira Salazar, Centro Cathólico Portugues (Coimbra, 1922); I. Fernando de Souza, Acçao catholica e politica nacional (Porto, 1922), răspuns la teza lui Salazar;

Despre asasinatele din noaptea de 19 Octombrie, cf. lucrările lui Sousa Costa şi Em plena Republica de Cabral.

Conferinţele lui Salazar, cf. Luiz Ferreira, op.cit.

CAPITOLUL XI

Pentru tot ceea ce a premers loviturii de la 28 Mai şi pentru istoria acesteia cf. Oscar Paxeco, Os que arrancaram em 28 de Maio (Lisboa, 1937); cuprinde 12 convorbiri, pline de amănunte interesante, cu o parte din cei ce au colaborat la organizarea şi triumful mişcării); Leopoldo Nunes, A ditadura militar. Dots anos de historia politica contemporanea (Lisboa, 1928); Armando d'Aguiar, op.cit.

Colecţia ziarului Novidades pe anii 1925-1927, unde se găsesc toate articolele lui Salazar şi rezumatele conferinţelor sale.

CAPITOLUL XII

Ne-am întemeiat, în redactarea acestui capitol şi a celor următoare, înainte de toate pe textele lui Salazar: Discursos 1928-1934 (Coimbra, 1935); Discursos e notas politicos, 11, 1935-1937 (Coimbra, 1937); Duas escolas politicas (Lisboa, 1934); O momento politico (L. 1934). Pentru discursurile care n-au fost încă adunate în volum, cf. colecţia ziarului oficios Diario da manha şi Portugal (Bulletin de renseignements politiques, économiques et littéraires).

Indispensabile, convorbirile cu António Ferro, în volumul: Salazar, o homen e a sua obra (L. 1933, ed. III, 1935), tradus şi în limbile franceză, italiană şi engleză. În ultimul volum al lui António Ferro, Homens e multidoes (L. 1941), se găsesc retipărite o nouă serie de convorbiri: Salazar, principio e fim (p. 201-296), datate Septembrie 1938.

Pentru opera financiară a lui Salazar, cf. Marcelo Caetano, A obra financeira da Salazar (L. 1934); Renato de Toledo Lopes, Salazar (Rio de Janeiro, 1935) şi volumul editat de SPM: A obra de Salazar na pasta das Finanças (L. 1941).

CAPITOLUL XIII, XIV , XV

Esenţiale, pentru înţelegerea feluritelor aspecte ale gândirii politice şi realizărilor lui Salazar, notele şi discursurile sale.

Din bogata literatură istoric-critică asupra corporativismului şi revoluţiei naţionale, notez pe cele mai importante:

Quirino Avelino de Jesus, Nacionalisto portugues (Porto 1932); Aldo Bizzari, Origine e caratteri dello stato nuevo portughese, (Milano, 1941; excelentă culegere de texte, traduse şi comentate); Michael Derrick, The Portugal of Salazar (London, 1938); Joao Ameal, A revoluçao da ordem (Lisabona, 1932); P. Descamps, Le Portugal, La vie sociale actuelle (Paris, 1935);

Mihail Manoilescu Le siècle du corporatisme (Paris, 1936; notăm în treacăt că lucrările profesorului Manoilescu sunt frecvent citate în literatura corporatistă portugheză precum şi în cărţile scrise de străini asupra corporatismului portughez – de ex. Fernando Campos, Páginas corporativas, Freppel Cotta, Economic Planning in

Corporative Portugal, Londra, 1937; Michael Derrick, op.cit etc.); Dr. Joao Pinto da Costa Leite, A doutrina corporativa em Portugal (L, 1936); Augusto da Costa, A Naçao Corporativa (ed. II, L. 1937; cuprinde toate textele legale, comentate); Marcelo Caetano, Problèmas da revoluçao corporativa (L. 1941; scurte glose şi câteva conferinţe admirabile, ale unuia din cei mai de seamă teoreticieni corporatişti); Fernando Campos, Páginas corporativas (L. 1941); Pedro Teotónio Pereira, A batalha do futuro. Organizaçao corporativa (ed. II, L. 1937); Dr. Manuel Rodrigues, Politica, Direito e Justiça (L. 1934); volumul colectiv Uma série de conferências editat de Centro de Estudos Corporativos al „Uniunii Naţionale" (L. 1937);

O admirabilă expunere a principiilor care stau la temelia noii ordini instaurate de Salazar, se găseşte în teza de doctorat a lui P. Arnaldo J. Dias (O. F. M.), Salazar instaurator reipublica lusitanae, al cărui text dactilografiat l-am putut consulta prin bunăvoinţa Secretariatului Propagandei Naţionale.

Preţioase pentru materialul documentar pe care-l cuprind, următoarele lucrări editate de S.P.N.: O Estado Novo e a agricultura (L. 1938); O Estado Novo. Principios e realizaçoes (ed. II, L. 1940); 14 anos de grandes realizaçoes (L. 1940).

Interesantă pentru mistica salazariană, polemica unui Portughez din Brazilia împotriva criticilor aduse de Alfonso Costa noului regim: O. Rodrigues da Silva, O Portugal de hoje (Rio, 1935).

Proiectul prin care francmasoneria a fost interzisă în Portugalia, aşa numitul Proiect Cabral", se află tradus în apendicele cărţii lui Léon de Poncias, Le Portugal renaît (Paris, 1936).